

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO FAKULTETAS
KALBŲ, LITERATŪROS IR VERTIMO STUDIJŲ INSTITUTAS

Rima Antanavičė

**MOTERS *HABITUS* BIRUTĖS JONUŠKAITĖS ROMANUOSE
„MARANTA“ IR „MAESTRO“**

MAGISTRO DARBAS
Lietuvių literatūra ir kūrybinis rašymas (valstybinis kodas 6211NX022)

Darbo vadovė doc. dr. Skirmantė Biržietienė
(mokslinis l., pedagoginis v., vardas ir pavardė)

Magistrantė Rima Antanavičė

Kaunas, 2024

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. PAGRINDINĖS PIERRE'Ų BOURDIEU TEORIJS SĄVOKOS IR SIMBOLINIO DOMINAVIMO SAMPRATA.....	7
1.1 Lauko, kapitalo ir <i>habitus</i> sampratos. Literatūros laukas.....	7
1.2 Vyrai ir moterys lyčių dominavimo aspektu.....	13
1.2.1 Moteriškumas vyre ir vyriškumas moteryje.....	17
1.2.2 Vyrų dominavimas santuokoje ir meilės santykiuose.....	18
1.2.3 Galios išlyginimo bandymai.....	19
1.2.4 Vyrų dominavimas Lietuvoje.....	20
1.3 Kalba ir simbolinis dominavimas.....	22
1.3.1 Simbolinė galia slypinti kalbėjimo akte.....	22
1.3.2 Vyrų dominavimas ir kalba.....	24
1.3.3 Oficiali kalba ir jos atmainos simbolinio dominavimo atžvilgiu.....	25
2. ROMANUOSE „MARANTA“ IR „MAESTRO“ EGZISTUOJANTYS LAUKAI...28	
2.1 Tikėjimo laukas.....	28
2.2 Šeimos laukas.....	32
2.2.1 Šeimos hierarchija.....	33
2.2.2 Šeimos lauko ritualai.....	37
2.2.3 Pokyčiai šeimos lauke.....	38
2.3 Vyro ir moters pozicijos meno lauke.....	39
2.3.1 Legitimacija lauke.....	41
2.3.2 Savo padėties vertinimas. Kito svarba.....	43
3. ROMANŲ „MARANTA“ IR „MAESTRO“ AGENTŲ <i>HABITUS</i>	44
3.1 Moterų <i>habitus</i>	44
3.1.1 Moteriška moteris.....	44
3.1.2 Dominuojanti moteris.....	46
3.1.3 Laukinė moteris.....	48
3.1.4 Tapatybės ieškanti moteris.....	49
3.2 Vyrų <i>habitus</i>	51
3.2.1 Dvasiškai stiprus vyras.....	52
3.2.2 Mylintis vyras.....	53
3.2.3 Dominuojančio vyro <i>ethos, hexis</i> ir <i>aisthesis</i>	54
3.2.3.1 Dominuojančio vyro kalbinis <i>habitus</i>	56

3.2.3.2	Dominuojančio vyro moteriškumo baimė	57
4.	MOTERYS IR VYRAI LYČIŲ DOMINAVIMO ASPEKTU	59
4.1	Kūnuose įdiegtas dominavimas	59
4.1.1	Moteriškumas ir vyriškumas išvaizdoje ir jo percepcija	59
4.1.2	Lytiniai moters ir vyro patyrimai.....	61
4.1.3	Dominuojančiojo troškimas (<i>libido dominantis</i>).....	62
4.1.4	Nesantuokinių lytinių santykių neigiamas vertinimas.....	65
4.2	Vyrų ir moterų pozicijos santykiuose	66
4.2.1	Moteris – motina.....	66
4.2.2	Stereotipinis vaidmenų pasiskirstymas.....	69
4.2.3	Meilė dominuojančiam ir jo dominavimui (<i>amor fati</i>).....	72
4.2.4	Galios išlyginimo bandymai	75
	IŠVADOS.....	78
	SANTRAUKA	80
	SUMMARY	81
	SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	82
	ŠALTINIAI	82
	LITERATŪRA.....	83

IVADAS

Moteris yra, buvo ir bus. Moters esatis yra nekvėstionuotina, priešingai nei visa kita, kas susiję su ja. Krikščioniškoje pasaulėžiūroje, kurios veikmei pasiduoda Birutės Jonuškaitės kūryba, moteris išaukštinama kaip pats tobuliausias kūrinys. Tai siekia parodyti John'as ir Stase'ė Eldredge'ai nurodantys, kad „[j]i yra *crescendo* (kreščendo), finalas, stulbinantis Dievo darbas. Moteris. Paskutinis potėpis ir kūrinija užbaigta ne Adomu, bet Ieva. Ji yra paskutinis Meistro prisilietimas“ (2012, p. 35). Jos motiniška prigimtis, besikleidžianti gebėjimu mylėti, – beveik dieviška. Kita vertus, moteris yra ir kita, kitokia nei vyras. Feminisčių dėka išryškinama moters dažnai užimama žemesnė nei vyrų visuomeninė padėtis, jos kūno diskriminavimas, seksualizavimas. Matyti, kad požiūriai į moterį ir jos užimamą vietą pasaulyje išsiskiria, tampa kovų objektu. Istorinis nesutarimų pastovumas įrodo klausimų svarbą ir nuolatinį aktualumą.

Moters savybės, jos būtis skleidžiasi tarp kitų, kultūroje. Viktorija Daujotytė teigia, kad „[s]ociologija slypi pačioje literatūroje, taip, kaip literatūroje slypi gyvenimas, žmogus, kuris yra socialus, visi jo dariniai, prasitęsimai, įskaitant meną ir meilę“ (2009, p. 144). Kitaip tariant, manytina, kad literatūros kūriniuose atsiskleidžia ir socialinė moters padėtis. Elena Bukelienė tvirtina, kad „[š]iuolaikinėje mūsų literatūroje nemaža rašančių moterų, bet vargu, ar kuri prilygsta B. Jonuškaitei moters problematikos išplėtojimu“ (1999, p. 167). Literatūroje rašytoja pasirodo kaip kurianti laisvos, išskirtinės moters portretą, tačiau ji nesirenka idealizuoti visuomenės, todėl jos moteris susiduria su aplinkos jai sudarytomis kliūtimis. Elena Bukelienė prideda, kad Birutė Jonuškaitė nepasiduoda ir feminizmo įtakai (plg. ten pat). Manytina, kad jos kūryba perduoda autentiškas moters patirtis, todėl ji tinkamiausia tyrinėti joje atsispindintį visuomenės moters vertinimą, jos užimamą vietą ir kartu vidinius, moralinius moters įsitikinimus.

Tyrimo objektas – moters *habitus*. Jis analizuojamas Birutės Jonuškaitės romane „Maranta“ (2015) ir romano antroje dalyje – „Maestro“ (2019). Šie romanai yra pasirinkti kaip tiriamoji **darbo medžiaga**.

Darbo tikslas – remiantis Pierre'o Bourdieu teorine prieiga išnagrinėti moters *habitus* Birutės Jonuškaitės romanuose „Maranta“ ir „Maestro“.

Tyrimo tikslui pasiekti keliami **darbo uždaviniai**:

- 1) remiantis teoriniais šaltiniais apibrėžti lauko, *habitus*, kapitalo bei simbolinio dominavimo sampratas ir išnagrinėti dominavimo sąryšį su lytimi ir kalba;
- 2) ištirti pagrindinius romanuose kuriamus laukus;
- 3) išskirti ir išanalizuoti pagrindinių romanų agentų *habitus*;

4) atskleisti romanuose perteikiamas moters ir vyro užimamas pozicijas dominavimo santykiuose.

Tyrimo metodai. Darbe pasitelkiami bendrieji mokslinio tyrimo metodai: aprašomasis, analitinis, interpretacinis, lyginamasis. Naudojama sociologinė P. Bourdieu sukurta teorija, kuri įveda *habitus* ir lauko sąvokas, sujungia visuomenę ir individą. Atskleidžiama abipusiu formavimu pasižyminti sąveika. Mokslininkas, remdamasis šia teorija, aiškina ir socialinį pasidalinimą, kitaip vadinamą simboliniu dominavimu. Jis ryškus tarp vyrų ir moterų, skirtingų klasių žmonių. Individų *habitus* pritaikomas prie lauko keliamų reikalavimų. Vyrams ir moterims numatomos opozicinės padėties. Suskirstyto pasaulio egzistavimą palaiko ir kalbinės struktūros: žodžiuose, jų sakyme ir pasakymuose, slypi kurianti galia. P. Bourdieu teorija papildoma Caroline'os Criado-Perez moterų padėties analize, pateikta knygoje „Nematomos moterys“ (2022) ir priešinama psichologo Jordan'o B. Peterson'o teiginiams, įvardijantiems dominavimą kaip neigiamą, bet būtiną kultūros elementą. Analizuojamos viešojo kalbėtojo įžvalgos iš knygos „12 gyvenimo taisyklių: chaoso priešnuodis“ (2019).

Temos iširtumas. Lietuvoje literatūra ir jos kontekstai, remiantis Pierre'o Bourdieu idėjomis, yra tyrinėti nedaug. Paminėtinas su darbo tema susijęs Vytauto Kavolio moters padėties visuomenėje tyrimas. Sociologo paskaitų ciklo pagrindu išleistas leidinys „Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje“ (2016), kuriame nagrinėjamos vyrų ir moterų reikšmės rašytiniuose šaltiniuose.

Birutės Jonuškaitės darbai literatūros kritikoje yra susilaukę dėmesio. Jos kūrybą yra tyrinęjusios Solveiga Daugirdaitė (2000), Jūratė Sprindytė (2006), Elena Nijolė Bukelienė (1999) ir kiti. Išskirtina išsami romanų dilogijos „Didžioji sala“ analizė Ingos Vaičekauskaitės-Stepukonienės knygoje „Naujasis lietuvių ir latvių romanas: raidos tendencijos 1988-2000-taisiais“ (2006) bei Viktorijos Daujotytės dėmesys autorės kūrybai recenzijomis bei skyriumi „Birutė Jonuškaitė: papasakoti moterų likimus“ knygoje „Parašyta moterų“ (2001). Taip pat autorės proza analizuojama ir magistro darbuose bei disertacijose. Paminėtinas su tiriamojo darbo tema susijęs Gretos Botyriūtės magistro darbas „Moters tapatybės šiuolaikinėje moterų literatūroje (Lenos Eltgang „Akmeniniai klevai“ ir Birutės Jonuškaitės „Didžioji sala“)“ (2016).

Romanai „Maranta“ ir „Maestro“ analizuoti Audingos Peluritytės-Tikuišienės straipsnyje „Granica, wojna i miłość w prozie Birutė Jonuškaitė“. Pasirinkta tyrinėjimo kryptis – siena ir pasienis, riba, kurią reikia peržengti išlaikant tapatumą, tematika. Romanas „Maranta“ nagrinėtas Marta'os Kowerko-Urbańczyk straipsnyje „Tożsamościowa, memoratywna i herstoryczna perspektywa „Maranty“ Birutė Jonuškaitė“. Jame be kitų temų siekiama atkreipti dėmesį ir į moters tapatumo, kūniškumo klausimus. Išskiriamos moters veiklai būdingos ribos ir galimybės, santykiai su vyrais.

Temos naujumas ir aktualumas. Tyrinėdama Birutės Jonuškaitės romaną „Didžioji sala“ Inga Vaičekauskaitė-Stepukonienė pažymi, kad jis išsiskiria „naujai kuriamu moters diskursu, fiksuojančiu modernėjančiam pasauliui būdingus moters savivokos, mąstymo, pasaulėvokos ir pasaulėjautos lūžius, žyminčius ryškų kūrėjų intelektualinės savimonės postūmį“ (2006, p. 167). Praėjus beveik penktadaliui šimtmečio nuo „Didžiosios salos“ išleidimo, pasirodžiusi romanų dilogija „Maranta“ ir „Maestro“ turi nenuginčijamų panašumų – tai kelių kartų moterų likimus gvildenantys romanai. Keltinas klausimas, ar autorei pavyksta išlaikyti moters kitoniškumą, savimonės naujumą. Analizuojant kitų rašytojos darbų kritiką, peršasi atsakymas, kad taip. Iškalbingi moters keliautojos, emigrantės įvaizdžiai, kurie asocijuojasi su laisve ir drąsa. Tokį požiūrį atspindi ir Renatos Šerelytės romano „Maranta“ recenzija, kurioje teigiama, kad „Jonuškaitės moterų charakteriai sietini ne su romumu, o su protestu, užsispyrimu: moterys – stiprios, užgožiančios vyrus“ (2015). Kita vertus, vaizduojamos moterys priverstos veikti patriarchalinėje visuomenėje.

Temos naujumą ir aktualumą lemia tai, kad pasirinkta teorinė prieiga leidžia pažvelgti į gilesnius vyrų dominavimo sluoksnius ir atskleisti jų egzistavimą rašytojos, kurios kuriamos moterys vertinamos kaip stipresnės už vyrus, prozoje bei ištirti tokios santvarkos formavimo bei perdavimo modelius, įvertinant ir pačios moters indėlį, jos *habitus*. Tokio pobūdžio Birutės Jonuškaitės kūrybinių tyrimai nebuvo atlikti ir jie padėtų atskleisti galimai kitokį rašytojos kuriamos moters vertinimą.

Tyrimo reikšmė. Šis darbas padės giliau pažinti moters ir visuomenės kaip formuojančio įrankio sąveikos pasekmes, atskleisti vyrų dominavimo modelius ir būdus. Tiriamasis darbas gali būti pagrindu tolimesnių darbų susijusių su moters *habitus* paieška Birutės Jonuškaitės prozoje arba analizuojant literatūros ir sociologijos dermę. Taip pat galėtų būti akstinas išsamiau tirti moters *habitus* kitų rašytojų darbuose.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, dvi teorinės ir trys analitinės dalys. Taip pat išvados, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis, šaltinių ir literatūros sąrašas.

Teorinėje dalyje aptariama P. Bourdieu formuotos teorijos samprata, pagrindinės sąvokos. Taip pat analizuojamas jos panaudojimas tiriant vyrų dominavimo prieš moteris atvejus, išskirta kalbos įtaka dominavimo struktūroms.

Analitinėje dalyje išsamiai analizuojamas tiriamų romanų dilogijos šeimos laukas kaip pagrindas moters *habitus* formavimui. Pateikiama ir tikėjimo lauko, kuris smarkiai veikia šeimos lauką, analizė. Antrame skyriuje išskiriami veikėjų moterų ir vyrų pagrindiniai *habitus* tipai. Trečiame analitinės dalies skyriuje identifikuojamos specifinės vyrų dominavimo atmainos įvairiose sferose.

1. PAGRINDINĖS PIERRE'O BOURDIEU TEORIJS SĄVOKOS IR SIMBOLINIO DOMINAVIMO SAMPRATA

Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė teigia, kad „Pierre'as Bourdieu – neabejotinai įtakingiausias antros XX a. pusės prancūzų sociologas“ (2005, p. 97). Patyrinęjus išsamiau jo darbus, aiškėja, kad mokslininkas ne tik sociologas. Jo idėjos plačiai taikomos ir kitose srityse, iš kurių viena yra literatūra. Loïc'as J. D. Wacquant'as rašo: „Bourdieu daug rašė apie literatūrą ir rašytojus [...] ir apskritai apie literatūros lauką“ (Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 258). Sociologo manymu, šios dvi sritys susijusios ir gali viena kitai suteikti vertingų žinių. Rašytojas savo kūrinio viduje taip pat sukuria socialinę tikrovę, kurią galima analizuoti pasitelkiant atitinkamą mokslo sritį.

P. Bourdieu nepasitiki vien mokslinėmis teorijomis, be praktinių tyrimų, tačiau taip pat teigia, kad „*habitus*, laukas, kapitalas gali būti apibrėžtos, bet tik teorinės sistemos, kurioje jos yra, atžvilgiu, o ne skyrium“ (2003, p. 129). Dėl sąvokų neatskiriamumo šioje darbo dalyje bus aptartos literatūros lauko, *habitus* ir kapitalo sąvokos. Taip pat su jomis glaudžiai susijęs simbolinio dominavimo reiškiny.

1.1 Lauko, kapitalo ir *habitus* sampratos. Literatūros laukas

Ž. Gaižutytė-Filipavičienė nurodo, kad „[l]aukas yra objektyvių pozicijų struktūra. Tai socialinis pasaulis, kurį sudaro agentai, užimantys atitinkamas pozicijas, o šios pozicijos priklauso nuo *kapitalo* apimtys ir tipo, reikalingo konkrečiame lauke“ (2005, p. 129). Kalbėdamas apie padėtis, esančias lauke, P. Bourdieu teigia, kad „[k]iekvieną užimamą padėtį apibūdina santykis su *galimybių erdve* [...]; o savitą *vertę* užimama padėtis įgyja per neigiamą santykį su kitų užimamomis padėtimis, su kuriomis ją sieja objektyvūs ryšiai ir kurios ją apriboja“ (2011, p. 275). Kitais žodžiais tariant, sakytina, kad padėtys, kol yra neužimtos, tėra galimybės, ir kuo daugiau kiekviena galimybė ar jau suformuota padėtis sudaro neigiamų santykių, tuo ji labiau vertinama, aukštesnė. Apibrėždamas agento sąvoką sociologas teigia, kad „socialiniai agentai yra „istorijos“, viso socialinio lauko istorijos ir specifiniame lauke sukauptos patirties „produktas“ (2003, p. 175). Kitaip tariant, agentai savyje talpina savybes įgytas ne tik viename specifiniame lauke, bet ir už jo ribų – visame socialiniame pasaulyje. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė teigia, kad objektyvūs ryšiai, siejantys lauko agentus ir institucijas rodo dominavimą, subordinaciją arba antagonizmą (2015, p. 123). Dominavimas ir subordinacija yra priešingos sąvokos, o antagonizmas, kaip apibrėžia lietuvių kalbos žodynas, reiškia interesų priešingumą, nesutaikomą prieštaravimą (plg. LKŽ, 2002). P. Bourdieu pastebi, kad santykiai gali būti apibrėžiami ir homologijos bei kitomis sąvokomis (plg. 2003, p. 131).

Ž. Gaižutytė-Filipavičienė išaiškina, kad „[s]avitą kiekvieno lauko raidos logiką lemia vidiniai mechanizmai ir savitos taisyklės, kitaip tariant, galioja saviįteisinimo principai“ (2015, p. 124). Šie mechanizmai ir taisyklės nebūdingi kitiems laukams. Laukas nors ir sąveikauja su kitais laukais, išlaiko ir santykinę autonomiją. Lauko sampratą išplečia L. J. D. Wacquant'as apibendrintai sakydamas, kad „laukas – tai „žaidimo erdvė“, kuri pati egzistuoja tik tada, jeigu į ją įsitraukia žaidėjai, tikintys jos siūlomais laimėjimais ir aktyviai jų siekiantys“ (2003, p. 40). P. Bourdieu pasirenka gretinti savo sukurtą lauko, *habitus* ir kapitalo teoriją su žaidimu.

Lauko vidiniai principai apibrėžiami sąvokomis *nomos* (gr. dėsnis, įstatymas), *doxa* (gr. teiginys, nuomonė) ir *illusio* (lot. regimybė, žaidimas). Kaip pažymi Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, lauko pamatinė taisyklė vadinama *nomos* (plg. 2015, p. 129). Kiekvienam laukui galioja tik jam vienam būdingas *nomos*. *Doxa*, minėtos autorės teigimu, vadiname savaime suprantamas, neabejotinas prielaidas, susijusias su konkretaus laikotarpio ortodoksija (plg. ten pat, p. 130). Lietuvių kalbos žodynas ortodoksiją apibrėžia kaip nepajudinamą nusistatymą, nenukrypstamą laikymąsi kokių nors principų, teorijų ar pažiūrų (plg. LKŽ, 2002). Šie principai, jei jie neįsisąmoninti, vadinami *doxa*. *Illusio*, kaip nurodo mokslininkė, – tai taisyklės, kurios perprantamos ir panaudojamos žaidime. Tai veiklos, rutinos, daiktų tvarka (plg. Gaižutytė-Filipavičienė, 2015, p. 131). Kitaip tariant, anot P. Bourdieu, *illusio* reiškia verbaliai neišreikštą žaidimo laimėjimo vertės pripažinimą ir praktinį jo taisyklių įvaldymą (plg. 2003, p. 153). *Illusio* dar kitaip vadinamas interesu, kuris reiškia, anot Ž. Gaižutytės-Filipavičienės, buvimą tame, dalyvavimą (plg. 2015, p. 131). Interesas susiformuoja laikui bėgant, jam būdingas istoriškumas, jis nesukuriamas dirbtinai.

Kalbant apie lauko vidines struktūras ir kismą svarbios yra pozicijos, pozicijos išraiškos ir dispozicijos sąvokos. Ž. Gaižutytės-Filipavičienės teigimu, pozicija „nurodo agento vietą socialinėje erdvėje ir veiklos lauke, taip pat išreiškia objektyvios struktūros idėją“ (2015, p. 127). Iš to matyti, kad pozicijos išraiška sietina su pozicijos užėmimu. Mokslininkė papildoma, kad ši požiūrio sąvoka taip pat apima pozicijos išplėtojimą, atskleidimą ar požiūrio įgyvendinimą (plg. 2015, p. 127). Kitaip ji dar vadinama manifestacija. Anot autorės, dispozicijos sąvoka sietina su išankstine parengtimi, polinkiais (plg. 2015, p. 128). Ji susijusi su talentais, gabumais ir norais, troškimais.

Vienas pagrindinių laukų veikiantis ir visuose kituose – galios laukas. P. Bourdieu paaikškina, kad galios laukas gali būti apibūdinamas kaip padėtis erdvėje, kurią užima agentas, ir ji nėra tapati materialiai vietai (plg. 2006, p. 548). Akivaizdu, kad laukai yra persidengiantys, agentas ne tik gali priklausyti, bet ir priklausyti keliems laukams. Paminėtina, kad analizuojant lauką svarbu išsiaiškinti jo padėtį bendrame galios lauke.

Darbe nagrinėjamas literatūros kūrinys, todėl svarbus tampa literatūros laukas. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, išsamiai nagrinėdama šį lauką, nurodo, kad jį sudaro produkcijos ir recepcijos erdvės.

Juose veikia rašytojai, leidyklos, žurnalų redakcijos, taip pat kritikai, skaitytojai, ir kt. (plg. 2005, p. 156). Ta pati autorė išskiria ir muziejus, platintojus, galerijas ir meno mokyklas, kurios atlieka išsaugojimo, įteisinimo bei pripažinimo funkcijas (plg. ten pat, p. 150). Analizuojant toliau, galima pastebėti, kad ir vienoje erdvėje, pavyzdžiui, kūrėjų, – neišlaikomas vientisumas. Dominique'as Maingueneau teigia, kad „[l]iteratūrinio gyvenimo struktūrą sudaro „gentys“, kurios pasiskirsto literatūros lauke pagal savo atitinkamus estetinius reikalavimus“ (1998, p. 38). Taigi, svarbus elementas meninis skonis.

Loreta Jakonytė, teigia, kad „Bourdieu supratimu, literatūros laukas yra „apverstas“ ekonominis laukas, čia galime pastebėti akivaizdų neatitikimą tarp laikinos sėkmės (matomos finansiškai) ir „tinkamos“ meninės vertės“ (2005a, p. 65). Meninę vertę turintys literatūros kūriniai dažniausiai nėra tarp populiariųjų knygų ir jie pelną autoriui atneša beveik visada tik ilgalaikėje perspektyvoje, o tas menas, kuris yra sulaukęs daug visuomenės dėmesio, siejamas su ekonominiu pelnu. Literatūros lauko atveju, leidėjai skatina rašytojus kurti populiariąją literatūrą ir palaiko meno lauko ekonomiškumą. Taip pat, pasak P. Bourdieu, literatūros ir meno laukui būdingas ambivalentiškumas: jis nors ir dalinai priklauso nuo galios lauko, kuriame yra, išlieka nepriklausomas ir atsiribojęs dėl jame veikiančių atvirkštinių principų (plg. 2011, p. 283–284). Literatūros lauko autonomiškumas yra tiesiogiai susijęs su ekonominių dėsnių įtakos jame mažėjimu.

P. Bourdieu nurodo, kad „kiekvienas literatūros laukas yra kovos dėl rašytojo sampratos vieta“ (2011, p. 288). L. Jakonytė, pratęsdama šią mintį, teigia, kad būtent dėl kovos „vieni rašytojai įtvirtinami literatūros lauko centre (su visomis jame gaunamomis privilegijomis), o kiti išstumiami“ (2005a, p. 61). Matyti, kad visi agentai, esantys literatūros lauke, sprendžia, kaip kis ir ar kis šis laukas, tačiau ne visų galios įtaka yra vienoda. Ji priklauso nuo keleto veiksnių, iš kurių vienas yra, koku būdu menininkas pripažįstamas menininku. Teisė tapti literatūros lauko kūrėju įgyjama, anot P. Bourdieu, atsižvelgiant į teisėtumo principus, konkuruojančius tarpusavyje. Jie yra trys: kai menas yra kuriamas dėl meno ir geba sulaukti pripažinimo tik iš kitų meno kūrėjų, kai menas kuriamas pagal valdančiųjų, „buržuazijos“ skonį, kuris esti etinis ir estetinis, taip pat, kai kūriniui tenka gausus ir palankus visuomenės dėmesys (plg. 2011, p. 298). Ši konkurencija palaiko lauko egzistavimą. Taip pat rašytojas, norintis dalyvauti literatūros lauko kovose, kitaip sakant, priklausyti šiam laukui, gali į jį patekti ir, P. Bourdieu teigimu, jei agentui paprieštaraujama. Sulaukęs neigiamos reakcijos, jis taip pat tampa literatūros lauko dalyviu, yra išventinamas (plg. 2011, p. 288–289). Sociologas nurodo, kad „[t]am tikros žmonių savybės yra ir pagrindas, ir teisė patekti į lauką“ (Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 143). Kitaip tariant, ne visi yra suinteresuoti būti literatūros lauko dalimi, reikalingas ir asmens subjektyvumas, svarbus jo *habitus*.

Bandydamas patekti ir patekdamas į literatūros lauką agentas neabejotinai sukelia didesnę ar mažesnę jo pokytį. Minėtas mokslininkas pastebi, kad „permainas inicijuoja beveik vien naujokai“ (Bourdieu, 2011, p. 307). Dažnai pasitaikantis akivaizdus panašumas tarp dabartinių idėjų ir glūdinčių kur nors praeities laike atsiranda ne dėl idėjų kopijavimo. Veikiau tai vyksta dėl nuolatinio neigimo. Dabartinis kūrėjas neigė prieš tai buvusius, tačiau prieš tai buvusysis neigė dar prieš jį kūrusius. P. Bourdieu, išaiškina, kad „nuo to, prie ko grįžta, juos skiria neigimas to, kas pats kadaise šį stilių neigė (arba neigė neigimą)“ (2011, p. 310). Taigi, idėjos gali atsikartoti ir dažnai atsikartoja. Skiriasi jų percepcija ir pakitusiame literatūros lauke jos daro įtaką jau kitokiems galimiems pokyčiams. L. Jakonytė nurodo, kad „kūrinio reikšmė automatiškai kinta su kiekvienu pasikeitimu lauke“ (2005a, p. 64). Šiandien itin reikšmingi tekstai po kelių ar daugelio metų gali atrodyti beverčiai, lygiai kaip įmanomas ir atvirkštinis poveikis.

Minėtina, kad literatūros lauke atsiradęs kūrinys nėra traktuojamas kaip savarankiškas ar originalus. P. Bourdieu tvirtina, kad „meno kūrinys suprantamas kaip autoriaus pasirinkimų iš lauko siūlomų galimybių rezultatas, o savų formaliųjų bruožų turėjimas literatūros kūriniai suteikia dar didesnio autonomiškumo socialinio ir bendriau galios laukų atžvilgiu“ (cituojiama iš: Jakonytė, 2005b, p. 85). Vadinasi, jei literatūros lauke pasirodo nauja knyga, ji turi būti suprasta ne kaip konkretaus rašytojo knyga, bet kaip rezultatas lauke įvykusių ar vykstančių pokyčių. Rašydamas savo kūrinį autorius taip pat kuria save kaip autorių. D. Maingueneau pastebi, kad „mezgasi paradoksų kilpos: autoriaus estetiškos nuostatos formuojasi tuo pačiu metu, kaip ir kūrinys, bet šis yra laikomas jos produktu“ (1998, p. 57). Kitaip tariant, lauke pasirodžius knygai ji sukelia lauko pokyčius, kurie pirmiausia paliečia knygos autorių – kurdamas jis keičia savo nuostatas.

Apskritai, P. Bourdieu tvirtina, kad „meno kūrinys yra daiktas, kuris egzistuoja tik dėl (kolektyvinio) tikėjimo, jį atpažįstančio ir pripažįstančio meno kūriniai“ (2011, p. 281). Minimas tikėjimas egzistuoja tik tam tikrame meno lauke, kitame lauke tas pats kūrinys jau gali būti nepažįstamas kaip meno kūrinys. Išskiriant konkrečiai literatūros lauką, pasak teorijos autoriaus, jis visas tėra tik žaidimas, iliuzija, kurią kuria ir ja tiki priklausantys laukui (plg. ten pat, p. 326–327). Ši iliuzija yra nekvestionuotina, žaidėjų įsitraukimas padaro ją svarbia.

Sąveikaujant laukui ir *habitus* svarbus tampa kapitalas. P. Bourdieu teigia, kad „kapitalas yra sukauptas darbas (materiali arba ‚inkorporuota‘, įkūnytoji jo forma), o jį privačiu, t. y. išskirtiniu, pagrindu pasisavinę agentai arba agentų grupės įgyja galią pasisavinti socialinę energiją sudaiktinto arba gyvo darbo pavidalu“ (cituojiama iš: Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 155). Mokslininkas pabrėžia, kad „[k]apitalas egzistuoja ir funkcionuoja tik per santykius su lauku ir niekaip kitaip“ (2003, p. 135). Iš esmės galima turėti sukauptus galios, tačiau nesant galimybės ją pasinaudoti, galia nesuteikia pranašumo, tampa beprasme.

Kapitalas skirstomas, pasak šios sąvokos kūrėjo, į tris rūšis – tai ekonominis, kultūrinis ir socialinis kapitalas (plg. Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 155–156). Ekonominį kapitalą apima, anot Ritos Miliūnaitės, materialieji asmens ištekliai, ir mokėjimas juos valdyti bei didinti (plg. 2009, p. 7). Socialinį ir kultūrinį kapitalą aprašo Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, teigdama, kad „socialinis kapitalas – tai padėtis visuomenėje, pažintys, „ryšiai“ ir kt. [...] kultūrinis kapitalas apibrėžia įteisintas, pripažintas žinias ir įgūdžius bei apima išsilavinimą (mokslinis arba akademinis kapitalas), kultūrinius kodus, kurie leidžia tinkamai suprasti rimtosios kultūros objektus ar kūrinčius; įvaldyti tinkamą kalbą (tai vadinama lingvistiniu kapitalu)“ (2005, p. 128). Apibendrinant teigtina, kad ekonominis kapitalas apibrėžiamas fiziniu turtu, socialinis kapitalas susijęs su teigiamais santykiais, o kultūrinis su proto pasiekimais lavinantis ir meniniais pajautimais. Kapitalo sąvoka apima tiek tai, kas apčiuopiama, tiek tai, kas nėra materialu.

Išskirtina ir ketvirtoji kapitalo rūšis – simbolinis kapitalas, kurio, anot P. Bourdieu, formą gali įgauti kitos kapitalo rūšys (plg. 2003, p. 156). Filosofas Gintautas Mažeikis teigia, kad „simbolinis kapitalas, sukaupti ir nuolat atnaujinami ištekliai, kylantys iš viešo pripažinimo – garbės, kilmės, rango, socialinio statuso, prestižo, vartotojų pabrėžiamų kitų ypatybių“ (2012). Straipsnio autorius taip pat pažymi, kas simbolinis kapitalas suteikia kultūriniam kapitalui autoritetą taip jį įkūnydamas (plg. ten pat). Simbolinis kapitalas nebūtinai siejamas su agentais, jis, anot filosofo, gali būti priskiriamas ir „institucijoms, pastatams, miestams, gamtovaizdžiams, kurie nėra laikomi prekės ženklu“ (ten pat). Simbolinis kapitalas nėra apčiuopiamas, materialus, jis nujaučiamas, o jo reikšmė priklauso nuo lauko savybių.

Kiekvienas lauke esantis agentas turi daugiau ar mažiau kiekvienos iš šių kapitalo rūšių ir gali jomis disponuoti. P. Bourdieu apibrėžia, kad „kapitalo rūšys yra tai, kas tam tikrame lauke funkcionuoja ir kaip kovos priemonė, ir kaip laimėjimas; tai, kas to kapitalo savininkui suteikia galią, įtaką, taigi ir leidžia būti lauke svarbiam, užuot buvus tuo, į ką neatsižvelgiama“ (2003, p. 132–133). Lauko žaidėjai stengiasi įgyti kuo daugiau kapitalo ir užimti aukštesnę padėtį lauke, kurią kapitalo formą jie pasirinks iš dalies priklauso ir nuo to, kas lauke yra vertinama.

Kapitalą kaupiantys agentai ir jų veikmė lauke priklauso nuo jų *habitus*. P. Bourdieu teigia, kad *habitus* sukurta siekiant analizuoti agento veiksmus ne kaip mechaninį veikimą, ne kaip atsaką į aplinkybes ir ne kaip laisvos sąmonės valingą apsisprendimą (plg. 2003, p. 158). Pažymėtina ir tai, kad išvardinti dalykai tam tikromis aplinkybėmis gali tapti *habitus* dedamieji, bet nei vienas iš jų nenusako jo esmės. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė pateikia apibrėžimą: „[h]abitus – ilgalaikių perduodamų dispozicijų visuma, kuri organizuoja praktikas ir vaizdinius, t.y. ikikognityvinės ir

*motyvacinės struktūros, kurios lemia aplinkos suvokimą, išraišką ir veiksmus*¹ (2005, p. 134). Paminėtina, kad dispozicijos čia, kaip išaiškina autorė, vartojamos reikšmėmis išankstinė padėtis arba polinkiai (plg. ten pat, p. 128). Kitaip tariant, *habitus* – tai individo formavimo lauke rezultatas, įsiliejantis į jo veiksmus ir sąmonę, tampantis agento dalimi ir savastimi. P. Bourdieu taip pat pamini, kad santykis tarp *habitus* ir lauko yra dvejetainis: tai ir ribojantis, ir įprasminantis santykis (plg. 2003, p. 166). Šis santykis – tai vidinių (agento) ir išorinių (galiojančių lauke) įsitikinimų susitikimas. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė pastebi, kad *habitus* dispozicijos veikia visuomenės struktūrą (plg. 2005, p. 144). Manytina, kad šis kismas nesant ekstremalių aplinkybių yra veikiau dinamiškas stabilumas nei aiškiai suvokiamas ir apčiuopiamas pokytis.

Habitus gali būti apibrėžiamas ir kaip *hexis*, *ethos*, *aisthesis* bei lingvistinių kompetencijų visuma. Ž. Gaižutytė-Filipavičienė paaiškina, kad *hexis* – tai kūno dispozicijos (padėties, pozicijos, vaidmens ir judesių valdymas). *Ethos* – agento moralinis pasirengimas, vertybių sistema, o *aisthesis* – estetinės dispozicijos arba skonis. Lingvistinės kompetencijos siejamos su kalbos įvaldymu ir kalbiniais sugebėjimais (plg. Gaižutytė-Filipavičienė, 2005, p. 134). Matyti, kad visos keturios dedamosios yra persidengiančios, viena kitą atspindinčios. Mažvydas Karalius pastebi, kad „kūnas yra *habitus* veidrodis“ (2018, p. 79). Tą patį galima teigti ir apie *aisthesis*, *ethos* arba lingvistines kompetencijas – kiekviena iš dalių įsilieja į visumą ir yra pajėgi ją reprezentuoti. Analizuojamas skirstymas P. Bourdieu darbuose ilgainiui išnyksta, tačiau jis yra parankus siekiant detalios *habitus* analizės, todėl bus naudojamas analitinėje darbo dalyje.

Habitus formuojamas socializacijos metu, sąmoningai arba nesąmoningai skatinant elgesį, visuomenės vertinamą kaip priderantį individui, ir priešinantį tokiam, kuris neatitiktų normų. Toks auklėjimas vyksta šeimos, mokyklos ir kituose laukuose, kuriuose veikia agentas. Sėkmės atveju individas sugeba idealiai prisitaikyti prie lauko. P. Bourdieu paaiškina, kad „dispozicijų, ir pozicijos, žaidimo pagavos bei žaidimo sutapimas paaiškina, kad agentas daro tai, ką jis arba ji „turi daryti“, aiškiai to nesuformuluodamas kaip tikslo, neapskaičiavęs ir net neįsąmoninęs“ (2003, p. 167). Kitaip tariant, ilgainiui individui vieni veiksmai tampa priimtini, o kiti – atmestini tarsi savaime, dar prieš suprantant pasirinkimų priežastis.

Nagrinėjamos teorijos autoriaus tvirtina, kad „kelias, kuriuo ateinama į poziciją, yra įrašytas į *habitus*“ (Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 176). Kitaip tariant, *Habitus* apima polinkius. Patikslinant teigtina, kad lauke tinkamos užimti padėties agentams priskiriamos dar ankstyvuojų jų auklėjimo metu. Komentuodamas sociologo požiūrį, L. J. D. Wacquant’as teigia, kad „[s]trategiją jis mano esant ne tikslingą ir iš anksto suplanuotą numatytų tikslų siekimą [...], bet aktyvų objektyviai orientuotą „veikimo linijų“, paklūstančių taisyklėms ir sudarančių nuoseklius ir socialiai

¹ Cituojamo teksto autoriui pasirinkus pasvirusį spaudos šriftą darbe jis išlaikomas

suprantamus pavidalus, išdėstymą, nors ir nesilaiko sąmoningų taisyklių arba nesiekia stratego iškeltų tikslų“ (ten pat, p. 48). Būtent šios „veikimo linijos“ tarsi vedančios ir iš dalies lemiančios veikiančiojo tikslo pasiekimą, pačią jo kelionę ir jos kryptį – telpančios *habitus* veikmėje.

Mokslininkas visiškai neatmeta ir sprendimo tikimybės. Anot jo, realu, kad agentas sąmoningai pasirinks veiksmą, atlikdamas strateginius naudos ir sąnaudų skaičiavimus, kurie paprastai vyksta automatiškai (plg. ten pat, p. 170). Ypač tai tampa aktualu individui patekus į naują aplinką, kurioje jo *habitus* neatitinka lauko. Tuomet jis turi galimybę iš naujo mokytis ir koreguoti *habitus*, kuris, pasak L. J. D. Wacquant'o yra „kūrybiškas, pramanus – tačiau neperžengia struktūrų ribų, kurios yra išreikštos jas sukūrusių socialinių struktūrų nuosėdos“ (ten pat, p. 40). Perfrazuojant sakytina, kad, net ir galėdamas kisti, *habitus* lieka pakankamai stabilus ir patikimas. P. Bourdieu nurodo, kad „[s]unku kontroliuoti pirminius *habitus* polinkius, bet refleksyvi analizė, mokanti, jog mes patys suteikiame situacijai dalį jos galios valdyti mus, leidžia kitaip suvokti situaciją, tad ir kitaip į ją reaguoti“ (ten pat, p. 176). Perfrazuojant teigtina, kad pirmas žingsnis, siekiant užimamos pozicijos pokyčių, yra savo atsakomybės dalies suvokimas. Atsižvelgiant į tai, kad agentas užauga tam tikrą pasaulio suvokimą priimdamas kaip natūralų, įgimtą ir būtiną – pastebėti savo padėtį lauke nėra lengva.

Šis nepažinumas sudaro sąlygas klestėti ir simboliniam dominavimui, kitaip vadinamam simboline prievarta. P. Bourdieu teigia, kad „simbolinė prievarta [...] yra *prievarta, kuri taikoma socialiniam agentui, jam pačiam bendrininkaujant*“ (ten pat, p. 212). Jeigu ir atsiranda dominavimo sistemos pastebėjimas ir identifikavimas kaip netinkamos, P. Bourdieu pastebi, kad „tie, kuriems dominuojama, labai dažnai yra pasmerkti [...] rinktis vieną iš dviejų išeičių, kurių kiekviena tam tikru požiūriu yra vienodai bloga“ (ten pat, p. 113). Kitais žodžiais tariant, agentai privalo arba paklusti susiklosčiusiai situacijai, prisitaikyti, arba jai priešintis, tačiau maištas, kuris tėra vieno ar kelių asmenų nepaklusimas galiojančioms normoms, dažnai nesukuria lauko pokyčių, bet, priešingai, palaiko jo egzistavimą ir sukuria atskirtį tarp agento bei socialinio pasaulio. Tai nepaveda pakeisti dominavimo sistemos, bet pakenkia individui.

Simbolinės prievartos formų yra daug ir įvairių, tačiau toliau darbe bus plačiau nagrinėjamas vyrų simbolinis dominavimas moterų atžvilgiu. Taip pat analizuojamas jo ir kalbos sąryšis.

1.2 Vyrų ir moterų lyčių dominavimo aspektu

Vyrų simbolinio dominavimo pagrindu laikoma biologinė lytis. P. Bourdieu teigia, kad „lytis yra fundamentali *habitus* dimensija“ (cituojuama iš: Karalius, 2018, p. 81). Ji veikia kiekviename lauke. Jordan'as B. Peterson'as teigia, kad „[m]ūsų mentalinės kategorijos yra gerokai senesnės nei mūsų rūšis. Mūsų paprasčiausia mentalinė kategorija, kuri tam tikru požiūriu yra tokia pat sena, kaip ir pats lytinis aktas, pasirodo, yra lytis – vyriškoji ir moteriškoji“ (2019, p. 83). Kitaip

tariant, žmogaus smegenys dar prieš susiformavimą jau buvo sukūrusios priešpriešą tarp vyriškumo ir moteriškumo.

P. Bourdieu specifikuoja sudaromas opozicijas į tokias kaip viršus/apacia, aukščiau/žemiau, priekis/užnugaris, dešinė/kairė, tiesus/išlenktas (ir susuktas), sausas/šlapias, aštrus/blankus, šviesus/tamsus, viešas/privatus ir kt. (plg. 2001a, p. 7). Mokslininkas išskiria tradicines vyriškas praktikas – jaučio aukojimas, arimas ar derliaus nuėmimas, žudymas ar karas. Jos sietinos su nepasikartojančiais dalykais, žyminčiais įprasto gyvenimo lūžius (plg. Bourdieu, 2001a, p. 30). Kitoje šios opozicijos pusėje esančiai moteriai atitenka, anot P. Bourdieu, pasikartojantys, monotoniški, menkaverčiai darbai, kuriems priskiriamas visas viduje atliekamas darbas, privačios ir gėdingos užduotys, tokios kaip vaikų ar gyvūnų priežiūra (plg. ten pat). Dar viena sritis, taip pat priklausanti moteriai – mitinė, mistiška. Kaip teigia sociologas, ji siejama su vandeniu, žole, kita žalia augmenija, pienu ir medžiu (plg. ten pat). J. B. Peterson'as moteriai taip pat priskiria paslapties sferą: „Chaosas, nežinomybė simboliškai yra siejama su moteriškumu. Taip iš dalies yra todėl, kad visa, ką mes pažįstame, iš pradžių yra gimę iš nežinomybės“ (2019, p. 81). Šios opozicijos ir vertinimai nėra baigtiniai, nes kaip teigia Vytautas Kavolis: „vienoje kultūroje skirtingais istorijos laikotarpiais, arba net vienu metu toje pačioje kultūroje būna tarpusavyje kovojančių alternatyvų“ (2016, p. 9). Apibendrinant bendrąsias tendencijas galima teigti, kad moteriai atitenka mažiau pageidaujamos sritys, išskyrus mistinį ir motinišką moteriai priskiriamus elementus, kurie neturi neigiamos reikšmės. P. Bourdieu pažymi, kad tai, kas atrodo amžina yra tik ilgalaikio tarpusavyje susijusių institucijų, tokių kaip šeima, bažnyčia, valstybė, lavinimo institucijų sistemos ir sporto bei žurnalistikos tendencingos veiklos pasekmė (plg. 2001a, VIII). Šios institucijos reprodukuoja pasaulio, suskirstyto į juodą ir baltą, suvokimą.

Pirmiausia pagal oponentinę skirstymo sistemą stipriai paveikiamas kūnas. Sociologas aiškina, kad pagal iš mitinės pasaulio vizijos atėjusius principus konstruojami kūnų netapatumai. Šių skirtumų sukūrimo pagrindu tampa biologiniai skirtumai tarp vyro ir moters kūnų (plg. ten pat, p. 11). Mokslininkas pažymi, kad kartais net moksliniuose tyrimuose supainiojama priežastis su pasekme (plg. ten pat, p. 3). Kitaip tariant, fizinė realybė, tokia kaip specifinių organų turėjimas, suteikia akstiną apipinti ją priimtino normomis. Sociologas apibendrina, kad „vyriškos sociodisėjos specifinę veikmę lemia tai, kad ji įteisina dominavimo santykius, įkeldama juos į biologiskumą, kuris pats yra biologizuotas socialinis konstruktas“ (Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 218). Apibendrinant teigtina, kad lytis nėra vien tik fiziškumas – tai seksualiai charakterizuojamas *habitus*, kuris lemia kurioje dominavimo hierarchijos pusėje atsidurs individas.

Manytina, kad yra labai sudėtinga atskirti, kurie vyrų ir moterų skirtumai yra įgimti, kurie įgyti. P. Bourdieu atkreipia dėmesį, kad bandydami suprasti vyrų dominavimo modelius mes žvelgiame į juos patys būdami tų modelių konstruktais (plg. 2001a, p. 5). Kitaip tariant, susiduriame

su savo subjektyvumu ir esame ne iki galo pajėgūs atpažinti tikrovę. Psichologijos profesorius dr. J. B. Peterson'as yra dar kategoriškesnis: „Teiginio, kad visi lyčių skirtumai yra visuomeninio bendravimo padarinys, neįmanoma nei įrodyti, nei paneigti, nes su kultūra grupės ir pavieniai asmenys susiduria tokia jėga, kad galimi bet kokie padariniai“ (2019, p. 380). Mokslininkas, nors ir neneigia kultūros įtakos reikšmės, bet jos ir neabsoliutina. Jis vyrų ir moterų hierarchiją vertina kaip bandymo bendradarbiauti pasekmę: „Pateikiu kitą teoriją: per visą istoriją vyrai ir moterys nežmoniškai stengėsi išsivaduoti iš nepritekliaus ir skurdo. Moterys dažnai toje kovoje buvo nepalankesnėje padėtyje, nes, be vyrams būdingo pažeidžiamumo, joms teko dar ir reprodukcijos našta bei silpnesnė fizinė jėga“ (ten pat, p. 366–367). Taigi, abiejų mokslininkų nuomone dominavimas egzistuoja. Skirtingai nei P. Bourdieu klinikinis psichologas dėl jo nekaltina vyrų. Mokslininkas paaiškina: „Žinoma, kultūra yra prievartos struktūra. Ji visada tokia buvo. Tokia yra pamatinė ir visuotinė egzistencinė realybė“ (ten pat, p. 365). Kultūros kūrėjai, anot psichologo, yra vyrai ir moterys (plg. ten pat, p. 366). Tiek vieni, tiek kiti atsakingi už socialinę santvarką tokią, kokia ji yra dabar, ar buvo anksčiau.

Simbolinis dominavimas yra subtilus, lemiamas pajautimų ir dėl to gali būti menkinamas, traktuojamas kaip neegzistuojantis. P. Bourdieu atkreipia dėmesį, kad pažinimo aktai tampa pripažinimo ir paklusimo aktais, kai mintys ir suvokimai yra formuojami dominuojančių struktūrų santykiuose (plg. 2001a, p. 13). Žmonėms būnant socialiomis būtybėmis kitokie santykiai ir nėra įmanomi, todėl dominavimas neretai apibūdinamas ir kaip tiesiog natūralus. P. Bourdieu pažymi, kad viena iš ekstremaliausių vyrų dominavimo palaikymo formų yra meilė dominuojančiam ir jo dominavimui (*amor fati*), dominuojančio troškimas (*libido dominantis*) ir savo noro dominuoti išsižadėjimas (*libido dominandi*) (plg. 2001a, p. 80). Dominavimo troškimo pavyzdys – poros pasirinkimas. J. B. Peterson'as nustato, kad moterys „mieliau renkasi sau lygaus ar reikšmingesnio socialinio statuso partnerį. Šis reiškinys galioja įvairiose kultūrose“ (2019, p. 364). Galima teigti, kad tendencingas moterų pranašesnių už save partnerių pasirinkimas palaiko vyrų dominavimą.

Hierarchinės struktūros formuojasi anksčiau nei prasideda individo gyvenimas. Vyrų dominavimas, kaip teigia P. Bourdieu, yra suprantamas tik įvertinant ilgaamžius efektus, kuriuos socialiai įdiegė moterims (ir vyrams) (plg. 2001a, p. 38). Užtenka mažo akstino ir per ilgus amžius programuojama santvarka atgyja. Taip yra dėl išlikusių emocijų, patiriamų kūnuose. Sociologas išskiria gėdą, pažeminimą, drovumą, nerimą, kaltę (plg. ten pat). P. Bourdieu teigia, kad šie kūniški patyrimai siejami su dar galingesne formuojančia jėga, jei juos lydi matomos apraiškos tokios kaip raudonavimas, mikčiojimas, nerangumas, drebulys, pyktis, bejėgiškas įniršis (plg. ten pat, p. 38–39). Kita vertus, priimtinas elgesys formuojamas siejant jį su, anot mokslininko, meile, žavėjimusi, pagarba (plg. ten pat).

Taigi, formuojant kūno išvaizdą ir elgesį konstruojama stereotipus atitinkanti lytis. Tai, kas nekvestionuotinai laikoma kaip savybės būdingesnės moterims, yra socialinio formavimo, kuris perduodamas iš kartos į kartą, produktas. Dominavimas yra įdiegiamas į kūną ir gali pasireikšti be asmens sutikimo, patiriant įkūnytas emocijas. Akivaizdu, kad tokios vidinės sistemos ir reakcijų mechanizmai negali būti pakeisti staiga, jiems neužtenka atpažinimo ir pripažinimo, jie negali būti pasirenkami ar sustabdyti valios ar noro pastangomis.

Kita simbolinio dominavimo išraiška – moterų nuvertinimas, kuriant neigiamą požiūrį į jų kūną. Vienas iš nepaneigiamų vyrų ir moterų skirtumų – lyties organai, tačiau visuomenėje yra formuojamas skirtingas požiūris į juos, priskiriamos nelygiavertės kategorijos. Vyrų lyties organai – išorėje ir jiems socialiai suteikiamas galios statusas. Tai iliustruojantis pavyzdys – viešoje erdvėje siekiant įžeisti pakeliamas vidurinis pirštas. Priešingai yra moterims. Jų lyties organai slepiami, priskiriama kategorija – gėdingas, slaptas. C. C. Perez knygoje „Nematomos moterys“ teigia, kad „[m]edicina tūkstantmečius rėmėsi prielaida, kad vyrų kūnai atstoja visą žmoniją. Tokio mąstymo rezultatas – milžiniška ir ilgalaikė duomenų, susijusių su moterų kūnais, spraga, ir ši spraga tebeauga, kol tyrėjai tebeignoruoja neatidėliotiną etinį poreikį į tyrimus įtraukti moteriškųjų organizmo ląsteles, gyvūnų pateles ir moteris“ (2022, p. 265). Moters kūno skirtingumas traktuojamas kaip nesvarbus ir pašalinamas iš tyrimų laukų. C. C. Perez minėtam veikale kalba apie tai, kad duomenų apie moteris spraga ir iš to kylantys praktiniai sprendimai apsunkena moters gyvenimą įvairiose srityse. Požiūris į kūną tampa atspindžiu požiūrio į moterį bendrąją prasme. Visuomenėje išlikęs moters kaip nepilnaverčio vyro įvaizdis, kuris pirmiausia paliečia būtent jos savimone.

Dar vienas aspektas – simbolinis dominavimas priskiriant moterims fiziškai tinkamas vietas. C. C. Perez remdamasi tyrimais teigia: „netruksta pasakojimų apie vyrų priešišumą, moteriai įžengus į neva lyčių atžvilgiu neutralią treniruočių erdvę“ (2022, p. 89). Moteris yra nepageidaujama ne tik sporte, bet taip pat politikoje, informatikoje ir kitose srityse. Nors moterų judėjimai ir iškovojo teisę moterims dalyvauti daugelyje veiklų, kurios anksčiau buvo vertinamos kaip vyriškos, simbolinis dominavimas jose išlieka ryškus. C. C. Perez taip pat teigia, kad „[d]abartiniai gaminių dizaino metodai nepalankūs moterims. Jie veikia mūsų gebėjimą veiksmingai dirbti savo darbus – ir kartais apskritai rasti darbą“ (2022, p. 210). Darbo priemonės tipiškai kuriamos vyrams pagal jų kūnų biologinius rodiklius, taip nesąmoningai skatinant moterų išstūmimą iš tradiciškai joms nepriskiriamų sričių.

Taigi galima teigti, kad simbolinis vyrų dominavimas kuriamas priskiriant moterims ir vyrams tinkamas sritis. Taip pat formuojant skirtumus tarp moterų ir vyrų kūnų bei kuriant neigiamą požiūrį į moters biologinius ypatumus. Dominavimas palaikomas moterų ir patvirtinamas patiriant kūnuose įdiegtas emocijas.

1.2.1 Moteriškumas vyre ir vyriškumas moteryje

Moterų išstūmimas iš joms nepriskiriamų erdvių, nesibaigia išorine aplinka. Vyrais negimstama, jais tampama. Pirmasis moteriškumo atsižadėjimas kelyje į vyriškumą – santykio su mama, moteriškąja būtybe, perkūrimas. J. B. Peterson'as rašo, kad berniukai paauglystės metais „stengiasi pabėgti nuo šeimos ir susikurti nepriklausomą gyvenimą“ (2019, p. 361). Šiuolaikinėje visuomenėje nėra išlikusio berniuko tapimo vyru ritualo, tačiau vyras, nenutraukęs labai artimo ir prieraišaus santykio su mama, yra vertinamas neigiamai.

P. Bourdieu teigia, kad vyriškumas yra akivaizdžiai santykio sąvoka, konstruojama prieš kitus ir kitiems vyrams ir prieš moteriškumą, veikiant moteriškumo (ir savyje) baimei (2001a, p. 53). Jis traktuojamas kaip opozicija moteriškumui – tai drąsa, galia, ryžtingumas, stiprumas ir kt. Jis įrodomas neigiant savyje silpnumą, jausmingumą, lankstumą ir panašias savybes. Sociologas pastebi, kad vyrai taip pat patenka į dominavimo spąstus (plg. ten pat, p. 49). Sykį tapus vyru reikalingos nuolatinės pastangos juo išlikti. P. Bourdieu sieja tas pastangas su nuolatine patiriama įtampa ir ginčais, kurie kartais prieina iki absurdiškos pareigos patvirtinti savo vyriškumą visomis aplinkybėmis (plg. ten pat, p. 50). Neadekvatus su lytimi susijusios opozicijos įrodinėjimas ypač išryškėja ribinėse situacijose, tokiose kaip karas. Sigita Černevičiūtė straipsnyje „Smurtaujantys kariai: seksualinis smurtas prieš moteris Lietuvoje 1919–1940 m.“ nurodo, kad „[k]ariuomenės uždarumu, griežta hierarchija ir konkuravimu vyriškoje kompanijoje dėl pripažinimo ir galios galima paaiškinti dažnesnius nei civilių karių įvykdytus grupinius žaginimus“ (2021, p. 73). Kitaip tariant, vyras įrodo savo vyriškumą atlikdamas smurtinį ir žiaurų elgesį prieš moterį. Jis už savo veiksmą yra apdovanojamas statusu ir įgyja simbolinį kapitalą kitų vyrų tarpe.

Paminėtina, kad vis garsiau kalbant apie lyčių nelygybę atsiranda laukų, kuriuose radikaliai keičiasi požiūris į vyrus. J. B. Peterson'as rašo: „Kaip privilegijuotų patriarchalinės visuomenės atstovų, jų pasiekimai tariamai yra nepelnyti. Kaip būsimoji prievartavimo kultūros šalininkai, jie yra lytiškai įtartini. Jie nėra pageidaujami“ (2019, p. 360). Tokiu būdu, itin neigiamai vertinant vyrų dominavimą, sukuriamas moterų dominavimas. Psichologas pastebi, kad „[m]ergaitės gali nugalėti savo pačių hierarchijoje – būdamos šaunios, mergaičių akimis žiūrint mergaitės. Prie šitos pergalės jos gali pridėti dar ir pergalę berniukų hierarchijoje. O berniukai gali nugalėti tik vyriškoje hierarchijoje“ (ten pat, p. 361). Kitaip tariant, veikia vyrų moteriškumo baimė, neleidžianti jiems laisvai veikti tradiciškai moteriškose srityse. Moterims nebūdingas moteriškumo įrodinėjimas, priešingai, jos gali atrasti vyriškumą savyje, tuo tik praturtėdamos.

Teigtina, kad pasaulio pasidalinimas ir skaidymas pagal mitologinį vyriška arba moteriška principą nedingsta, veikiau keičiasi sritys: vyriškos tampa moteriškomis. Dominavimas išlieka,

patys giliausi žmonių mąstysenos modeliai nekinta arba kinta nežymiai, nesudarydami reikšmingo skirtumo.

1.2.2 Vyrų dominavimas santuokoje ir meilės santykiuose

Simbolinį vyrų dominavimą palaiko ir santuokos modeliai. P. Bourdieu teigia, kad „vyrų yra vedybų strategijų, kurias taikydami jie stengiasi išlaikyti arba padidinti savo simbolinį kapitalą, *subjektai*, o moterys visuomet laikomos šių mainų, kuriuose jos cirkuliuoja kaip simbolis, pasirengęs netikėtoms sąjungoms, *objektams*“ (2003, p. 219). Vienas iš akivaizdesnių ir šiandien plačiai paplitusių tokios sampratos pavyzdžių – pavardės perdavimas pagal vyro giminę.

Moterų pavaldumas taip pat atsispindi romantiškose skirtingų lyčių draugystėse. P. Bourdieu atkreipia dėmesį, kad kalbėdami apie santykius vyrai dažnai naudoja tokius žodžius kaip užkariavimas ir laimėjimas, o moterys labiau linkusios vertinti intymų ryšį ir stiprias patiriamas emocijas (plg. 2001a, p. 20). Pagal pamatinį pasiskirstymą opozicijomis moterims tenka vaidmuo – pasyvi, o vyrams – aktyvus. Tai aktualu ir lytiniuose santykiuose. Sąvokos *habitus* kūrėjas pažymi, kad vyrai trokšta patirti erotinį dominavimą, o moterys svajoja apie vyrišką dominavimą (plg. ten pat, p. 21). Anot P. Bourdieu, vyrų malonumas iš dalies susideda ir iš mėgavimosi savąja galia moteriai suteikti malonumą (plg. ten pat, p. 20). Vyrui svarbu jausti savo pranašumą, patirti galią valdyti.

Vienintelė išimtis, kuriai negalioja tipiniai vyrų ir moterų dominavimo modeliai, yra nuoširdžios abipusės meilės santykiai. Sociologas tvirtina, kad meilės ar draugystės patirtis yra ta vieta, kurioje dominavimas atšaukiamas ir vyrų smurtas sustabdomas (plg. ten pat, p. 110). Tokie santykiai grįsti abipuse pagarba, vienas kito pripažinimu, pasitikėjimu ir giliausia bendryste. Tai yra trapus ir pažeidžiamas ryšys, kuriam, kaip teigia mokslininkas, nuolat kyla grėsmė būti sunaikintam egoistinių apskaičiavimų arba rutinos (plg. ten pat, p. 111). Sociologijos profesorė Veronique'a Mottier kritikuoja šį romantinį meilės vaizdą kaip naivų ir prideda, kad net ir tikros meilės atvejai dažnai būna sąlygoti kultūrinių scenarijų, priklausančių nuo lyties (plg. 2002, p. 356). Toks požiūris dar labiau susiaurina vyrų dominavimo išnykimo dėl abipusės meilės galimybę.

J. B. Peterson'as, kuris iš esmės atmeta sąmoningo vyrų siekimo dominuoti idėją, būtent moteriai priskiria galią santykiuose: „Moters polinkis sakyti „ne“ labiau nei bet kuri kita jėga mus, nuėjus ilgą evoliucijos kelią, pavertė kūrybingais, uoliais, ant dviejų kojų stovinčiais ir dideles smegenis turinčiais (konkuruojančiais, agresyviais, dominuojančiais) padarais, kokie dabar esame“ (2019, p. 84). Kitaip sakant, moteris, pasirinkdama sau partnerius su kuriais norėtų susilaukti vaikų ir atstumdama likusius, formuoja žmoniją.

Apibendrinant galima teigti, kad egzistuoja mažiau ar labiau ribotos, su nesavanaudiškais jausmais susijusios aplinkybės, kurioms esant galios santykiai tarp lyčių išnyksta arba apsiverčia.

1.2.3 Galios išlyginimo bandymai

Moters paklusnumas vyrui nėra absoliutus. Nuo seno siekama pakeisti dominavimo santykius ji pasitelkia kelias strategijas. Moteris, pasak P. Bourdieu, priima savo nepastebimosios poziciją ir atsuka vyrų galią prieš juos pačius (plg. 2001a, p. 32). Šis galios akto apgrėžimas įmanomas pasitelkus pasyvumą, gudravimą, apskrumą, melavimą – savybes, priskiriamas moterims. Jos užima patarėjų pozicijas, dalyvaudamos vyrų galios kovose. Tai veikia kai kuriomis situacijomis, bet negali panaikinti dominavimo sistemos.

Kitas būdas perimti valdančios poziciją – panaudoti rūpesčio galią. Sociologas aiškina, kad moteris persekioja ir mėgina sukelti kalnę, pasiūlydama begalinį atsidavimą ir tylų kentėjimą kaip dovaną, kuri per didi, kad būtų atlyginta arba kaip skolą, kuri niekada negali būti gražinta (plg. ten pat). Ji užima aukos poziciją ir mėgina manipuliuoti su ja emocijomis susieto žmogaus jausmais. J. B. Peterson'as moterį, kuri pernelyg rūpinasi savo vaikais, atimdama iš jų savarankiškumo teisę, vadina Edipo komplekso apsėsta motina (plg. 2019, p. 384). Tai užimančios žemesnę poziciją moters jos turimų savybių ir jai priskiriamos vietos naudojimas.

Kaip jau minėta, dominuojančios struktūros įsitvirtina dėl vyrų dominavimo vertinimo kaip natūralaus bei dominavimo perdavimo socialinės reprodukcijos būdu. V. Mottier polemizuoja su šiais teiginiais tvirtindama, kad sukuriama pesimistinė nuomonė, kuri sureikšmina pastovumą lyčių tvarkoje ir neįvertina pokyčių (plg. 2002, p. 353). Sociologė taip pat pažymi, kad pats P. Bourdieu ir nurodo tuos pokyčius – tai atsiradusios naujo tipo šeimos, viešas išplitimas alternatyvių seksualumo modelių. Taip pat išaugęs dirbančių moterų skaičius ir išaugęs aukštojo išsilavinimo pasiekiamumas moterims. Prasidėjęs aktyvus feminisčių judėjimas bei pokyčiai gamybos struktūrose (plg. ten pat). Šių pasikeitimų negalima paneigti, tačiau diskutuotina ar jie iš esmės paveikia vyrų simbolinio dominavimo struktūrą. Toliau bus nagrinėjami pagrindiniai pokyčiai.

Svarbi pergalė, siekiant moterų lygybės – abiem lytims prieinamas išsilavinimas. Nepaisant to, mokyklos tampa ir viena iš pagrindinių sričių, formuojančių vyriškąjį dominavimą. Pasak filosofo Antano Maceinos, „neturime moterų pedagogikos: moterų sukurtos ir moterims skiriamos. Visa mūsų pedagogika yra sukurta vyrų ir vyrams“ (cituojama iš: Obelienė ir kt., 2007, p. 58). Citatoje kalbama apie tai, kad moteriškas mąstymas ir buvimo pasaulyje būdas skiriasi nuo vyriškojo ir baigusi mokyklas skirtas vyrams moteris perima vyriškus bruožus. Neplėtojant minties apie tai ar skirtumai prigimtiniai ar įdiegti, galima sutikti, kad mokymo sistemos buvo sukurtos berniukams. C. C. Perez išsiaiškino, kad „mokinėms geriau sekasi tikslieji mokslai, kai vadovėliuose rašoma apie mokslininkes moteris“ (2022, p. 135). Mokyklose naudojamose knygose dažniausiai pateikiami vyrų pasiekimai. Moterys, išmokusios save laikyti mažiau gabiomis ir protingomis nei vyrai, atitinkamai renkasi ir studijas. Barbara R. Bergman, teigia, kad moterų

dažniausiai pasirenkamos sritys yra švietimas, priežiūra ir aptarnavimas (perfrazuojama iš: Bourdieu, 2001a, p. 94). Tai formuoja ir jų profesines galimybes. Negana to, kaip pastebi Leslie'i McCall, moterys prisiima dvi sritis: viešąją, kurioje gaunamas atlyginimas, ir asmeninę, kurioje vykdoma reprodukcija. Joms tenka susidurti su patriarchaliniais santykiais tiek viename, tiek kitame pasaulyje (plg. 1992, p. 848). C. C. Perez, išanalizavusi duomenis apie moterų neapmokamą darbą namuose, pastebi, kad „moterims tiesiog išaugo bendro darbo laiko trukmė“ (2022, p. 97). Kitaip tariant, moterims atsivėrusios profesinės galimybės smarkiai ribojamos namuose joms tenkančiu darbu ir formuojama nuomone, kad jos mažiau gabios nei vyrai.

Panašios tendencijos pastebimos ir kitose srityse. V. Mottier minimi pokyčiai gamybos struktūrose – egzistuojantys, tačiau pats gamybos, technikos ir jos valdymo monopolis – neabejotinai sutelktas vyrų rankose. Tai iliustruojantis pavyzdys – vyrų vairavimas. Arnoldas Ardzevičius tvirtina, kad „automobilius vairuoja tik 48 proc. moterų kai tuo tarpu vyrų – net 81 proc.“ (2022). Tai Lietuvos tyrimų duomenys atitinkantys pasaulines tendencijas. Taip pat žurnalistikos diskursas ir moterų suaktyvėjimas prisideda prie vyrų simbolinio dominavimo atpažinimo, tačiau jo nepakeičia, o viešas išplitimas alternatyvių seksualumo modelių lemia ne pokyčius, bet visuomenės susiskaidymą, moterų pasitraukimą iš vyrų dominuojamų sričių.

J. B. Peterson'as apskritai nesutinka, kad lygybė yra sprendimas prieš vyrų simbolinį dominavimą: „Pamišėliškas ir nesuvokiamas postmodernistinis tvirtinimas, kad, pavyzdžiui, visi lyčių skirtumai yra visuomeninis konstruktas, tampa suprantamas tik tada, kai imama suvokti jo moralinį imperatyvą: visuomenė turi būti pakeista, o jos šališkumas išnaikintas, kol bus pasiekta lygiava“ (2019, p. 378). Jis pasisako už teisingus pakeitimus, tačiau nesutinka, kad lygybė neatsižvelgiant į lyties kuriamus skirtumus yra teisinga. Bandytas individus suniveliuoti turi sąsajų su komunizmo idėjomis.

Taigi, nors kultūrose ir vyksta pokyčiai, vyrų dominavimas nenyksta ir nėra vieningos nuomonės kaip prieš jį kovoti. P. Bourdieu mano, kad „moterų išsilaisvinimas galimas tik per kolektyvinius veiksmus, kurių tikslas simbolinė kova, galinti mesti realų iššūkį iš tikrųjų išklabininti tiesioginį atitikimą tarp įkūnytų ir objektyvių struktūrų, t.y. tik per simbolinę revoliuciją“ (2003, p. 220). Neabejotinai tokia revoliucija reikalautų visiško susivienijimo ir susitelkimo, o taip pat jai svarbus ir simbolinio dominavimo atpažinimas ir pripažinimas.

1.2.4 Vyrų dominavimas Lietuvoje

Vyrų dominavimas konkrečiose vietovėse gali turėti specifinių bruožų. V. Kavolis, kalbėdamas apie lietuvių pasaulėvoką teigia, kad „[a]nkstyvojoje modernybės bei baroko teologinio sąmoningumo tekstuose randame tokį – pavadinkime jį tradiciniu – vakarietišką vyriško galvojimo apie moteris ir vyrus pavidalą: vyrai ir moterys suvokiami kaip priešpriešos, kaip radikaliai skirtingi

savo dvasine kryptimi ir todėl – kaip antagonistai kokioje nors esminėje kovoje“ (2016, p. 241). Toks vertinimas visiškai atitinka P. Bourdieu teoriją. Lietuvos nacionalinės premijos laureatas tęsia: „[v]yrai šioje priešpriešoje atstovauja teisėtai valdančiam principui – ar jis būtų suvoktas kaip dieviškos kilmės, ar kaip kultūra, nurodanti kelius gamtai ir ją kontroliuojanti. Moterys dėl to turėtų save perdirbti pagal vyrų pavyzdžius. [...] Jis išlieka iki šiai dienai“ (ten pat). Kitaip tariant, vyras suvokiamas kaip valdantis, dominuojantis, moteris – paklūstanti, siejama su gamta. Taip pat sociologas, nagrinėdamas moterų ir vyrų modelius lietuvių kultūroje, daro preliminarią išvadą, kad moterys yra mažiau koherentiškos už vyrus. Juose kartojami pavojingas nekontroliuojamumas, nebalansuotos galios ir nepajėgumo santykis (plg. ten pat, p. 242). Apibendrinant teigtina, kad moteris siejama su chaosu, vyras su tvarka. Išskirtinis lietuvių kultūros bruožas tas, kad moteris nevaizduojama vien tik silpna, jai priskiriama ir galia, tačiau pasireiškianti nenuosekliai.

Aušra Lėka, remdamasi 2021 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis nurodo, kad „beveik trys ketvirtadaliai (74,2 proc.), Lietuvos gyventojų save laiko Romos katalikais“ (2022). Religija yra viena iš svarbesnių pasaulėvokos įtvirtinimo struktūrų. Indrė Karčiauskaitė, tyrusi katalikišką feminizmą Lietuvoje, pažymi, jog pagal jo pasaulėvoką „svarbiausia moterų pareiga yra motinystė, kad moterys turi išlikti moteriškos, lietuviškos katalikės kvietė moteris susidomėti ir profesine bei visuomenine veikla. Jos gal net arčiau nei kitų tautų katalikės moterys gynė ir kalbėjo apie moterų teises“ (2007, p. 58). Tai XIX a. požiūris, siūlantis moterims neapsiriboti namų erdve, bet jos ir neatsisakyti, negriauti lyčių normų. Šiandien Birutė Obelenienė ir kunigas Andrius Narbekovas straipsnyje „Moteriškosios tapatybės ir lyčių santykių modelio paieškos šiuolaikinėje visuomenėje“ nurodo, kad „[l]ytys yra vienodai vertingos savo pašaukimu, ir abiejų lyčių kitoniškumas turi būti pripažįstamas kaip lygiavertis ir išreiškiamas ne tik lyčių santykiuose, bet ir visose žmogaus gyvenimo sferose“ (2007, p. 53). Kitaip tariant, lytis nėra traktuojama kaip socialinės veiklos produktas. Dievas sukuria individus vyrais ir moterimis, todėl svarbu šį skirtumą išlaikyti ir jį puoselėti, atmetant vyrišką dominavimą. Autoriai taip pat teigia, kad moterys „gali ir turi atlikti tą patį vaidmenį kaip vyrai, bet ne vyriškai, o moteriškai“ (ten pat, p. 54). Moteriškumas šioje sampratoje skirtingas nei vyriškumas, bet idealiai tai turėtų būti ne kovojanti priešprieša, bet bendradarbiaujančios jėgos, stipriai veikiančios viena kitą, padedančios išsiskleisti. Idealas skiriasi nuo tikrovės – tie patys tyrėjai atkreipia dėmesį, kad „Lietuvos statistikos departamento atlikti laiko panaudojimo tyrimai rodo, kad moterys Lietuvoje per parą namų ūkio ir šeimos priežiūros darbams skiria dvi valandas daugiau nei vyrai“ (ten pat, p. 47). Vyrai išlieka dominuojančiais, nors religija siūlo lygiavertiškumą.

Lietuvoje moters ir vyro identiteto savivokai įtaką darė ir Sovietų Sąjungos propaguojama politika. Iveta Kestere, Irena Stonkuvienė ir Zanda Rubene tyrė, kokią moterį vaizduoja sovietiniai vadovėliai ir išsiaiškino, kad moterys juose – biologinės būtybės. Moters vertė priklauso nuo darbo

rezultatų, sporto pasiekimų ir vaikų skaičiaus (plg. 2020, p. 105). Moteris turėtų aprėpti šias sritis, kuriose moters darbas suprantamas kaip fizinis, o ne protinis. V. Kavolis tvirtina, kad „ankstyvasis sovietinis laikotarpis su visomis savo lyčių lygybės deklaracijomis buvo represavęs negausias, nepriklausomoje Lietuvoje užsimezgasias, skirtingos ir autonomiškos moterų kultūros užuomazgas“ (2006, p. 206). Kitaip tariant, pačios moters savarankiškas išsilaisvinimas buvo sustabdytas, taip padedant toliau klestėti vyrų simboliniam dominavimui. Taip pat dėl prievartinės ideologijos, siekiančios suvienodinti lytis, buvo paskatintas visuomenės pasipriešinimas, pasireiškiantis neigiamu požiūriu į moterį, atsisakančią tradicinių vaidmenų atlikimo.

Taigi, Lietuvoje moterų išnaudojimas atitinka pasaulines tendencijas, išskyrus moterims priskiriamą nekoherentiškai pasireiškiančią jėgą. Visuomenė į lyčių lygybės judėjimus žvelgia santūriai, juos palaikydama tik iš dalies.

1.3 Kalba ir simbolinis dominavimas

Gebėjimas kalbėti yra svarbus žmonių tarpusavio sąveikos elementas. John'as B. Thompson'as pažymi, kad P. Bourdieu siekia parodyti, jog kalba savaime yra socialinis-istorinis fenomenas (plg. Bourdieu, 2001b, p. 4). Ji susiformuoja per ilgą laiką ir savyje talpina santykių patirtį. Karoly's Kerenyi'us teigia, kad mokėti kalbą „reiškia ne tik suprasti jos žodžius ir sakinius, gramatiką, bet žinoti, kas sudaro tos kalbos ištakas: tikyba, mitus, pasaulėžiūrą, tautosaką ir kalbos istorinį išsivystymą. Mituose, tikėjimuose ir tautosakoje atsiskleidžia tautos charakteris, žmonių sukurtos ir išreikštos ypatybės, pasaulio kryptis ir sudėtis“ (cituojama iš: Mickūnas, 2011, p. 196). Kalba, žodžiai savyje talpina reikšmes, kurių ištakos gali siekti tūkstantmečius ir dar daugiau. Ji ne tik atspindi praeitį, bet ir kuria dabartį bei ateitį, todėl tai, ką sakome, yra svarbu. Yual'as Noah'as Harari tvirtina, kad „[s]kirtingai nei melas, įsivaizduota tikrovė yra dalykas, kuriuo tiki visi; ir, kol gyvas, šis kolektyvinis tikėjimas veikia pasaulį“ (2016, p. 44). Minimas poveikis yra stulbinantis. Tas pats autorius tvirtina: „Nuo pat kognityvinės revoliucijos *sapiens* gyvena dvilypėje tikrovėje. Be objektyviosios upių, medžių ir liūtų tikrovės, mums yra įsivaizduota dievų, nacijų ir korporacijų tikrovė“ (ten pat). Neužtenka tiesiog pasakyti dalykus, kad jie pavirstų tikrove, tam reikalingos specifinės sąlygos, kurios bus aptartos šiame poskyryje.

1.3.1 Simbolinė galia slypinti kalbėjimo akte

P. Bourdieu apibendrindamas savo kalbos tyrimą teigia, kad „kalbos santykiai iš esmės visuomet esti simbolinės galios santykiai, per kuriuos pakitusia forma aktualizuojami kalbėtojų ir atitinkamų grupių jėgos santykiai“ (2003, p. 183). Galima teigti, kad kalbinių santykių analizavimas padeda nustatyti galios struktūras.

P. Bourdieu nurodo, kad susidūrus „kalbiniam *habitus*, t.y. tam tikroms socialiai susiformavusioms dispozicijoms, reiškiančioms polinkį kalbėti tam tikru stiliumi ir sakyti apibrėžtus dalykus (išraiškos interesus), taip pat kalbėjimo kompetencijos, kurią sudaro neatsiejami vienas nuo kito kalbinis gebėjimas generuoti neribotą skaičių gramatiškai suderintų diskursų ir socialinis gebėjimas adekvačiai pasinaudoti šia kompetencija tam tikroje situacijoje“ (2003, p. 186) ir „kalbinei rinkai, t.y. prievartos santykių sistemai, kuri primeta save kaip specifinių sankcijų ir specifinės cenzūros sistema“ (ten pat) įvyksta kalbėjimo aktas. Kitaip tariant, kad susidarytų kalba yra svarbūs keli aspektai. Tai kalbančiojo lingvistinis gebėjimas išreikšti savo mintis bei jo socializacijos įgūdžiai. Išskirtini ir polinkiai pasirenkant kalbėjimo temą bei stilių. Taip pat reikalingas ir laukas, kuriame galėtų įvykti kalbėjimo aktas bei klausantysis.

P. Bourdieu nustatė, kad simbolinę galią kurti „apibrėžia tam tikras santykis, sukuriantis įsitikinimų žodžių ir tuos žodžius tariančio asmens teisėtumu, ir veikiantis tik tiek, kiek tie, kurie jį patiria, pripažįsta jį valdančiuosius“ (2003, p. 189). Kitaip tariant, kiekvienas individas gali tvirtinti bet ką, bet ne viskas, kas pasakyta turi galią tapti tiesa. P. Bourdieu pateikia pavyzdį, kad tik beviltiškas kareivis (arba tyras lingvistas) gali įsivaizduoti, kad įmanoma duoti įsakymą kapitonui (plg. 2001b, p. 75). Sakymas siejamas su galia dėl agento tarimo, vartojamo žodyno, sintaksės, retorikos, svarbūs tampa ir skiriamieji autoriteto ženklai. Agentai, ar tai būtų kalbėtojai, ar klausytojai, yra atstovai institucijų ir socialinių grupių, o kalbėjimo aktas yra susidūrimas tų, kuriems atstovaujama. P. Bourdieu teigia, kad klausytojas taip pat yra žinutės, kurią priima, kūrėjas, nes jis į ją sudeda tai, kas sudaro jo vienetinę ir kolektyvinę patirtis (plg. ten pat, p. 39). Išsakytos mintys gali būti susietos su skirtingomis emocijomis reikšmėmis, kurias individas geba atpažinti pasitelkdamas savo patirtį.

P. Bourdieu nurodo, kad, siekdami priėmimo, agentai taiko įvairias savęs cenzūravimo formas – tai nuolaidos, kurios daromos socialiniam pasauliui (plg. 2001b, p. 77). Šios nuolaidos – tai paklusimas lauko reikalavimams, dėl kurių didinamas simbolinis kapitalas. Sociologas pažymi, kad autoriai nesąmoningai siekia gauti kuo didesnę naudą iš komunikacijos praktikų (plg. ten pat). Tam svarbūs keli dedamieji. Paminėtina pasirenkamų diskursų forma ir turinys, kurie, anot mokslininko, priklauso nuo objektyvios įtampos lauke ir nuo kalbėtojo jautrumo tai įtampai bei cenzūros, kuri tai išreiškia (plg. ten pat, p. 79). P. Bourdieu išaiškina, kad kuriamu mandagumu stengiamasi kuo labiau priartėti prie tobulos formuluotės, kuri savaime įrodanti, kad kažkas yra nepriekaištingai įvaldęs lauko situaciją (plg. ten pat, p. 80). Kuo didesnė įtampa lauke, tuo daugiau subtilumo, kuris siejamas su savicenzūra, reikia ir kalbėtojui. Mokslininko teigimu, dažniausios ir labiausiai užslėptos cenzūros formos – duodančios suprasti, kada turima teisė kalbėti (plg. 2001b, p. 84). Jas gali taikyti lauko veikėjas tiek sau, tiek ir kitam agentui. Vienas iš būdų, padedantis

nustatyti dominuojančio ir dominuojamojo padėtis – vidinis pajautimas. Lauke viršenybę turintys dalyviai jaučiasi atsipalaidavę, o tie, kuriems dominuojama, patiria įtampą.

Kartais dominuojantys agentai taiko nusižeminimo strategiją. P. Bourdieu teigia, kad „laikiniai, bet pabrėžiamai atsižadėdamas savo dominuojančios pozicijos [...] viešpataujantysis pelno naudą iš tokio dominavimo santykio, kuris ir toliau egzistuoja šį santykį neigdamas“ (Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 184). Tokiu atveju simbolinis dominavimas yra sunkiau atpažįstamas. Savo galios suspendavimas galimas tik tuomet, kai, anot sociologo, yra tiek pasitikima savo pozicija objektyviose hierarchijose, kad galima ją paneigti neparodant nepajėgumo patenkinti savo poreikius (plg. Bourdieu, 2001b, p. 69). Kitais atvejais, kai galios santykiai nėra stabdomi, jie egzistuoja ir pasireiškia per, atrodytų, nereikšmingus ir nežymius žodžius ar veiksmus.

P. Bourdieu teigia, kad to paties kalbinio *habitus* produkcija priklauso nuo lauko (plg. ten pat, p. 72). Sociologas pažymi, kad laukas formuoja pasisakymams simbolinę vertę, taip pat priskiria diskursams reikšmes (plg. ten pat, p. 38). Tai, kas pasakyta viename socialiniame sluoksnyje gali būti suprasta priešingai kitame. Taip pat ir agento turimi kalbiniai gebėjimai reikšis skirtingai jam atsidūrus netapačiose aplinkose ir tai vyks nesąmoningai. V. Kavolis kalbėdamas apie emigrantus teigia, kad „[i]manoma išmokti kalbą, bet sunku visą gyvenimą patirti kalbą, kuri yra atsinešta iš kito krašto. Ir jeigu gyvenimą struktūruoja vienos kalbos universas, tai, norėdamas tą universą kita kalba aprašyti, tampa pats savo patirties vertėju“ (2016, p. 198). Kitaip tariant, norint būti suprastam, svarbu prisitaikyti prie lauko ir, nors tai ir įmanoma padaryti nesant lauko dalyviu, sunku panaikinti pamatines kalbinį *habitus* formuojančias struktūras. Kalba siejama su patirtimi, kuri individe neišnyksta.

P. Bourdieu ištyrė, kad „ritualai yra ribiniai prievolių taikymo atvejai, kurių metu naudojant technines kompetencijas yra praktikuojama socialinė kompetencija“ (plg. ten pat, p. 41). Jų metu kalbėtojas naudoja galią, suteikiamą institucijos, kurios vardu jis kalba. Tokių ritualų pavyzdžiu galėtų būti teismas arba bažnytinės apeigos. Sociologas nurodo, kad religinės kalbos simboliniam efektyvumui kyla grėsmė, kai grupė mechanizmų, kurie gali užtikrinti santykių atpažinimo reprodukciją, liaujasi funkcionuoti (plg. ten pat, p. 73). Lietuvoje religiniai simboliai ir žodžiai yra atpažįstami, todėl nepraradę savo galios.

Vadinasi, galima teigti, kad kalba savyje perduoda į ją sudėtas gilumines reikšmes, kuriose užfiksuoti ir dominavimo santykiai. Jie taip pat atsispindi ir vykstant kalbėjimo aktui, kuris iš dalies priklauso ir nuo lauko savybių bei reikalavimų.

1.3.2 Vyrų dominavimas ir kalba

Viena iš simbolinio dominavimo apraiškų, atsispindinčių kalboje – vyrų dominavimas. P. Bourdieu nustatė tendenciją, kad moterys yra labiau nusiteikusios priimti teisėtą kalbą (plg.

2001b, p. 50). Manytina, kad ir ištekėjusios jos dažniau perima vyrų kalbą ar dialektą. Kita vertus, sociologas pažymi, kad dominuojančio stiliaus įsisavinimas yra matomas kaip neigimas socialinės ir seksualinės tapatybės (plg. ten pat, p. 88). Vadinasi, dominavimo santykių struktūros palaikymui svarbu, kad būtų vartojama to, kuris dominuoja kalba, bet ne kalbėsena.

Kalboje vyrų dominavimas pasireiškia ne tik dėl kalbos socialumo, bet ir lingvistiniame lygyje. Kaip nurodo C. C. Perez, „[j]uk paprastai, sakydami ir sakydamos „žmogus“, turime galvoje vyrą“ (2022, p. 12). Autorė kalba apie anglų kalbą, tačiau tai galioja ir lietuvių kalboje. Natalija Arlauskaitė kalbėdama apie vyriškosios giminės kaip neutralios vartojimą pabrėžia, kad tai yra „ilgą laiką dominavęs kalbinio neutralumo mitas, palaikęs toli gražu ne neutralias galias“ (cituota iš: Kvašytė ir kt., 2018, p. 201). Šis mitas jau yra įvardintas ir tokia kalbos sandara kvestionuojama, o tai – savaime iškalbinga.

Regina Kvašytė, Džiuljeta Maskuliūnienė ir Kazimieras Župerka teigia, kad „[l]ietuvių kalba nėra bent kiek išsamiau ištirta lyčių raiškos „pusiausvyros“ atžvilgiu“ (2018, p. 206). Nepaisant to, yra atlikta keletas tyrimų ir minėti autoriai atskleidžia, kad „Egidijus Zaikauskas, feminizmo ir maskulizmo atžvilgiu peržiūrėjęs lietuvių kalbos gramatiką, leksikos ir žodžių darybos lygmenis, darė išvadą, kad lietuvių kalba rodanti „vyrų viršesnumą“ (ten pat, p. 198). Nors ir atsargus, bet egzistuojantis judėjimas kalbos srityje ir naujadarų kūrimas atspindi ir visuomenės tendencingą požiūrio keitimą siekiant panaikinti simbolinį vyrų dominavimą.

Literatūroje Solveiga Daugirdaitė išskiria tris Lietuvos rašytojų moterų etapus. Ji teigia, kad moterys „nuo Karolinos Praniauskaitės iki Žemaitės (1895) imitavo vyrų kalbos būdus, iki 1914–1920 m. jos stengėsi išsiskirti vyrų dominuojamoje kultūroje, o nuo Salomėjos Nėries ryškus trečiasis etapas – [...] moteriškumo, feministinis, moters laikotarpis“ (2002, p. 111). Apibendrinant teigtina, kad rašanti moteris pradeda ieškoti savo kalbos ir kalbėjimo būdų, nustoja tapatintis su vyrais išreiškdamą savo kitoniškumą, o kartu ir pripažindama lygiavertiškumą.

Visi pavyzdžiai parodė, kad žodinėje plotmėje aiškiai išreiškiamas vyrų dominavimas. Jis atsispindi tiek kalbėjimo akte, tiek literatūroje. Taip pat pastebimi ir pokyčiai, kuriuos išreiškia dominavimo atpažinimas.

1.3.3 Oficiali kalba ir jos atmainos simbolinio dominavimo atžvilgiu

Kalba nėra visa apimanti, ji išsidiferencijuoja priklausomai nuo regiono. Į natūralią kalbos raidą įsiterpia ir jos norminimas. Tai dažniausiai susiję su valstybių teritorijomis, kurioms priskiriamos oficialios viena ar kelios kalbos.

Pasak P. Bourdieu, oficialios kalbos konstravimo, įteisavimo ir įvedimo procese edukacinė sistema atlieka lemiamą vaidmenį (plg. 2001b, p. 48). Būtent mokyklose skirtingų klasių, regionų ar etninių grupių dialektus turintys individai mokomi naudoti įteisintą kalbą. Supanašėja ne tik

lingvistinis *habitus*, bet ir su juo glaudžiai susijęs mąstymas. Elenos Bradūnaitės-Aglinskienės teigimu „be kalbos dingsta pasakos, legendos, dainos ir ta unikali pasaulėjauta, kuri kaip tik ir įpinta į kiekvieną kalbą kitaip“ (cituojiama iš: Jonuškaitė, 2019, p. 58). Edukacinė sistema nenaikina kalbos, veikia, kaip nurodo P. Bourdieu, blokuoja jos evoliuciją, stabdydama eretiškus gramatikos atžvilgiu produktus (plg. 2001b, p. 59). Šie veiksmai atliekami ne tik mokymo institucijose. Vytauto Ambrazo teigimu, Lietuvoje „[v]iešosios kalbos vartojimo priežiūrą vykdo Valstybinė kalbos inspekcija [...], savivaldybių kalbos tarnybos [...]. Prie viešosios kalbos ugdymo prisideda Lietuvių kalbos draugija, kitos visuomeninės organizacijos, įvairių sričių specialistai, pedagogai“ (Ambrazas, 2018). Apibendrinant galima teigti, kad iš pradžių atliekamas kalbos kodavimas, pasitelkiant vietinius dialektus, vėliau sunorminta kalba palaikoma atliekant nuolatinę koregavimo darbą, o viešieji kalbos diskursai yra kontroliuojami valstybės, apibrėžiami įstatymu. Tokiu būdu prarandama dalis išskirtinės pasaulėjautos, o likusi dalis – saugoma nuo globalizacijos poveikio.

Kaip pažymi P. Bourdieu, kodavimo ir normalizavimo darbo rezultatas yra žodynas (plg. Bourdieu, 2001b, p. 48). Žodynai, kaip ir kalba, ilgainiui atsinaujina. Sociologas paradoksaliai teigia, kad būtent besitęsiantis kalbos kūrimo procesas, gali užtikrinti teisėtos kalbos ir jos vertės pastovumą. Taip yra dėl nepaliaujamo skirtingų autoritetų, kurie varžosi lauke, siekdami monopolinės galios primesti teisėtus išraiškos būdus, grumtynių (plg. ten pat, p. 58). Dėl gausių ginčų sukuriamas kalbos atpažinimas, o kartu su juo ir kalbos vertė. Mokslininkas atkreipia dėmesį, kad oficialios kalbos teisėtumo atpažinimas susijęs [...] su per ilgą ir lėtą išmokimo procesą įdiegtomis dispozicijomis (plg. ten pat, p. 51). Kitaip tariant, atpažinimas užkoduojamas kalbiniame *habitus*. Analizuojamos teorijos autorius taip pat pažymi, kad socialiniai kultūros perdavimo mechanizmai linkę reprodukuoti struktūrinius netolygumus tarp teisėtos kalbos žinojimo ir šios kalbos atpažinimo (plg. ten pat, p. 62). Kalbėti taisyklinga teisėta kalba geba mažai agentų, tačiau ją atpažįsta daugelis lauko dalyvių. Kuriamos visuomenės, kuriose egzistuoja elitas. Lietuva nėra išimtis. R. Miliūnaitė nurodo, kad „nors prestižinė bendrinė kalba mūsų visuomenėje yra daugiau siekiamybė nei tikrovė, vis dėlto aiškiai linkstama teigiamą viršutinių sluoksnių (nepriklausomai nuo amžiaus) įvaizdį sieti su taisyklinga bendrine kalba“ (2006, p. 89). Kitaip tariant, skirtingi socialiniai sluoksniai sietini su skirtingais kalbiniais gebėjimais. Tai akivaizdu, nes, anot P. Bourdieu, kalbinį kapitalą lemia edukacijos lygis ir socialinės trajektorijos (plg. 2001b, p. 61). Manytina, kad kuo didesnis nukrypimas nuo bendrinės kalbos, tuo žemesnė ir socialinė padėtis, tačiau ši nuostata nėra absoliuti tiesa kiekvienu atveju.

Lietuvoje nuo kalbos normų nukrypstama ir tarmių atveju. R. Miliūnaitė nurodo, kad „[m]ūsų visuomenėje, kaip rodo dar negausūs sociolingvistiniai kalbinių nuostatų tyrimai [...] tarmė dažniausiai asocijuojasi su kaimo aplinka, vyresniu žmonių amžiumi ir žemesniu socialiniu statusu, menkesniu išsilavinimu“ (cituojiama iš: Buidovaitė, 2010). Kita vertus, ne visi lauko dalyviai šiuo

klausimu išlieka vieningos nuomonės. Poetė Regina Katinaitė-Lumpickienė yra pasakiusi, kad „[t]armė – tai turtas, kurio neįsigysi, jei neturi“ (cituojama iš: Jonuškaitė, 2019, p. 105). Ji vertinama, svarbi, suteikianti išskirtinumo. Valstybės parama tarmių išsaugojimo projektams taip pat siekia pakeisti vyraujančias nuostatas. Nepaisant to, Loreta Vaicekauskienė ir Erika Sausverde tvirtina, kad „tarmės pirmiausia vertinamos kaip mokslinių tyrimų objektas ir specialiomis priemonėmis puoselėtina nykstančios etnografinės kultūros dalis, turinti lokalią ir nacionalinę paveldo vertę“ (2012, p. 9). Pastebimas spartus tarmių nykimas, todėl jas siekiama atgaivinti, ar bent jau įamžinti, tačiau nesiekiami keisti tarmių visuomenės vertinamo ir sieti jas su elitu.

Kraštutinis nukrypimo nuo bendrinės kalbos atvejis – žargonas. P. Bourdieu pastebi, kad tai ne tik dominuojančios kalbos modelio atmetimas. Jis taip pat yra pritaikytas laukui, kuriame siekiama išsiskirti, kuriame žargonas kuriamas. Dažniausiai ši kalbos forma susijusi su mažai kultūrinio ir ekonominio kapitalo turinčiais individais, kurie žargonu išskiria save iš to, kas jiems atrodo silpna ir moteriška (plg. Bourdieu, 2001b, p. 22). Jis sietinas su agresija, kuri pagal opozicinį pasaulio suvokimą – vyriška. Literatūros kūriniuose D. Maingueneau išskiria *antikalbos* vartojimą, kuri, anot jo, „leidžia tam tikrai grupei (valkatos, priemiesčių vaikėzai) pademonstruoti savo konfliktą su oficialiaja visuomene arba tiesiog priklausymą visuomenės pašalėms (kareiviai, studentai)“ (1998, p. 111). Išsiskirianti kalba atspindi socialinių grupių priešpriešą.

Svarbus laukas, kuriame taip pat vyksta kova dėl kalbos – literatūros. P. Bourdieu atkreipia dėmesį, kad literatūrinės kalbos egzistavimas savaime nuvertina bendrinę kalbą (plg. 2001b, p. 60). Rašytinis diskursas yra tas, kuris vertas būti atspausdintas. Akivaizdu, kad literatūros kūriniai taip pat gali būti parašyti bendrine kalba, tačiau jie ja neapsiriboja. D. Maingueneau tvirtina, kad „[k]ūriniai ne užauga *ant* kalbos, bet išauga iš daugialypių jos planų sąveikos. Literatūrinė kūryba nėra varžoma nusistovėjusios ir vienvaldės kalbos, tarsi kokios išorinės jėgos, ji *dalyvauja kalbos sukurtų įtampų žaismėje*“ (1998, p. 103), o rašytojai dalyvauja kalbą apibrėžiant (plg. ten pat, p. 104). Literatūros kalbos kūrybos procesui apribojimus įveda gramatikai. P. Bourdieu išaiškina, kad jie turi teisėtų rašytojų ir jų tekstų skyrimo ir kanonizacijos monopolį (plg. 2001b, p. 58). Tarp rašančiųjų ir gramatikų kyla įtampa. Taip pat vyksta kova ir tarp rašytojų. Sociologas nurodo, kad kova dėl teisėto rašymo meno prisideda prie rašytojų egzistavimo, gamindama ir teisėtą rašymo kalbą, ir tikėjimą jos teisėtumu (plg. ten pat, p. 58). Kovos, vykstančios lauke, palaiko jo egzistavimą ir prisideda prie lauko reprodukcijos.

Taigi galima teigti, kad aukščiausią vietą bendrame kalbos lauke užima literatūrinė kalba. Po jos rikiuojasi taisyklinga bendrinė kalba, kurią atpažįsta daugelis lauko dalyvių, bet retas geba įvaldyti. Kaip pasipriešinimas bendrinei kalbai, kuriamas žargonas. Paminėtinas ir alternatyvus kalbėjimo būdas – tarmės, kurios lauke, išskyrus pavienius atvejus, neužima aukštos pozicijos.

2. ROMANUOSE „MARANTA“ IR „MAESTRO“ EGZISTUOJANTYS LAUKAI

Habitus ir lauko sąvokos kaip ir jų tyrimas – neatsiejamai susiję. Norint išanalizuoti moters *habitus* svarbu ištirti ir laukus, kuriuose jie formuojasi. Tiriamuose romanuose ryški tikėjimo veikmė ir vaizduojamas meno pasaulis, todėl toliau darbe bus analizuojami šie laukai. Taip pat ir romano protagonistės formavimuisi esminis – jos šeimos laukas.

2.1 Tikėjimo laukas

Romanuose „Maranta“ ir „Maestro“ svarbi yra religinė ir tikėjimo tematika. Religinį lauką plačiai analizuoja P. Bourdieu. Jis teigia, kad „pagrindinės religijos socialinės funkcijos yra įteisinti socialinę santvarką ir suteikti žmonėms jų vietos socialinėje santvarkoje pateisinimą“ (cituojama iš: Dikšaitė, 2020, p. 59). Romanuose formuojamas ne tik bažnytinėmis praktikomis, bet ir individualiu veikėjo santykiu su Kūrėju grįstas tikėjimas. Religija ir tikėjimas yra dalinai persidengiančios, tačiau ne identiškios sąvokos, todėl darbe analizuojamas laukas bus vadinamas tikėjimo lauku.

Savaime suprantama lauko norma, jo *nomos* turinys siejamas su įsitikinimu, kad Dievas egzistuoja ir tikėjimu Jo absoliučia galia bei veikme individo gyvenime. Religiniam lauke tuo neabejojama. Šis *nomos* suteikia laukui išskirtinumo ir savarankiškumo, autonomijos kitų laukų atžvilgiu. Tikėjimo lauko *doxa* – dalyvavimo lauke taisyklės, kurios paprastai yra nerašytos, šiuo atveju labai aiškios ir apima dešimt Dievo įsakymų: neturėk kitų Dievų, tik mane vieną, netark Dievo vardo be reikalo, švęsk sekmadienį, gerbk savo tėvą ir motiną, nežudyk, nepaleistuvauk, nevok, nekalbėk netiesos, negeisk svetimo vyro ar svetimos moters, negeisk svetimo turto. Šios taisyklės apibrėžia ortodoksiją, pagal kurią mėgina gyventi lauke veikiantys agentai. Jos kartu yra ir *doxa*, nes jos nekvestionuojamos, natūralios, priimtinos kaip pati pasaulio tvarka.

Lauke vertinamos tam tikros savybės, vadinamos dorybėmis, o neigiamą asociaciją kelia ydos. Jas galima priskirti kapitalui – kuo daugiau agentas sukaupia dorybių ir kuo mažiau ydų, tuo jo simbolinis kapitalas lauke didėja. Ypatingai svarbios dieviškosios dorybės: tikėjimas, viltis ir meilė. Paminėtina, kad jos – ne tik pasyvūs įsitikinimai ar požiūris, bet ir reikalaujančios veiksmo, darbų, įrodančių agentų nuoširdumą.

Aukščiausias autoritetas lauke priskiriamas Dievui. Jis suprantamas kaip realus asmuo, turintis kūną. Jį galima sutikti, patirti Jo veikimą per kitus žmones. Tikėtina, kad netikintis agentas arba naujokas lauke susidarys Dievo vaizdinį pagal Jį atstovaujančių žmonių savybes. Jei Dievas sutinkamas asmeniniame santykiuje, hierarchinė socialinė santvarka keičiasi, nebėra objektyvių

žmogiškų vertinimo kriterijų. Dievo valdžia ir autoritetas neriboti: „bet kas gali pabėgti nuo Dievo, kokiose gelmėse pasislėpti, į kokias tolumas, už kokių marių išplaukti, kad nepasiektų Jo užmesta meškerė“ (Jonuškaitė, 2015, p. 273). Palyginti su Dievu „žmogus toks mažas ir niekingas“ (ten pat, p. 61). Dievas yra vaizduojamas didingas, tobulas. Taip pat kuriantis: „Viešpats kaip kruopščiausias audėjas“ (ten pat). Viena iš Jo kūrybos sričių – žmogaus gyvenimas. Žinoma, už jo formavimą yra atsakingas ir žmogus, ypač prisidėdamas malda ir prašymais Dievui. Romane minimas Steponas, kuris meldžiasi norėdamas, kad jo dukra, įsimylėjusi okupantą vokiečių liktų sodyboje, kad jų meilė neišsipildytų: „širdies gilumoje gėidė, kad ateitų koks nors įsakymas, kad kažkas nutiktų, kažkas, kas priverstų Frederiką palikti savo štabą ir jų namus“ (Jonuškaitė, 2019, p. 198). Mergina žūsta nuo atsitiktinės skeveldros. Steponas likusį gyvenimą nepaliauja kartojęs: „Dievas mane išklause“ (ten pat, p. 199). Stepono malda grindžiama ne dorybėmis ar santykiu su Dievu, bet savanaudiškais motyvais – tuo, kas tikėjimo lauke nėra vertinama. Jis trokšta dukrą laikyti prie savęs. Menkas simbolinis kapitalas sukauptas dorybių ir pasitikėjimo Dievu pavidalu, atitolina Steponą nuo lauko centro, nuo Viešpaties artumo ir malonių.

Romanuose supanašėti su Dievu geriausiai pavyksta Viktoro dėdei – Henrikui, kuris „buvo išskirtinis žmogus, kaip reta išmintingas ir įtakingas dvasininkas“ (ten pat, p. 21). Dėl savo savybių, kurios vertinamos lauke, jis tampa vyskupu – užima galios poziciją. Tai religinio lauko pozicija, tačiau šiuo atveju religinis ir tikėjimo laukai sutampa. Vyskupo *habitus* tobulai prisitaikęs prie lauko. Jo įsitraukimas į žaidimą, jo *illusio* – absoliutus, jis visą gyvenimą paskiria siekiui sukaupti kuo daugiau simbolinio kapitalo – tapti kuo labiau panašus į Dievą, šventėti. Pastebėtina, kad aukščiausias pozicijas religiniame lauke gali užimti tik vyrai. Ši sąlyga negalioja tikėjimo lauke, kuriame lytis nesvarbi. Dievas romanuose yra „paskutinioji Viltis“ (Jonuškaitė, 2015, p. 190). Jis perkeičia žmonių gyvenimus ir tiems, kurie atsidūrę kitų laukų paribuose, gali paskirti aukščiausias vietas tikėjimo lauke. Ypač ryškus to pavyzdys – teta Lionė. Ji yra patyrusi daug fizinio ir seksualinio smurto, o jam pasibaigus sugebėjusi rasti savo vietą tikėjimo lauke. Pirmoji romano dalis „Maranta“ pavadinta gėlės, kuri yra „[d]ešimties Dievo įsakymų augalas“ (ten pat, p. 123) vardu. Pasitelkiant gėlę kaip įkūnijantį tikėjimą simbolį suteikiama vieta ir moteriai. Ji – esanti šalia, besirūpinanti, svarbi išlikimui: „Lionė laistė savo marantą tik ežero vandeniui, meldėsi kiekvieną rytą pasistačius po Kristaus paveikslu“ (ten pat, p. 123). Po maldos teta Lionė dažniausiai eidavo skersti gyvulio pusryčiams. Šv. Mišios taip pat susideda iš dviejų dalių – žodžio ir aukos liturgijos. Moteris išpildo abi šias dalis, santykinai atlikdama kunigo vaidmenį. Jos pozicija nėra vieša ir pripažinta, jos santykis su Dievu kuriamas asmeniškai, tačiau tikėjimo lauke pasitikima moters galia: „[t]ereikėjo pasakyti. Būčiau ir savas maldeles pridėjus, o kur dar Lionės, Verutės ir visos likusios šeimos? Visa maldų jūra galėjo Dievą užlieti“ (ten pat, p. 268). Tikima, kad tetos maldos būtų galėję perkeisti sesės gyvenimą. Lionė taip pat vadinama: „mūsų kiemo teologė“ (ten

pat, p. 123). Jai priskiriamas išsimokslinimo laipsnis, tačiau jis siejamas su vidine erdve, namais. Galima teigti, kad teta Lionė yra esminė figūra tikėjimo lauke dėl savo kuriamo santykio su Dievu, tikėjimo palaikymo ir reprodukcijos, tačiau ji neužima reikšmingos pozicijos religijos lauke.

Išskirtinė ir analizuotina Broliuko tikėjimo lauke užimama padėtis. Jo religinę poziciją atspindi apranga – vienuolinis rudas abitas. Vyras siejamas su žodžiu vienintelis: „*kito tokio švento žmogaus nerasi*“ (ten pat, p. 167). Jis renkasi vienuolio kelią taip pat kaip ir teta Lionė tikėjimą – dėl skaudžios patirties: „[k]itas – nuėjo į vienuolyną. Meldėsi ir mylėjo iš tolo“ (ten pat, p. 274). Vienuolis, jo meilės supratimas siejamas su atšalimu, atsitolinimu. Tikėjimas jam nesuteikia atgaivos, nenuramina skausmo, tik padeda jį paslėpti po abitu. Tai atspindi ir vardo kismas: iš pradžių vyras vadinamas Roku, vėliau Rūku ir galiausiai Broliuku. Tvirtas, žavintis, gerumą skleidžiantis žmogus išnyksta tapdamas užimamos pozicijos atstovu. Priešingai nei Lionės atveju, ir, priešingai nei skelbia vienuolio abitas, tikėjimas nėra svarbiausia jo identiteto dalis, todėl tikėjimo lauke, kitaip nei religiniame, jam nesuteikiama daug galios. Vienuolis miršta pasislėpęs tamsiame tunelyje, iškart po savo mylimosios, kuri jam teikė tikrąją gyvybę, mirties.

Hierarchinėje sistemoje po įteisintų autoritetų svarbūs tikintieji. Tai žmonės, kurių *illusio* stiprus, bet ne absoliutus. Jie aktyviai veikia ir kituose laukuose, kartais nepaisydami tikėjimo lauko reikalavimų. Jų autentiško santykio su Dievu paieškos, taip pat kaip Lionės ir Broliuko atveju, siejamos su gyvenime patirta kančia: „Apie Jėzų visada, motin, tik paprasti vargdieniai“ (ten pat, p. 190). Romanuose pagrindiniai santykiai tarp Dievo ir žmogaus vaizduojami pasitelkiant pagrindinių veikėjų – Rasos ir Viktoro – tikėjimo keliones.

Rasa auga tikinčioje šeimoje, todėl anksti yra išmokoma Dievo įsakymų ir religinių tiesų. Vaikystėje ji patiria laimę, kuri neatsiejama ir nuo Dievo patirties. Jis yra artimas, šalia esantis: „[t]ą vakarą užmiegi pasimeldusi *Dziewuliui*, tik ne tam, kurio atvaizdą teta Lionė pakabino virš lovos, o tam, kokį nupiešei pati, prisiminusi bažnyčioje regėtą paveikslą“ (ten pat, p. 26). Dievo paveikslas kuriamas iš pažįstamų detalių, paremtas ne religiniu mokymu, o subjektyvia patirtimi. Atkreiptinas dėmesys, kad tai nėra erezinis kūrinys – iš daugelio Dievo įvaizdžių pasirenkamas ir nutapomas artimiausias vidiniam pajautimui.

Taip pat anksti Rasa patiria ir kančią dėl sesės išvažiavimo. Jos laiminga ankstyvosios vaikystės patirtis lieka tik prisiminimas, kartu su ja tolsta ir Dievas. Abejojant suaugusiųjų motyvais, jų žodžiais, formuojasi ir mintis, kad tai, kas buvo pasakojama apie Kūrėją – irgi ne visai tiesa. Būdama šeimos lauko pakraštyje, ji nesijaučia esanti ir tikėjimo lauko centre: „vis tiek būnu... šalia, tarsi už žodžio, už minios ribų, už visų besimeldžiančiųjų, vienut vienutelė, klausianti, abejojanti, stebinti...“ (Jonuškaitė, 2015, p. 301) Išgyvenamas autentiškas, kitų neturimas santykis, kartu tai ir skaudaus nepritapimo priežastis. Vėliau, išsiaiškinus šeimos narių melą dėl jos tikrųjų tėvų, santykis su Dievu intensyvėja, aštrėja, Dievas kaltinamas savo paties sukurto meilės įstatymo

nevykdymu, reiškiamas nepasitenkinimas Jo sukurtu pasauliu: „Argi leistini Tavo karalystėje tokie žaidimai?“ (ten pat, p. 59). Kuriamas priekaištingas santykis. Kvestionuodama Dievo egzistavimą, Rasa neišsižada tikėjimo lauko *nomos*, pamatinio tikėjimo lauku, ji toliau gyvena pagal lauko įsakymus, pagal jo *doxa*. Pagrindinė veikėja vedama kančios ir abejonių išvyksta į kelionę ieškoti tikrojo Kūrėjo, ieškoti tiesos: „Nazarieti, atėk vandens paviršiumi manęs pasitikti. Padaryk stebuklą, kad įtikėčiau, jog Tu esi geras. Ir ne melagis“ (ten pat, p. 290). Moteris pasirenka santykio atkūrimą vietoj nusigręžimo. Jos neigiamos patirtys sudedamos į maldą. Birutė Jonuškaitė ją išreiškia daugiau nei dviejų puslapių sakiniu. Kuriamas nesibaigiančio minčių liejimo įspūdis, primenantis litaniją, poterius. Kelionėje nepavykus nugesinti skausmo Rasa pasirenka bristi į vandenį: „[j]uk esu tik miglėlė. Šis ežeras – pats geriausias kelias į nebūtį. Gražesnės ir geresnės vietos nebus“ (ten pat). Vanduo prie ežero užaugusiam vaikui – svarbus. Šiuo atveju, paskandinusi savo seną gyvenimą, moteris išnyra naujam. Ežeras Jeruzalėje tampa jos krikšto vieta. Ne iš karto, ilgainiui, jaučiamos ir naujo gyvenimo priėmimo pasekmės – Rasa sugeba atleisti ir priima savo tapatybę: „Tu – esi tu. / Vienintelis, išskirtinis Dievo kūrinys, atkakliai ieškantis tik tau Jo skirto kelio“ (Jonuškaitė, 2019, p. 313). Rasos vidinė kelionė, savasties paieškos neatsiejamos nuo tikėjimo lauko. Jos *habitus* formuotas tikėjimą kaip vertybę priimančios šeimos lauke, todėl socialinės trajektorijos moterį veda link tikinčio žmogaus pozicijos.

Tikėjimo lauko ribas sunku apibrėžti – jis apima visą žmoniją, net ir aktyviai besipriešinantys tikintiesiems palaiko šio lauko egzistavimą. Būtent maištaujantis, neigiantis santykis formuojasi tarp Viktoro ir Dievo. Berniukas gimsta ir auga religingoje šeimoje, tačiau jo abu tėvai neturi glaudaus ryšio su Dievu. Tikinčiųjų bendruomenę atstovauja senelė ir dėdė Vyskupas. Su pastaruoju berniukas neužmezga artimo ryšio, tai atspindi Viktoro požiūris į dėdės drabužius, kurie jį „trikdė ir vertė jaustis nejaukiai“ (Jonuškaitė, 2019, p. 129). Autoritetą pabrėžiantys akcentai vaikui atrodo nepriimtini. Vaikystėje suformuotas Dievo paveikslas – miglotas: „kas Jis, kur Jis yra, niekas taip ir nepaaiškino“ (ten pat, p. 155). Jis yra tolimas kaip ir tėvai ar dėdė vyskupas. Viktoras, kaip ir Rasa, patiria skaudžią mamos išdavystę – prasidėjus karui jis paliekamas kaime. Ši asmeninė tragedija prisideda prie Dievo suvokimo, kurią formuoja ir vaikino sutikti vokiečių kareiviai, nešiojantys užrašus, skelbiančius, kad Dievas yra su jais. Viktoras, kaip ir Rasa, abejoja Dievo sukurtu pasauliu, jo santvarka, išgyvena vidinę atstūmimo dramą. Vyras panašiai reaguoja į išbandymus – jis meldžiasi: „Dieve, būk su manim, ne su vokiečiais, sugražink viską, ką jie iš mūsų atėmė“ (ten pat, p. 164). Po šio emocinio lūžio, priešingai nei Rasos atveju, pokytis neįvyksta. Viktoras sutinka netikintį agentą, padedantį atgauti dvasios ramybę, bet tik laikinai. Teigtina, kad vaikystėje patirtos meilės ir ryšio su senele neužtenka, kad būtų sukurtas pakankamai tvirtas, išbandymus galintis atlaikyti santykis su Dievu. Vyruvi taip pat kliudo ir asmeninės savybės: „Skerdikas tau pjaus gerklę, o tu jam dar vis šlovės

himnus bliausi. Vemt mane verčia tavo nuolankumas“ (ten pat, p. 52). Maestro pasižymi puikybe, noru valdyti ir kontroliuoti, jam nesuvokiama galimybė priimti kitą kaip autoritetą. Taigi, protagonisto vyro ir protagonistės moters santykis su Dievu ir tikėjimu romanuose vaizduojamas skirtingai, netgi priešingai. Moteris pasitiki Dievu, leidžiasi jo vedama, o vyras priešinasi, maištauja, užima karingą poziciją tikėjimo lauke.

Pastebėtina, kad ilgainiui lauko veikmė keičiasi. Romane įteisintos įvairios tikėjimo manifestacijos – kryželiai, malda, šventųjų skulptūros, religiniai drabužiai, grabnyčių žvakės ir kt. Jie yra svarbūs tėvams, seneliams, o romano dabartyje veikiančioji teigia: „[a]š jau palaidojau visus, kurie žinojo, kas yra rožinis“ (ten pat, p. 289). Mažėjant religines pozicijas išraiškas atpažįstančių agentų skaičiui silpsta ir religinio lauko pozicija bendrame galios lauke. Tokiu būdu veikiamas ir tikėjimo laukas. Nekvestionuojant religinio lauko teisėtumo, nesipriešinant jame esančiai neteisybei, nematant teigiamų religinių pavyzdžių, kiekvienam individui kylantys dvasiniai klausimai grindžiami atsakymais, nesusijusiais su tikėjimu.

Apibendrinus darytina išvada, kad tikėjimo lauke negalioja nuspėjama hierarchinė sistema, moterys ir vyrai užima vienodai stiprias pozicijas, tačiau kaip parodė Lionės, Broliuko ir Vyskupo analizė, moters pozicijos nėra viešai išreiškiamos, jos siejamos su namais, asmenine erdve.

2.2 Šeimos laukas

Kaip jau minėta, knygos „Maranta“ šeimos lauku vadinamas laukas, kuriame formuojamas romano protagonistės Rasos *habitus*. Rasos gimties metu jį sudarantiems agentams priskiriama mama Dominyka, tėtis Kostas, vadinamas *Rekrūtu*, kuprelė Verutė, teta Lionė, dėdės Kazys ir Jurgis. Taip pat devyni vaikai, iš kurių išskiriami Saulė, Tadas ir Rasa. Saulė – mamos Dominykos ir jos jaunystės laikų mylimojo Viktoro duktė. Tadas – kaimynystėje gyvenančio dėdės Vlodo, mamos Dominykos giminaičio, ir jo žydų tautybės žmonos Raketės sūnus. Rasa – Saulės ir Roko duktė. Likę šeši vaikai romane minimi tik retkarčiais, kai kurių vardai neatskleisti, akivaizdu, kad jiems nesuteikiama svarba. Visi vaikai auginami vienodai, kaip Dominykos ir Kosto palikuonys, nepaisant jų tikrųjų giminystės ryšių.

Šeimos laukas egzistuoja Lenkijos krašte, lietuvių kaime. Lauko ribos siejamos ir su fizinėmis sodybos, kurioje gyvena šeimyna ribomis. Ši erdvė suteikia saugumo lauko dalyviams ir padeda palaikyti lauko autonomiją. Pagrindinis lauko principas *nomos* sunkiai apibrėžiamas ir sietinas su atvirumu bei meile. Lauke laukiamas kiekvienas, kuris į namus „pasibeldžia kirvio užantyje nelaikydamas, bet su pagarba šeimnininkams sėdantis prie gausiai apkrauto stalo, gera, o ne pikta linkintis“ (Jonuškaitė, 2015, p. 69). Kitaip tariant, norint patekti į lauką reikia gerbti jo šeimnininkus, būti pasiruošus nuoširdžiai mylėti. Meilė čia suprantama ne kaip jausmas ar pozicijos deklaravimas – tai tylus buvimo būdas: „[n]iekas šioje šeimoje neišmoko dūšios išlieti, bet visi

mokėjo sutartinai tylėti ir ta tyla juos jungė, o ne skyrė, jiems buvo gera tiesiog būti joje kaip saugiam apvalkale, kur viskas žinoma, turi savo vietas, paskirtį, praeitį ir dabartį“ (ten pat, p. 88). Lauko *nomos* yra savaime suprantama, toks yra lauko veikiančiųjų buvimo būdas – gyventi šalia vienas kito be ištaigingų kalbų, bet su kito priėmimu ir tyliu meile.

Šeimos laukas yra tikėjimo lauko veikmės ribose. Bendrame galios lauke tikėjimo laukas užima aukštesnę poziciją nei šeimos laukas, todėl jis perima tikėjimo lauke juntamas normas, jo *doxa*. Šeimos laukas tuo neapsiriboja, jame taip pat svarbus ir vaišingumas. Jis tampa *doxa*: „[s]večias į namus – Dievas į namus. Taip kalbėdavo tėvas, traukdamas iš spintutės buteliuką“ (ten pat, p. 158). Ja vadovaujasi ir mama. Į namus atklydus nepageidaujamiems čigonams ji, prieš juos išlydėdama, įdeda maisto. Šeimos narių laikysena svečių atžvilgiu sutampa.

Ekonominis ir socialinis kapitalas šeimos lauke valdomas moters: „[č]ia visi turėjo paklusti Dominykos valiai“ (ten pat, p. 69). Ji atsakinga už pinigų paskirstymą vaikams, taip pat jos galioje yra sprendimai, kuriuos asmenis įsileisti į šeimos lauką. Kultūrinis kapitalas vertinamas pagal jo praktiškumą. Daugiausia palaikomas mokslas ir išsilavinimas, galintis vėliau atnešti ekonominį pelną. Lingvistinis kapitalas šeimos lauke yra svarbus tiek, kiek sutampa su Dominykos kalbiniais gebėjimais, motina „visus sutinka ta pačia savo rupia šneka ir niekam neleidžia prasižioti kitomis kalbomis“ (ten pat). Ji, užimdama galios poziciją, nuvertina tas kapitalo rūšis, kuriomis pati negali ar nenori disponuoti taip išlaikydama aukščiausią padėtį lauke. Kita vertus, motina palaiko vaikus, siekiančius praktinių mokslų, nors pati nėra išsilavinusi.

Simbolinis kapitalas šeimos lauke sietinas ne tik su pripažinimu, bet ir su žinojimu, paslaptimis. Jos perduodamos, jomis spekuliuojama. Paslapčių turėjimas suteikia galios, susijusios su galimybe jas atskleisti. Paslapčių kūrimo ir valdymo sritį geriausiai įvaldžiusi Dominyka, kuri „visada viską mokėjo tep sutvarkyc, kad nei šuo nesulotų“ (ten pat, p. 269). Paslapčių išlaikymui dažnai pasitelkiamas melas, kuris tikėjimo lauke vertinamas neigiamai. Tai vienas iš bruožų suteikiantis šeimos laukui išskirtinumo. Pirminė paslaptis kuriama dar prieš susidarant šeimos laukui – tai Dominykos nėštumas, apie kurį ji praneša būsimam sutuoktiniui. Tokiu būdu moteris atiduoda simbolinį kapitalą į vyro rankas. Tėvas neprisiima dominuojančiojo pozicijos, pasirenka ją suspenduoti. Šis žinojimo ir su juo sietinos galios susklydymas negali būti laikomas nusižeminimo strategija, nes vyras ne tik visą gyvenimą santykiyje su žmona elgiasi taip tarsi nežinotų paslapties, bet jis ją paverčia tiesa – elgiasi su vaiku taip tarsi jis būtų jo.

2.2.1 Šeimos hierarchija

Dominykos valdomas šeimos kapitalas įrodo jos valdžią lauke. Nepaisant to, atkreiptinas dėmesys į jos atliekamas veiklas, pagal kurių paskirstymą taip pat sprendžiamas apie užimamą poziciją. Iškart po vestuvių moteris šeimos lauke imasi iniciatyvos: „ryžtingai atsistojusi ant plačių hektarų,

greitai viską išmatavusi, paskaičiavusi ir apsvarsčiusi, ji išpurtė jo priplėkusius patalus, išplovė, iškuopė visas aslas, išvaikė iš visų kerčių voratinklius, peles ir valkataujančius šunis“ (Jonuškaitė, 2015 p. 15). Moteris plauna, kuopia, valo. Dominykai romane priskiriama tradicinė su namais ir buitimi siejama sritis. Opozicijoje atvira – uždara, moteriai tenka uždara namų sritis, apimanti tvarkymąsi ir maisto ruošimą. Veikla neapsiriboja vien ja, moteris valdo ir visą likusį namų ūkį. Ji beveik neišeina į laukus, bet valdo darbą juose: „motina klausinės, kiek pasėjo, nupjovė, surišo, sugrėbė, išvartė, suvežė, o tėvas šypsosis garsiai srėbdamas kopūstienę“ (ten pat, p. 17). Moteris neturi reikalingos fizinės jėgos, kad atliktų lauko darbus, tačiau kartu su savimi atsiveža dėdes, kurių jėga naudojasi kaip savo asmeniniu kapitalu siekdama savo supratimu geriausių tikslų. Intymiuose santykiuose moteris išlieka dominuojanti: „saulei nusileidus ramiai jį pasiguldė ant savęs, apkabino kaip paskutinį, patį maloniausią darbo įrankį“ (ten pat, p. 16). Teigtina, kad moters ir vyro veikmės susikirtimo taške – lytinių santykių metu, objektas tampa vyras, jis yra tas, kuriuo naudojama kaip darbo įrankiu.

Tėvas šeimos lauke užima vaikų draugo vaidmenį, jo pozicija lauke yra šiek tiek aukštesnė už vaikų. Kita vertus, Kosto tikėjimo lauke užimama aukšta padėtis bei vyro vidinės nuostatos ir įsitikinimai skatina jį nesiekti dominavimo, pripažinti žmonos galią.

Vertinant vaikų hierarchiją, aukščiausios padėtytys atitenka vyriausiems – Saulei ir Tadiui. Šeimoje Tadas, nuvertinant moterį, traktuojamas kaip pirmagimis: „nors ir antras po Saulės, bet mergaitė nesiskaito“ (ten pat, p. 81). Berniukas auginamas siejant jo dispozicijas su ūkiu, šeimos lauko puoselėjimu, palaikymu ir kūrimu, nes „[v]yriausias sūnus turėjo perimti visą sodybos gyvenimą“ (ten pat, p. 84). Jam numatoma būsima aukščiausia padėtis lauke dar prieš paaiškėjant, ar jis jai tinka. Tado, kaip ir tėvų, asmeninių išteklių investiciją į lauką absoliuti – jo *illusio* labai stiprus. Jis prisirišęs prie namų ir juose esančių žmonių: „Taduliui atrodydavo, kad yra kažkokios neteisybės jo sėslume, nuolatiniam buvime sodyboje, kurią kiti seniai paliko it seną skylėtą valtį“ (ten pat, p. 89). Jis tą „seną skylėtą valtį“ (ten pat) puoselėja, tvarko, prižiūri. Jam kelia skausmą po trumpų apsilankymų iš namų išvažiuojantys broliai ir seserys. Tai atskleidžia vyro prierašumą, nekintamumą, nusistovėjusios tvarkos troškimą. Tado *habitus* atitinka jam numatomą poziciją. Dominykos „*mylimiausiam vaikui, mano Saulutei...*“ (ten pat, p. 345) šeimos lauke suteikiama daug simbolinės galios būtent dėl dominuojančio agento – motinos – požiūrio į ją. Nepaisant Saulės ir Tado vienodos hierarchinės padėties ankstyvame amžiuje, jiems tėvų numatomas kardinaliai skirtingas ekonominio kapitalo perdavimas ateityje taip nulemiant ir jų galios opozicijas.

V. Kavolis teigia, kad „[a]pskritai lietuvių dainose erotinis elementas nelabai ryškus. Tad galima padaryti išvadą, kad čia naudojama brolio ir sesers santykio modeliu apibūdinti jausmams, kurie išgyvenami tarp jauno vyro ir jaunos mergaitės“ (2016, p. 28). B. Jonuškaitės sukurtas Tado ir Saulės santykis pratęsia šią tradiciją. Jie nėra kraujo ryšiais susieti giminės, bet vaizduojami kaip

brolis ir sesuo, nes yra užaugę vienoje šeimoje. Jų kuriamas santykis – romantiškas įsimylėjusiųjų ryšys: „[š]ieno kvapas jai buvo svarbesnis už bet kurio parlydėjusio šnabždesius, degančias akis ar karštus delnus. Šieno kvapą jie kol kas gėrė tik su Taduliu“ (Jonuškaitė, 2015, p. 202). Brolis ir sesuo netaiko vienas prieš kitą dominavimo strategijų, jų meilė jas suspenduoja. Nepaisant to, teisė rinktis, o kartu ir simbolinė galia sutelkiama moters rankose. Ji yra ta, kuri „prisitraukė prie savęs, [...] leido įsikniaubti į plaukus“ (ten pat, p. 203). Kita vertus, priėmusi sprendimą moteris netenka galios, ji praranda savo simbolinį kapitalą sietiną su vyrų dėmesiu ir savo patrauklumu.

Kiti lauko agentai, užimantys žemesnę padėtį nei Saulė ir Tadas – tai likę šeimynos vaikai. Šeši Dominykos ir Kosto vaikai dažniausiai romane vadinami jais. Jie „sukeldavo negerumo drumzles“ (ten pat, p. 30). Vaikai yra lauko heterodoksijos šalininkai, siekiantys keisti nusistovėjusią tvarką. Nepavykus to padaryti, jie pasitraukia iš šeimos lauko ir grįžta retkarčias „kažkokie miesto išderinti“ (ten pat, p. 84). Brolių ir seserų *habitus* išvažiavus iš namų erdvės kinta, prisitaiko prie kitokio gyvenimo ritmo ir neatitinka šeimos lauko reikalavimų. Tai agentai, kurių lauko žaidimo pojūtis – jų *illusio* – tik dalinis.

Nagrinėjamame lauke taip pat veikia Dominykos broliai ir seserys, kuriuos ji su vyro pritarimu priima į namus „*ba kam šleivi kreivi, pusdurniai reikalingi*“ (ten pat, p. 53). Jų galimybės įgyti kapitalo dėl fizinių apribojimų ir skaudžios, traumuojančios karo patirties yra ribotos. Nepaisant to, visi keturi „neburnojo, nesiskundė, tik vis stengėsi, vis nešė kaip pelytės po šapelį ne iš trobos, o į trobą“ (ten pat, p.171). Jų įsitraukimas į lauko veiklą, jų *illusio* – stipriai išreikštas. Kiekvienas daro tiek, kiek gali padaryti.

Žemiausią padėtį šeimos lauke užima jauniausias vaikas – Rasa. Ji yra Saulės dukra, tačiau pati apie šį ryšį nežino, jai nesuteikiamas simbolinis kapitalas – neatskleidžiama paslaptis. Nepaisant nežinojimo, mergaitė auga abejojanti savo priklausymu šeimynai: „jausdama, kad ne tik vardo tau šiuose namuose niekas nepriskiria, bet ir konkrečios vietos – esi tarsi kokia užklydusi katė, kurią retkarčiais tai vienas, tai kitas paglosto, pamaitina arba... nuveja šalin“ (ten pat, p. 55). Vaikas suliejamas su kitais, su minia, neišskiriamas – nevadinamas vardu. Nekuriamas jo tapatybė, nepriskiriama pozicija. Jauniausioji duktė jaučiasi nesvarbi, laikinai esanti lauke. Teigtina, kad Rasa patiria simbolinį dominavimą, nukreiptą jos atžvilgiu. Jam daugiausia įtakos turi motinos, kaip aukščiausią šeimos lauko poziciją užimančiosios, požiūris. Dominyka verbaliai ir fiziškai su dukra elgiasi taip pat kaip ir su kitais vaikais, saugodama paslaptį, kad nėra jauniausios atžalos motina, tačiau nesąmoningai išduoda savo neigiamą požiūrį į vaiką, kuris kyla dėl jos atsiradimo lauke istorijos. Romane simbolinis dominavimas atskleidžiamas kaip „keistas motinos žiūrėjimas, kai jautiesi lyg būtum į trobą netyčia išlindusi pelytė, prie kurios koktu prisiliesti (o tau taip norėjosi šilto glėbio) arba tarsi motina stovėtų ne už kelių žingsnių, o toli toli ir matytų tave mažą

mažutėlaite“ (ten pat, p. 19). Kitaip tariant, jis veikiau yra pajuntamas tos, kuriai dominuojama nei sąmoningai išreiškiamas dominuojančiosios. Veikia gilesnės, neįsisąmonintos schemas.

Motina savo valdžią Rasos atžvilgiu įtvirtina ne tik simboliškai. Kaip ir kitiems lauko dalyviams, Dominyka dukrai nurodinėja ir tiesiogiai: „motinos lūpų brūkšnys – tau įsakymas, neprieštarauji“ (ten pat, p. 52). Motinos autoritetas ir požiūris stipriai veikia jos gyvenimo pasirinkimus, tačiau nėra absoliutus. Nepaisydama aiškaus Dominykos prieštaravimo, Rasa neišsižada savo dispozicijų susijusių su piešimu.

Nepaisant dominavimo santykių bei Rasos jaučiamos atskirties šeimoje, paminėtina, kad jos *habitus* formuojasi būtent tiriamame lauke. Ji jame auga, vystosi, mokosi. Nors jos lauko žaidimo pagava, jos *illusio* – silpnas, moteris gali identifikuoti šį lauką kaip savą, pažįstamą ir tai suteikia saugumo jausmą: „[v]is dėlto net oda jautei, kad niekur kitur [...] nėra taip gera“ (ten pat, p. 30). Šis gerumas taip pat stipriai susijęs ir su agentais, kurie išreiškia Rasai meilę ir priėmimą – tai Saulė, Kostas, Tadas bei dėdės ir tetos.

Akcentuotinas Rasos ir jos vyriausiojo brolio ryšys. Vyras iš dalies mergaitei atstoja jau senstančius tėvus – Tadas tėvų yra deleguojamas ir į mokyklos susirinkimus. Rasa brolio kuriamam su ja santykiui nesipriešina, mėgaujasi jų ryšiu. Jo rankos jai „buvo jauno, stipraus vyro glėbys, kuriame, rodės, taip saugu ir gera, kad net geriau nei Saulės apkabintai“ (ten pat, p. 208). Tadas Rasai dovana meilę, globėjiškai ja rūpinasi. Santykis nesikeičia ir merginai užaugus – jai brolis lieka paramos, paguodos, pagalbos šaltinis: „[a]š jam visada pridarau kvailysčių“ (ten pat, p. 257). Jis dominavimo atžvilgiu užima aukštesnę padėtį. Vaikams užaugus santykiai netampa homologiški. Tam įtakos turi ne tik nusistovėjusios tarpusavio padėtys, bet ir viso ekonominio kapitalo bei galios juo disponuoti sutelkimas vyro užimamoje pozicijoje.

Saulės, Rasos tikrosios motinos, buvimas šeimos lauke legitimuoja ir mergaitės priklausymą laukui. Sesei išvykus įvyksta pokytis dėl kurio Rasa tampa dar labiau pažeidžiama. Mergaitės patiriamas skausmas aptemdo norą būti šeimoje, kurioje ji neberanda ankstesnės meilės, pripažinimo. Vaikas atsiskiria tiek, kiek gali dėl savo amžiaus: „[t]au pasidarė nesvarbūs po tuo pačiu stogu gyvenantys žmonės“ (ten pat, p. 56). Kitaip tariant, Rasos tikėjimas lauko prasmingumu, jos *illusio* tampa menka gyvenimo ir tapatybės dalimi. Ji susikoncentruoja į tapybą, į siekį tapti meno lauko dalimi, kurio pagrindinis principas, *nomos* – skiriasi nuo šeimos lauko principo, jam prieštarauja.

Iš atliktos šeimos lauko hierarchijos analizės matyti, kad aukščiausia padėtis lauke atitenka motinai, o žemiausia – romano protagonistei. Paskirstant užimamas pozicijas lytis yra svarbesnė nei giminystės ryšiai.

2.2.2 Šeimos lauko ritualai

Ritualai kaip ribiniai prievolių taikymo atvejai iš dalies naudojami ir šeimoje. Vienas iš jų – gyvulių skerdimas. Jo metu įtvirtinama absoliuti Dominykos valdžia. Tėvas iš ritualo pasitraukia, nes „mirštančio gyvulio žvilgsnis – ne jo nervams“ (Jonuškaitė, 2015, p. 27). Pasitraukimas gali būti traktuojamas kaip jo pozicijos šeimos lauke atspindys. Iš dalies vyras nėra pakankamai stiprus atlikti tai, kas yra būtina. Kita vertus, tai jo manifestacija pabrėžianti nepaklusimą Dominykos įvedamai tvarkai kartu nesipriešinant jos galiui. Jam už materialųjį pasaulį reikšmingesnis dvasinis bei santykių kūrimo – neprieštaraudamas gyvulių skerdimui jis palaiko Dominykos valdžią ir autoritetą vaikų akyse.

Vaikai yra įpareigoti padėti motinai sutvarkyti skerdieną. Tiesa, Dominykos požiūris yra diferencijuojantis pagal lytį, nes „[m]ergiotės kaip mergiotės, joms gal ir nereikia į kruviną žolę ar sniegą žiūrėti, prisibraidys po kraujo upes užaugusios, bet kad vaikigaliai imtų ožiutis, na jau ne, lepūnėlių mano namuose nebus!“ (ten pat, p. 27). Vyrų pagalba ritualo metu – nekvestionuotina, kitaip nei moterų indėlis, kuris suspenduojamas, priskiriant joms kruvinas užduotis ateityje. Taip reprodukuojamas opozicinis požiūris, pagal kurį vyras – maitintojas, skerdėjas, o moteris – gimdanti, gyvybės nešėja. Paminėtina, kad šeimos lauke dominavimo santykius palaikančią reprodukciją vykdo moteris. Ji reprodukuoja ne šeimos lauke esančią, jos dominavimą vyrui palaikančią struktūrą, bet tradicinį opozicinį vyrišką – moterišką modelį. Šios reprodukcijos sėkmę patvirtina ir tekste minimi jos dukterų sukurtų šeimų, paremtų vyro dominavimu, modeliai. Teigtina, kad šeimos lauke galiojanti dalinė vyro subordinacija – išimtis, o ne taisyklė.

Kitas ritualas atliekamas šeimoje – pirties kūrenimas ir maudynės. Priešingai nei gyvulių skerdimas, jis yra laukiamas. Pirtyje ne tik maudomasi, joje vanojamasi, tepamasi „medaus ir žiedadulkių saldyme“ (ten pat, p. 198–199). Taip pat puoselėjami moters plaukai, kurie – moteriškumo, o kartu ir grožio simbolis. Sukuriama ypatinga galvos trinkimo tvarka: „pirmiausia – su ūkiniu muilu, o paskui – ajerais“ (ten pat, p. 189), kuri stiprina plaukus. Tai ritualas, perduodamas vienos moterų kartos kitai. Pirtis – vieta, prisidedanti prie identitetų formavimosi, nes „*kokie gi užaugę vyrai, jeigu išsiperti nemokės, iš kurgi bus panelių skaistumas, jeigu oda neprisigers kadaginių garų...*“ (ten pat, p. 205). Kitaip tariant, vyrai siejami su jėga, o moterys – su grožiu. Pirtyje kuriamas moteriškumas ir vyriškumas, atitinkantis šeimos nuostatas.

Taigi, šeimoje kuriami ir puoselėjami ritualai apibrėžia vyriškumą ir moteriškumą, kuria ir palaiko dominavimo modelius. Gyvulių skerdimo metu atskleidžiamas vyrų priskyrimas „medžiotojų ir karių“ (ten pat, p. 16), o moterų – vaikų gimdytojų padermei. Vanojimosi pirtyje ritualas vyrus sieja su jėga, o moteris su grožiu.

Taip pat ritualai išskiria šeimą kaip autonomišką vienetą. Jie nėra pritaikomi kitur ir negali būti įvesti agento, nepriklausančio šeimos laukui. Tai iliustruojantis pavyzdys – Almučio bandymas

mokyti paukščius nardyti. Berniuko *habitus* suformuotas mieste, skirtingoje kultūroje. Patekęs į šeimos lauko erdvę, jis nepritampa ir šis nepritapimas baigiasi žąsyčių žūtimi. Tai nėra smurtinis tyčinis veiksmas: vaikas elgiasi pagal savo supratimą ir patirtį, pagal savo *habitus*. Berniukas yra patyręs iniciaciją į vyrus: „tu jau tikras vyras, Almantai!“ (ten pat, p. 32). Jos metu tėtis moko vaiką nardyti – tikėtina, kad tai jo šeimos ritualas. Vaikas tą patį procesą atkartoja su žąsiukais. Šeimos lauke jo vyriškumas (mokėjimas nardyti) netenka galios, įskaudina bei pravirkdo lauke veikiančius agentus, o patį Almutį nustumia į lauko paribį kaip nesuprantamą agentą. Vyriškumo standartas, galiojantis Almučio pasaulyje, negalioja šeimos lauke.

2.2.3 Pokyčiai šeimos lauke

Lauke pokyčius dažniausiai inicijuoja naujokai. Šeimos lauko atveju pokyčiai susiję su natūraliais biologiniais procesais – bėgant laikui sensta valdančią padėtį užimantys agentai, todėl jų vaikai turi galimybę užimti aukštesnes vietas hierarchinėje sistemoje. Pozicijų pasislinkimas sietinas su valdžia kaip rūpinimosi forma: „seselės – pareigą atlikai sąžiningai ir netgi privertei motiną paklusti – paguldei į ligoninę“ (ten pat, p. 101). Atkreiptinas dėmesys, kad motina į gydymo įstaigą patenka prieš savo valią ir būdama beveik be sąmonės. Sąmoninga, nors ir būdama fiziškai silpna, ji savo autoriteto nepraranda – iki paskutinės minutės duoda nurodymus, kurie yra vykdomi.

Taip pat pokyčius inicijuoja patys tėvai perduodami valdžią paūgėjusiems vaikams – Taduliui ir Rasai. Dominuojantys agentai jaučia, kad silpnėja, tačiau jiems svarbu išsaugoti lauko egzistavimą. Tado atveju valdžios perėmimas, o kartu ir atsakomybės bei darbo naštos didėjimas yra natūralus, vyras „dėl to nei pyko, nei bambėjo“ (ten pat, p. 84). Jis šiai pozicijai yra pasiruošęs.

Kapitalo suteikimas Rasai susijęs su tiesioginės paveldėtojos – Saulės mirtimi. Mylimiausia Dominykos duktė turėjo išklaudyti visas motinos paslaptis, tačiau jos nesant šalia, ši pareiga atitenka Rasai. Ji turi išgirsti tai, kas „bus iššnabzdėtas, išskiemenuotas, iškapsės iš motinos lūpų it paskutiniai kraujo lašeliai“ (ten pat, p. 70). Rasa nujaučia, kas įvyks, nenori priimti, to, kas bus pasakyta. Ji bando priešintis: „[g]al aš pakviesiu Tadulį, – vos ne maldaudama sakai jai nebe pirmą kartą“ (ten pat, p. 220). Protagonistės ilgalaikis atitolimas nuo šeimos lauko skatina ją trauktis nuo atsakomybės valdyti simbolinį kapitalą, tačiau galiausiai ji, dėl savo *habitus* dispozicijų jaučiasi neturinti moralinės teisės nepaklusti mirštančios motinos valiai. Jai atitenka paslaptys ir žinojimas, paveikiantis jos asmenybę. Šis procesas – skausminga tapimo suaugusia moterimi dalis: „kiekvienas jos tariamas žodis išdegina tarsi nematoma rūgštis dalelę tavo būsimo gyvenimo“ (ten pat, p. 220–221). Dominykai dalinantis gyvenimo patirtimis, formuojasi Rasos požiūris ir vertybės, jos būsimo dispozicijos, tai yra jos *habitus*.

Apibendrinant teigtina, kad ryškus motinos diferencijavimas lyties atžvilgiu atsiskleidžia ir jai perduodant šeimos kapitalą. Vyruai atitenka rūpestis ekonominiu turtu, išorine laukų erdve,

valdančiojo pozicija, o moteris įgyja skaudų, kraupų žinojimą, kuris griaua jos tikėjimą ateitimi ir pasitikėjimą vyrais, skatina slėpti atskleistas tiesas. Kuriama opozicija, kurioje vyras asocijuojasi su simboliškai šviesa, o moteris priskiriama tamsos zonai.

2.3 Vyro ir moters pozicijos meno lauke

Ž. Gaižutytė-Filipavičienė nurodo, kad „[m]eninio lauko *nomos* turinys sutelkiamas posakyje *menas menui*“ (2005, p. 130). Romane kuriamas meno laukas taip pat vadovaujasi šiuo principu, jis ir kitais atžvilgiais artimas realiam meno laukui, kurio analizė atitiktų literatūrinio lauko analizę pateiktą teorinėje darbo dalyje, todėl šiame skyriuje plačiau tiriamas bus ne meno laukas, bet vyro ir moters jame užimamų padėčių skirtumai ir su jais susiję moraliniai visuomenės ir pačių agentų įsitikinimai. Paminėtina, kad meno laukas yra viešoji erdvė, priešinga namų erdvei. Romanų protagonistai – dailininkai, todėl meno laukas gali būti traktuojamas ir kaip išorinio darbo sfera, o moterų ir vyrų padėčių analizė – kaip vyrų dominavimo darbo rinkoje tyrimas.

Meno lauke svarbią padėtį užima Dailės akademija. Joje egzistuoja hierarchija, laikomasi taisyklių. Manytina, kad aukščiausią padėtį užima trise – tai katedros vedėjas: „nieko doro nesukūręs, tačiau puikiai mokantis administruoti“ (Jonuškaitė, 2015, p. 192), Maestro ir Margarita. Atkreiptinas dėmesys, kad Maestro ir Margaritos, vyro ir moters, paveikslai kuriami kaip priešingi. Jis – genijus, tapytojas, tikrojo meno šalininkas, o apie jos kūrybą tekste neužsimenama, moteris yra „mylinti studentus“ (ten pat). Vyras siejamas su pasiekimais, savo darbu, moteris – su auklėjimu, santykiais. Ji vadinama Motinėle. Jis atsipalaidavęs, maištaujantis, nepaklūstantis, o ji tvarkanti: „visą gyvenimą turėjau kopti tavo pridirbtą mėšlą Akademijoje!“² (Jonuškaitė, 2019, p. 293). Moteris, oficialiai užimanti lygiavertes ar aukštesnes pareigas nei vyras, stengiasi jį apsaugoti nuo nemalonių jo veiksmų pasekmių, užglaistyti dėl jo elgesio kylančius skandalus. Perfrazuojant galima sakyti, kad moteris darbo sferoje siejama su rūpesčiu, ji atlieka motinos vaidmenį, todėl nesikoncentruoja į savo tiesiogines pareigas, bet padeda iškilti vyrui ir jo talentui. Vaidmenų pasiskirstymas susijęs su moterų bei vyrų vidine tapatybe. Ją atskleidžiantis pavyzdys – protagonistų požiūris į darbą. Rasai paveikslai yra kaip vaikai, o piešimas – tai gimdymas: „keliesi nuo suoliuko apsunkus, *apnėštėjus* pirmą kartą nuo to laiko, kai vėl atvykai į sostinę, pasirengus *gimdyti*“ (Jonuškaitė, 2015, p. 340). Priešingai yra vyrui, kuriam kūrimas asocijuojasi su nežemiška veikla: „tapymas tampa magišku veiksmu, o paveikslas – bandymu pasiekti antgamtinės jėgas“ (Jonuškaitė, 2019, p. 299). Vyrui paveikslas yra kovos rezultatas. Teigtina, kad moters savivokai esminis jos kaip motinos vaidmuo, o vyras – kovotojas, siejantis save su jėga, stiprybe, išskirtinumu ir sėkme.

² Cituojamo teksto kalba – netaisyta.

Meno lauke akademinė erdvė yra ribojanti, tai simboliškai vaizduoja Rasos baigiamojo darbo gynimo scena, kai „kasa išsitempia ir sumirkęs purpurinis jos galiukas sustoja prie baltųjų batų smailių noselių...“ (Jonuškaitė, 2015, p. 193). Meno kūrėjo laisvę varžo sukurti priimtino standartai. Vienas iš jų – kūrėjo vyro, o ne moters įvaizdis. Vyrai užima ir praeityje užėmė svarbiausias meno lauko pozicijas. Rasa, norėdama tapti geriausia, turi mokytis iš kitos lyties atstovų: „analizuoji ne tik darbo techniką, bet ir *gimdančiųjų* veido išraiškas, lūpų kramtymą, nevalingus plaukų kedenimus, atodūsius, frazes ar net įtemptą tylą“ (ten pat, p. 130). Moters akylas dailininkų stebėjimas panašus į vaiko nesąmoningą mokymąsi stebint suaugusiuosius, jis yra keičiantis protagonistės *habitus*. Rasa įsisąmonina vyrišką veikimo būdą, kad galėtų užimti padėtį vyrų sukurtame meno lauke. Moters genijaus, kaip tinkamo mokyto pavyzdžio nuvertinimas, atsispindi ir kiekybiškai romano tekste. Pateikiamam Maestro žavėjimosi subjekto Tonio portretui tekste skiriamas atskiras septynių puslapių skyrius. Kitaip yra Žanos Lavnin, kuri, taip pat kaip ir Tonis, yra legendinė įvaizdžio kūrėja, atveju – jos istorija telpa viename puslapyje.

Kitas analizuojamas aspektas, apsunkinantis moters galimybes – jai tinkamų pozicijų numatymas. Nagrinėjamu atveju – Rasai priskiriamas slaugės vaidmuo. Tai ne tik darbinėje srityje pasirinkta profesija, neįstojus į Dailės akademiją pirmą kartą, bet ir vaidmuo šeimoje, kuris priimamas natūraliai: „[v]ien vakuumas širdyje ir natūralus pareigos pojūtis – taip reikia“ (ten pat, p. 102). Taip reikia moteriai, bet ne toje pačioje šeimoje užaugintam jos broliui. Paklausta, kodėl slaugo sergantį Maestro, ji atsako, kad „iš gailėsčio. Iš padorumo“ (Jonuškaitė, 2019, p. 20). Padorumas yra ne kas kita, o visuomenės nuomonė įdiegta asmenyje. Protagonistė atideda savo dailininkės karjerą tam, kad būtų slaugė mirštantiesiems – savo sesei Saulei, motinai Dominykai ir seneliui Viktorui. Rasai pikta, kad artimieji nori jos artumo ir santykio būtent tada, kai serga: „[a]r aš jums visiems esu tik slaugė?!“ (Jonuškaitė, 2015, p. 66). Vidinis susierzinimas ir išreiktas beviltiškumas patvirtina susidūrimą su dominavimo santykiais, įdiegtomis dispozicijomis, kurioms sunku pasipriešinti. Priešingai yra vyrui, kuriam šeimos ir darbo derinimo dilemų nekyla, jis gali „užsisklęsti ir susikaupti ties pradėtu darbu. Jokio blaškymosi, jokio dėmesio kitiems dalykams“ (Jonuškaitė, 2019, p. 84). Romane minima, kad Maestro troškimas kurti meną toks stiprus, kad jis sąmoningai atsisako šeimos kūrimo, tačiau atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Rasa taip pat nesirenka vedybinio įsipareigojimo – jai dėl lyties atitenka moralinė pareiga prižiūrėti gimines.

Maestro yra tikrojo meno kūrėjas, maištaujantis prieš bet kokius suvaržymus, peržengiantis standartinių kūrinių ribas. Vyras kuria drąsiai, nepaklūsta, nesileidžia apribojamas. Vienas iš maišto pavyzdžių – gyvenimo pabaigoje surengta paskutinė paroda, kurioje tarp eksponuojamų savo geriausių paveikslų dailininkas pateikia ir abejotinos kokybės darbą. Kritikai nevertina Maestro kūrinio neigiamai, priešingai, jo populiarumas ir pripažinimas, sukauptas simbolinis kapitalas lemia ir tolesnį inertišką liaupsinimą. Tikrojo meno kūrėjo darbai išstatomi kaip produktai, pasitikima

genijumi, jo kūrinys savaime traktuojamas kaip neprilygstamas. Didžiam menininkui tai kelią nusivylimą: „Maestro sėdėjo sugniuždytas, kaip niekada – be jokios kaukės, toks liūdnas, kokio Rasa nebuvo mačiusi“ (ten pat, p. 288). Sukauptas simbolinis kapitalas ir dominavimas meno lauke įkalina, neleidžia sulaukti kritikos. Tai, ką jis sukuria savaime vertinama teigiamai, legitimuojama lauke ir keičia lauko struktūrą. Viktoras tampa atsakingas už meno sampratą. Menas neišsilaiko kaip vertybė, lauko agentai pataikauja kūrėjui, neatsižvelgdami į jo kūrinį.

Kita vertus, meno nesuvokimas nėra absoliutus, o Maestro nėra vienintelis tikras menininkas. Rasa yra viena iš tikrąjį meną atstovaujančiųjų. Ji nepaiso autoritetų nuomonės, nekuria meno dėl pripažinimo: „nuspjaut, kaip darbą įvertins garbioji komisija ir kokį pažymį parašys“ (ten pat, p. 195). Rasos kūryba autentiška ir laisva. Bandymas sulaužyti taisykles, praplėsti ribas, neatsižvelgimas į kitų nuomonę – siejantis vyrą ir moterį kaip genialius tapytojus. Anūkė yra įsisavinusi Maestro pamokas: „[e]si pasiekus tam tikrą hierarchijos lygmenį, iš kurio nesileisi išstumiami, nes buvai gabi mokinė, idealaus ciniko mokinė, greitai perprantanti elito žaidimus“ (Jonuškaitė, 2015, p. 195). Rasai senelis perduoda dalį savo kultūrinio kapitalo, ji paveldės ir jo ekonominį turtą, jo vieši ryšiai kuria jos socialinį kapitalą, tačiau jų lauke užimamos padėties, nepaisant sukaupto kapitalo panašumo, netaps homologiškos. Pagrindinė to priežastis – lytis ir požiūris į ją. Visuomenėje Viktoras įpareigoja Rasą kurti „mūsų meilės legendą“ (Jonuškaitė, 2019, p. 260). Moteris tampa vyro geistino meilužio įvaizdžio palaikytoja, kurianti jo vyriškumo mitą. Rasa priima savo poziciją noriai, jai tai nėra svarbu. Teigtina, kad moteris nuvertinama iki objekto, nepaisant jos užimamos padėties ir gabumų.

Taigi, moteris meno lauke susiduria su dominavimu dėl jai visuomenės požiūriu priskiriamų ribotų pozicijų kaip tinkamų. Rasos atveju – tai slaugės vaidmuo, kurį ji atlieka namuose. Kitaip yra vyrui, kuris nesiejamas su atsakomybėmis namuose ir koncentruojasi ties savo darbu. Darbinėje srityje moteris save laiko pirmiausia motina ir pagalbininke kitiems, tik tada darbuotoja ir savo tikslų siekėja. Moters kelią į šlovę apsunkina tai, kad ji siekia pripažinimo vyriškame pasaulyje, kuriame neturi daug moterų pavyzdžių. Ji įsisąmonina vyrų veikimo būdus ir bando juos perimti. Norint prisitaikyti darbo srityje, moteriai reikia perkurti savo *habitus*. Nepaisant pasiektos reikšmingos padėties meno lauke, kūrybos laužančios standartus ir prilygstančios genialaus menininko vyro kūrybai, Rasa vertinama kaip subjektas, reikalingas vyrų simboliniam kapitalui padidinti. Išskirtina, kad dominuojanti padėtis meno lauke taip pat yra įkalinanti.

2.3.1 Legitimacija lauke

Meninis laukas priskiriamas prestižiniam laukui į kurį patekti sudėtinga, tačiau tai padaryti pavyksta romanų protagonistams. Ankstyvojoje vaikystėje išryškėja tiek Rasos, tiek Maestro polinkis piešti. Jie priskiriami talentingiems vaikams, tačiau susiduria su skirtingu polinkio tapybai

vertinimu. Viktoro šeimoje mažasis menininkas pripažįstamas visų šeimos narių, juo didžiuojamasi, džiaugiamasi, jo dispozicija piešti – skatinama, berniukas „piešė bene nuo dviejų metų, tuo ypač džiugindamas tėvą – užkietėjusį meno kolekcionierių“ (Jonuškaitė, 2019, p. 66). Jo šeimos lauke menas yra vertybė. Rasos pomėgis šeimoje palaikomas tik dalinai: „[t]as *Oho!* vis tiek paglosto, nors tėvas ir neištiesia rankos, nespusteli peties, bet žinai, jis tavo pusėje, visada tavo, kaip ir Saulė, kuriai prieš miegą pakiši naująjį kūrinį po nosim“ (Jonuškaitė, 2015, p. 313). Palaikantiesiems priskiriamas ir vyriausias brolis Tadas. Rasos tvirtybė ir menininkės charakteris formuojamas, kai ji priešinasi mamos valiai ir reikalavimui atsisakyti „*teplionių*“ (ten pat, p. 196). Viktorui taip pat būdingas maištas. Jis susijęs ne su galimybės piešti reikalavimu, bet su kova už laisvę piešti tai, ką norisi, nes ne visi jo kūriniai vertinami teigiamai: „[ž]inojo, kad šių darbų geriau nerodyti svečiams. Negyrė už juos ir tėvai“ (Jonuškaitė, 2019, p. 65). Protagonistų patiriamos kovos gali būti traktuojamos kaip simboliškai atspindinčios vyrų ir moterų kovas. Kol moteris kovoja už teisę užsiimti norima veikla, patekti į trokštamą sferą, vyras nekvestionuotinai pripažįstamas tos sferos lauko dalyviu, jo kova susijusi su laisvės ir absoliutaus pripažinimo pasirinktoje srityje troškimu.

Vaikystėje ir jaunystėje berniukui ir mergaitei suteikiamos skirtingos sąlygos lavinti savo talentą. Viktoras piešia tiek namuose, tiek laukuose, kuriuose „pasakiškai šilta, šviesu ir kvepia saugia ramybe“ (ten pat, p. 87). Jam prieinamos ne tik reikalingos priemonės, sukuriama patogi aplinka, bet taip pat jis mokomas žymių savo srities profesionalų. Priešingai yra Rasai, kuri piešia pasislėpusi „pirties pastogėje, prie apmusijusio langelio, kur Tadulis prastumdė į šalį visokius rakandus. Nors ten labai nepatogu, palėpė žema, nuolatos tenka klūpėti ant kelių, o ir šviesa blausi, ir popierius susilamdo ant kreivų, gumbuočių lentų“ (Jonuškaitė, 2015, p. 97). Moteriai priskiriama uždara erdvė, jos talentas nepuoselėjamas, ji paliekama saviugdai. Jos ekonominės galimybės taip pat ribotos: „[j]eigu ne Tadulis – nebūtum galėjusi studijuoti Dailės akademijoje, nebūtum turėjusi iš ko mokėti nuomos“ (ten pat, p. 68). Patriarchaliniame kūrinio pasaulyje vyro funkcijas (finansinė parama, įvedimas į meno lauką) atlieka brolis ir senelis, be jų paramos moteris lieka bejėgė, negalinti siekti savo svajonių ir tikslų.

P. Bourdieu teigia, kad „akademine galia iš esmės realizuojama kontroliuojant laiką“ (2003, p. 239). Pažymėtina, kad Rasa į dailės mokymo įstaigą įstoja iš trečio karto. Teigtina, kad delsiant suteikti leidimą patekti į lauką, protagonistei tenka mažesnė tikimybė užimti reikšmingą vietą jame.

Apibendrinant teigtina, kad romano erdvėlaikyje moters galimybės darbo sferoje ribojamos. Jos kapitalas mažesnis nei vyro, ji turi stengtis ir dirbti kur kas sunkiau nei jos prototipas vyras, kurio polinkiai visapusiškai palaikomi. Pažymėtina, kad dalinai skirtumai susiję ne tik su lytimi, bet ir su visuomenės sluoksniais, iš kurių kilę Viktoras ir Rasa, tačiau Birutė Jonuškaitė pasirenka būtent vyrui priskirti elitinę gimties vietą.

2.3.2 Savo padėties vertinimas. Kito svarba

Vertinant simbolinį vyrų dominavimą meno lauke vertėtų pabrėžti ir jame dalyvaujančių agentų požiūrį į jį. Rasa savo padėtį lauke interpretuoja kaip savo darbo, pastangų ir asmeninių savybių rezultatą: „aš buvau lengvai nepasiduodanti akiplėša, privertusi jus šiek tiek pasislinkti į šalį, palikti mažytį plyšelį tarp senelių-tėvų-vaikų parodų“ (Jonuškaitė, 2015, p. 190). Nenuvertinant jos indėlio, pažymėtina ir tai, kad jos senelis yra atsakingas už protagonistės priėmimą, kuris įvyko tik po to, kai Maestro sužinojo dalį Rasos kilmės: „[p]askaičiau tavo bylą. Pašniukštinėjau, išsiaiškinau, kas tavo tėvai... ir pasakiau: priimsim į Akademiją. Ir tada įstojai“ (Jonuškaitė, 2019, p. 330). Moteris įstoja dėl giminystės ryšių ir garsaus menininko užtarimo. Kitaip tariant, Rasos savo padėties vertinimas neatitinka realybės. Ji neatpažįsta savo padėties dominavimo santykiuose, savo indėlių užimant poziciją laiko svaresniu nei jis yra. Dailės akademijoje senelis toliau rūpinasi protagonistės užimama padėtimi: organizuoja palankias recenzijas, komandiruoję, kviečia į vakarėlius, siekdamas išplėsti jos socialinį kapitalą. Jis prisideda prie Rasos išgarsėjimo ir pripažinimo, šiuo atveju užimdamas to, kuris stovi šalia ir palaiko, poziciją. Atkreiptinas dėmesys, kad, priešingai nei romano moteris, jis padedančiojo padėtį užima tik po to, kai pats yra pasiekęs aukščiausią lygį.

Analizuojant Maestro iškilimo atvejį, paminėtina, kad jo kūrybą įkvepiančioji yra moteris, jo jaunystės laikų mylimoji, jo Dominyka. Romane ji siejama su antgamtinė būtybe: „[i]š pradžių sustingsti it pakerėtas: laumė?“ (ten pat, p. 326). Laumė – moteris, kuri geba pasiversti gyvate ir įgelti. Nuodai nemirtini, bet žmogus tampa laumės amžinu vergu. Maestro vergavo ne Dominykai, o jos idėjai ir prisiminimui, visą gyvenimą bandydamas ištaipyti patirtą aistrą ir netekties skausmą. Moteris mistifikuojama. Jai priskiriama tradiciška moteriška sritis – nežinomybė, antgamtiškumas. Paminėtina, kad šalia Maestro taip pat stovėjo ir kitos moteris, padėjusios kilti meno srityje – Helena, nuolankiai jam patarnavusi buityje ir švelniai patarinėjusi, tramdžiusi jo aistras, gesinusi priklausomybės sukeltas pasekmes bei Margarita, kuri rūpinosi jo reputacija, jo darbų administravimu, parodų užsienyje organizavimu – dalykais, kurie nebūtų pavykę staigiai dėl smulkmenų užsiplieskiančiam žmogui.

Išanalizavus tiriamąją medžiagą išaiškėjo, kad romano meno pasaulyje vyras ir moteris, priešingai nei mano patys, negali apsieiti vienas be kito, yra glaudžiai susiję. Paminėtinas skirtumas, dėl kurio vyras užima dominuojančiojo poziciją, moters savo poreikių aukojimas pirmiau telkiant dėmesį į vyrui svarbius dalykus. Vyras duodančiojo ir palaikančiojo pozicijoje atsiduria tik iš pertekliaus.

3. ROMANŲ „MARANTA“ IR „MAESTRO“ AGENTŲ *HABITUS*

Agnė Žagrakalytė romano „Eigulio duktė: byla F 117“ įžangoje rašo: „[k]artojimosi svaigulys mane užsupa, renku iškarpas, dėlioju, – kaip žmonės save atkartoja, kad ir kurioje kartoje būtų gimę. [...] Visa kartojasi ir ataidi, kartojasi ir ataidi“ (2013, p. 9). Manytina, kad žmonių savęs atkartojimas susijęs ir su *habitus*, kuris nors ir gebantis kisti pirmiausia yra numatantis galimybes, struktūruojantis. Jis taip pat diferencijuojantis pagal lytį. Toliau darbe bus nagrinėjami moterų ir vyrų *habitus*.

3.1 Moterų *habitus*

„Lietuvių kalbos žodynas“ nurodo, kad moteris yra „asmuo, lytimi priešingas vyrui“ (LKŽ, 2002). Antra žodžio reikšmė – „žmona, pati“ (LKŽ, 2002), o „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ moters apibrėžimą sieja su vaikų gimdymu (plg. DLKŽ, 2021). Matyti, kad moteris visais atvejais neatsiejama nuo kito, suvokiama tik per santykį. Žodynai pateikia ne tik apibrėžimą, bet ir atspindi vartojančių kalbą žmonių pasaulėvoką, todėl tolesniame skyriuje bus nagrinėjami romanuose vaizduojamų moterų tipai, atsižvelgiant ir į jų kuriamus santykius kaip tapatybės dalį.

3.1.1 Moteriška moteris

Psichologas Thomas R. Murray nurodo, kad tradicinės moteriškos savybės sietinos su nuolankumu, švelnumu, kuklumu, aukojimusi ir parama kitiems, empatija, užuojauta, meilumu, mokėjimu puoselėti, intuicija, jautrumu ir nesavanaudiškumu (plg. 2001, p. 248). B. Jonuškaitės romane kuriamas moteriškos moters paveikslas sutelktas Saulės asmenyje. Jį papildo Helena, kurios vardo reikšmė, kaip nurodo Lietuvos Respublikos piliečių vardų sąvadas, taip pat siejamas su žodžiu saulė (plg. VS). Romane kuriamas įspūdis, kurį palieka merginos šiuo vardu – teigiamas, šviesus.

Tiriant Saulės *habitus* paminėtina, kad sesė yra vertinama kaip labai graži ir patraukli aplinkiniams moteris. Ji vaizduojama „visa spindinti, baltų dantų šypsena dalijanti“ (Jonuškaitė, 2015, p. 62). Plati šypsena įrašyta į Saulės kūno dispozicijas. Sesė augina ilgą linų spalvos kasą, kuri tampa jos moteriškumo manifestacija.

Saulės *ethos* formuojamas katalikiškų vertybių šeimos lauke. Tai atsispindi ir moters užimamose pozicijose. Ji pasirenka slaugės profesiją. Išvažiavusi iš gimtųjų namų randa įstaigą, kurioje galėtų tarnauti norėdama padėti ir tą darytų su meile, neskirstydama žmonių pagal išvaizdą. Moteris – gilaus, nuoširdaus tikėjimo: „ji jautė esanti Jo kaimenės avelė ir niekad nesuabejojo, kad Jis, miręs ant kryžiaus, dėl jos prisikėlęs, gali jos negirdėti... Neįtikėtinas pasitikėjimas“ (ten pat, p.

300). Saulė vaizduojama paklusni ne tik Dievui bei Jo valiai, bet ir tiesioginiam autoritetui – motinai. Moteris užima nuolankiosios poziciją, savo gyvenimo pasirinkimus patikėdama kitiems žmonėms ir negriaudama nusistovėjusių dominavimo santykių. Teigtina, kad ji neturi maištui reikalingų savybių. Helena taip pat užima nuolankiosios padėtį. Vienas iš jos klusnumo pavyzdžių – santuoka. Ji išteka ne savo noru – tai padaryti nurodo mylimasis Viktoras. Teigtina, kad tradicinė moteris yra vedybų mainų objektas.

Saulei svarbiausi yra santykiai su aplinkiniais, dėl jų ji pasiryžusi nusileisti, neprieštarauti. Ji nesugeba Rasai pasakyti, kad yra jos tikroji motina – šis veiksmas yra nemalonus, galimai keliantis konfliktą, liūdinantis, todėl Saulė ją atidėlioja ir miršta neįvykdžiusi to, kas jai atrodo teisinga – pasakyti tiesą. Helena šiuo atveju skiriasi nuo Saulės: „[t]rapumas ir drąsa. Švelnybė jaučiama net nepalietus, o viduje – jau titnagas“ (Jonuškaitė, 2019, p. 262). Helenos drąsa ir tvirtumas reiškiasi per nusistatymą užimti moters poziciją vyro, kuris nenori savo būties susieti su moterimi, gyvenime. Ji pasiryžusi tapti jo meiluže, nepaisydama atkalbinėjimų. Moteris tampa užkariaujančiąja, tačiau ji vyro nesuvaržo, nekeičia jo gyvenimo krypties, tiesiog mėgaujasi artumu.

Galima teigti, kad sesės *habitus* formavimas sėkmingas, nes atitinka lauko reikalavimus: „ji darbšti moteris, greita, tvarkinga, tokių visada reikia“ (Jonuškaitė, 2015, p. 90). Saulė nesunkiai susiranda pagalbinių darbų ir išoriškai prisitaiko Amerikoje, todėl manytina, kad lūkesčiai moteriai visame pasaulyje yra panašūs. Tradicinėje pasaulėžiūroje moteris taip pat neatsiejama nuo vaikų auklėjimo, jų priežiūros. Saulė ir šioje srityje nepatiria sunkumų: „ji tik šypsosi, tik glosto juos, išdainuoja tuo savo švelniu balseliu kiekvieną žodį kaip kokią juos užburiančią maldą. Dar nėra niekas regėjęs, kad būtų pikta šaukusi ar kantrybės netektų“ (ten pat, p. 38). Kuriamas įspūdis, kad moteris sugeba išreikšti tik malonias emocijas. Ji tyliai priima visus gyvenimo išbandymus.

Viena iš sesės lingvistinių kompetencijų – kalbėjimo maniera, kuri sukuria įspūdį, kad ji „ne kalba, o dainuoja“ (ten pat). Moteris išlavinusi savo melodingą ir švelnų balsą. Moteriška moteris, akivaizdu, sietina ir su delikačiu skoniu, įvaldytais estetikos kūrimo gebėjimais. Romane minimas sesės poreikis auginti gėles, puoselėti sodą. Saulė nepasižymi tik tradiciškai moterims priskiriama intuicija, tačiau šis bruožas papildomas Helenoje, kuri „vis aiškiau matė Viktoro lemtį“ (Jonuškaitė, 2019, p. 249). Moteris vaizduojama kaip nujaučianti ir protinga, todėl gebanti sąmoningai pasirinkti savo gyvenimo kryptį.

Esminis skirtumas, tarp Saulės ir Helenos tas, kad augant ir bręstant kilmingų ir turtingų žmonių namuose, Helenai atsiveria kultūrinio kapitalo klodai. Ji mokoma istorijos, teologijos, prancūzų kalbos. Mergaitei atskleidžiamos stiliaus paslaptys. Šios žinios įgyjamos pasitelkiant santykius – tokiu būdu didinamas ir socialinis kapitalas. Jos kūno dispozicijos, *hexis* – taip pat formuojamas taip, kad atitiktų kilmingųjų laukui keliamus reikalavimus: „dailiai pakreipė galvelę Helenka ir dar kartą tūptelėjo“ (ten pat, 243). Kartais jos, kaip iš kito lauko atėjusiosios gestai yra

perdėti, nenatūralūs, tačiau ilgainiui susilieja su aplinka. Ji prisitaiko: „kaip kempinėlė gėrė suaugusiųjų kalbas, stebėjo jų įpročius, kopijavo elgesį“ (ten pat, p. 236). Atitinkamai formuojamos ir vidinės savybės bei jų išraiška, mergaitė mokoma kartais nutylėti tai, ką norėtų pasakyti: „[n]ebūk taradaika. Tu – ne turgaus boba“ (ten pat, p. 241). Išmoktas subtilumas yra vienas iš dedamųjų, kuriantis jos žavesį. Mergaitė auga laiminga ir dėkinga, ji: „iš prigimties buvo taikaus ir švelnaus būdo“ (ten pat, p. 239). Helena kaip ir Saulė sklandžiai prisitaiko prie jai keliamų lauko reikalavimų.

Apibendrinus teigtina, kad moteris įkūnijanti nuolankumą, švelnumą, meilumą ir jautrumą romane vaizduojamoje visuomenėje sietina su gėriu ir grožiu. Tokiu būdu, per teigiamą sąsają kuriamas moteriškumo idealas. Tradicines savybes įkūnijančios moters būtis ir dispozicijos – nukreiptos į kitą, artimo poreikius.

3.1.2 Dominuojanti moteris

Skyriuje „Šeimos laukas“ analizuotoje namų erdvėje valdančiosios padėtį užima Dominyka. Moters kūniškoji raiška, jos *hexis* apibūdinamas žodžiais: tiesi, lėtapėdė. Jai būdinga poza – stovėjimas įsitvėrus klubų. Kalbėdama apie Dominykos kūną, autorė parenka palyginimus – kaip uola, malonės kalnas, kurie sietini su tvirtumu ir didele mase. Jame dera tai, kas moteriška – ilgi plaukai, krūtinė, platūs klubai, su tuo, kas vyriška – ji aukšta, stambiakaulė ir tvirta. Moters kūniškos dispozicijos išreiškia ir vidines.

Jos gyvenimas skirstomas į dvi dalis – prieš ir po santuokos. Netekėjusi Dominyka „buvo ir liūtė, ir kriauklėje augantis perlas, ir švelniai po vandeniu linguojanti jūržolė“ (Jonuškaitė, 2019, p. 272). Ji viliojanti ir žavinti moteris, valdoma vidinių aistrų. Neplanuotas nėštumas ir dėl jo sudaryta sąjunga su nemylimu vyru perkeičia moterį. Ji ryžtasi tramdyti polinkius ir atsideda namų šeimininkės priedermėms: „[i]žengė pasirengus tarnystei, pamynus visas jaunystės svajones ir visiems laikams savo aistrą supynusi į kietą kasą“ (Jonuškaitė, 2015 p. 71). Patirta aistringa meilė išsižadama, nesuderinama su doru gyvenimu. Svarbesnis tampa stabilumas, materialinis būvis, o vyras reikalingas, kad užtikrintų jos ir vaiko išlaikymą. Dominyka visiškai įsitikinusi savo pasaulėžiūros teisingumu, kartą apsisprendusi laikosi savo žodžio, pasiryžimo, atgal nesigręžioja – tai įrodo jos stiprią valią, charakterio tvirtumą.

Dominykos *habitus* formuojasi karo metais, todėl svarbią reikšmę įgyja išgyvenimas. Priešinamas jo ir emociingumo santykis: „*snarglėcis gali visi, o išgyvena cik mokancys nusbraukc ašaras ir pamiršč visku, kas jas išspaudė*“ (ten pat, p. 220). Gyvenime ji yra ta, kuri moka paslėpti emocijas. Dominykos dispozicijų sistema, nukreipta į išgyvenimą, lemia ir jos kaip mamos vertybes: „jai vaiko jausmai nerūpėjo, svarbu, kad pavalgius ir aprenpta“ (ten pat, p. 56). Nors ir

nesivadovaudama emocijomis, moteris jas patiria. Ji leidžia sau šeimos lauke išlieti pyktį, tačiau nerodo jautrumo, pažeidžiamumo – savo ašaras ir skausmą slepia.

Dominykos didžiausia gyvenimo gėda – brolis Julius, kuris tarnauja sovietų armijai ir prisideda prie nekaltų žmonių žudymo. Dominyka kaltina save „kad nepajėgė suturėti, kad išsprūdo kaip slidus unguorys iš rankų ir ji negalėjo jo pasivyti, negalėjo sučiupti“ (ten pat, p. 218). Moteris jaučiasi atsakinga už brolio gyvenimo pasirinkimus, jos savasties suvokimo ribos yra platesnės nei vien tik ji – tai ir jos artimieji, o aiškus vertybinis nusistatymas prisideda prie kitaip mąstančių smerkimo. Kita vertus, paminėtina, kad ji nesiekia kontroliuoti užaugusių vaikų pasirinkimų, jų sukurtų šeimų gyvenimo. Tai rodo moters vertinamą savarankiškumą, kuris svarbus ir jos pačios gyvenime. Vienas iš nepriklausomybę atspindinčių pavyzdžių – jos elgesys jaučiantis silpnai. Sunkiai sirgdama, Dominyka kiek įmanydama stengiasi pasirūpinti savimi, o kai nepavyksta dejuoja „dėl savo bejėgystės, kuri jai buvo koki“ (ten pat, p. 233). Taigi galima teigti, kad stipri valia, savarankiškumas ir emocinis nejautrumas atspindi moters vyriškąją pusę. Tradicinės vyrams priskiriamos savybės jai padeda užimti valdančią poziciją šeimos lauke.

Dominykos *ethos* veikiamas katalikiškos pasaulėžiūros. Jos gyvenimo būdas atspindi taisyklę, kad „žmogus turi tvirtai laikytis aukojimo idėjos, nes aukštesnio pašaukimo nei pasiaukojimas ir būti negali“ (ten pat, p. 227). Pasiaukojimas reiškiasi per veiklią meilę. Ji imasi darbo, rūpinasi išoriniais namiškių poreikiais. Veiklumas taip pat iškeliamas priešinant jį su kalbėjimu: „[m]otina iš vis neapkentė durnų šnektų“ (ten pat, p. 19). Moteris nemėgsta atitraukiančių nuo darbo realybės neatitinkančių, išgalvotų pasakojimų. Melas nesuderinamas su krikščioniškomis vertybėmis. Paminėtina ir Dominykos tikėjimo Dievu nulemta dorybė – nešališkumas: „[š]iaip jau motina dalijo santaupas, kaip ir viską gyvenime, sąžiningai ir teisingai“ (ten pat, p. 68). Teigtina, kad šeimos motina – tikinti moteris.

Algis Mickūnas teigia, kad „[l]ietuvių filosofija, įsigyvenusi į kalbą, teigia, kad žmogus yra pasaulyje ir priklauso pasaulio vyksmui, jo jėgoms ir ritmui. Lietuvis supranta gamtą iš vidaus, o ne kaip objektą, esantį šalia jo, ne kaip išorinį, svetimą“ (2011, p. 204–205). Dominykos lietuvių kalbos vertinimas ir sąryšis su gamta patvirtina šį teiginį. Ypatingas gamtos ritmo pajautimas ir įsitraukimas į jį jaučiamas moteriai mirštant. Ji priekaištuoja ją slaugantiems ir gydantiems, kad neleidžia ramiai, natūraliai, savo namuose numirti. Mirties ji laukia tada, kai pražys lelijos. Kitaip tariant, savo gyvenimo kelionės pabaigą moteris tapatina su gamtos ciklu.

Dominykos analizė rodo, kad svarbiausia, perkeičianti moters gyvenimo patirtis susijusi su vyrais. Moteris vaizduojama talpinanti savyje tiek tvirtumą, drąsą, ryžtą, tiek aistrą, atsidavimą, pasiaukojimą. Ji glaudžiai susijusi su lietuvybe, gamta ir Dievu.

3.1.3 Laukinė moteris

Vienas iš romano „Maestro“ moters tipų – laukinė moteris. Ji gyvena miške, su prisijaukintais vilkais. Moteris kitokia: atvykusi iš taigos, kaimo žmonėms nepažįstama, svetima. Jos paslaptį rodo ir vardo nepriskyrimas – romane moteris vadinama Zyne, tačiau tai ne tikrasis vardas, o jos atliekamos žiniuonės, gydytojos funkcijos apibūdinimas. Būdama atsiskyrusi, moteris išlieka susijusi su visuomene, reikalinga: „[a]š padedu jiems, jie – man“ (Jonuškaitė, 2019, p. 169). Laukinė prigimtis, nors ir atitolusi bei mistifikuota, yra galinga ir svarbi.

Moters pozicijos išraiškos – jos rūbai, apibūdinami kaip netikėti: „niekada anksčiau neregėta būtybė [...] nei tai rugių pėdas, nei tai pamėklė“ (ten pat, p. 94). Zynė pasipuošusi laukinių žvėrių kailiukais, letenėlėmis, natūralia oda. Tai atspindi jos glaudų, nenutrūkusį ryšį su gamta, mišku, kuriame gyvena. Taip pat ji susijusi ir su augmenija: „visus šio miško žolynus pažįstu“ (ten pat, p. 171). Moters sąryšis su pirmaprade jėga, išmanymu yra stipresnis nei miesto žmonių su mokslu. Zynė gali pagydyti tuos, kuriems nepaveda medicina. Kartu jos apranga, gyvenimo vietos pasirinkimas išreiškia ir estetines dispozicijas.

Jos kūno dispozicijos, jos *hexis*, apibūdinamos kaip „aukšta, tiesi, neskubėdama“ (ten pat, p. 95). Zynė drąsi, nepriklausoma, ryžtinga, nesitaikstanti, išdidi. Miško gyventojos moteriškumas atpažįstamas ne iš karto: „iš keistai minkšto ir švelnaus balso suprato, kad ji moteris“ (ten pat, p. 94). Identifikacijai svarbi įgimta savybė – balsas. Taip pat išskirtini ilgi juodi surišti į uodegą plaukai ir krūtys: „tokių didžiulių nėra gyvenime regėjęs“ (ten pat, p. 95). Krūtų apibūdinimu kuriamas Zynės kaip geistinos įspūdis. Pati moteris savo išvaizdą priima natūraliai: „[v]iskas kaip ir visų moteriškių, ar ne?“ (ten pat, p. 167). Jai atrodo nesuprantamas gėdijimasis. Moters kūniškumas – natūralus, paprastas, įgimtas, neslėptinas, jo nesivaržoma.

Vertybių sistema, *ethos*, stipriausiai išreiškiama per Zynės dvasingumą, ji priskiriama žmonėms, „kuriems lemta išmanyti apie regimybės ir Anapussybės sandūrą daug daugiau nei visiems kitiems“ (ten pat). Moteris savo žiniuonės patyrimu, išmintimi dalinasi su kaimo gyventojais: gelbsti į nelaimę pakliuvusius, sergančius žmones, kurie jai atsidėkodami neša įvairius gyvulius kaip aukas. Tokiu būdu ji tampa pagonybės atstove. Kita vertus, tekste yra aliuzijų į jos kaip šventosios vaizdinį: „[j]ie ją nukryžiavo kaip Kristų“ (ten pat, p. 187). Atsiskyrusi moteris, kurios plaukai „juodi kaip kunigų sutanos kirpčiukai“ (ten pat, p. 95) gyvena krikščioniškai mylėdama žmones, ištikima savo vertybėms. Vienaip ar kitaip, ji tikėjimo, galingesnių jėgų atstovė.

Moteris gerbia pagalbos prašančiuosius: „[v]isi turim savo didžiąją baimę. Kai susiduri su ja ir matai, jog vienas neįveiksi, reikia prašyti pagalbos“ (ten pat, p. 178). Tai taip pat išreiškia ir atvirumo vertybę. Moteriai reikia tik nuoširdaus, tikro, autentiško santykio, kuriame neapsimetinėjama stipresniu, kitokiu. Zynei nepriimtina bendravimo, komunikacijos gausa: „[m]an patinka mano vienatvė šiame miške“ (ten pat, p. 171). Vienatvė nesiejama su vienišumu. Moters

ryšys su aplinka suteikia pilnatvės pojūtį. Taip pat vienatvė išlaisvina iš pertekliaus: tiek socialinio, tiek materialaus, o saikingumas vertinamas natūralumą mėgstančios moters. Zynės lingvistinės kompetencijos atspindi jos protestą prieš socialinį gyvenimą. Ji keikiasi taip išskirdama save iš būdingo moterims paveiklo, kurdama jėgos ir galios įvaizdį.

Moters nepriklausomybė reiškiasi atsisakant vyrų bendrijos: „[n]egi niekada jai nepatiko joks vyras?“ (ten pat, p. 186). Ji, nors ir gyvena atsiskyrusi, geba pilnavertiškai pasirūpinti savo poreikiais. Tai vyras yra tas, kuriam reikalinga laisva jos prigimtis: „[n]es įpykusi Zynė buvo dar gražesnė. Tikra pantera. Tokią pažaboti ir prisijaukinti – kiekvieno vyro svajonė“ (ten pat, p. 184). Moteris lyginama su laukiniu žvėriu – vyrui ji yra objektas, kurį norima sutramdyti.

V. Kavolis kalbėdamas apie raganų teismus rašo, kad „[k]elis šimtus metų tęsiasi pastangos suvaldyti moterį, galų gale tų pastangų rezultata aprašo arkivyskupas Matulaitis kaip labai neįdomų dalyką. Ta tobulai suvaldyta moteris yra bedvasė [...] ir nesmagu su tokia moterimi bendradarbiauti“ (2016, p. 127). Kitaip tariant, moteris, atėmus iš jos nevaldomą prigimtį, praranda savo moterišką trauką. B. Jonuškaitės kuriama Zynė taip pat patiria pasikėsinimą. Karo metu į jos miško erdvę įsiveržia keturi ginkluoti, nevaržantys žiaurumo užpuolikai. Jie elgiasi agresyviai, demonstratyviai šaiposi, muša, grasina išprievartauti. Zynė išlieka rami, iš anksto susitaikiusi, pasiruošusi. Dar prieš karą, pasikliaudama nuojauta, ji paslepia savo turtą ir priima faktą, kad gali nelikti gyva. Romane neatskleidžiama kas nutiko užpuolimo naktį, kuriama mirties nuojauta: „[t]urbūt ir Zynės nebėra“ (Jonuškaitė, 2019, p. 230). Akcentuotina tai, kad moteris nesipriešina fiziškai, ji nebėga kartu su Viktoru savo pačios iškastu tuneliu. Priešingai, ji lieka namie ir patarnauja užpuolikams patiekdama maistą ir nepasinaudodama daugybe turimų buteliukų su užpilai ir milteliais. Zynės pasidavimas naikinantiems vyrams, paklusimas jiems gali būti traktuojamas kaip laukinės moters mirtis. Lieka nesvarbu ar ji sulaukė pakviestos pagalbos, ar ne – tą naktį Zynės nuolaidumo aktu sunaikinama jos nepriklausomybė, veržlumas, galia, o kartu su jais ir gamtiška, laisva moteris. Kitaip tariant, moteris be savo laukinės esaties apskritai nustoja egzistavusi – ji išnyksta.

Galima tvirtinti, kad Zynės asmenyje sutelktas drąsios, nepriklausomos, atsiskyrusios nuo visuomenės, bet glaudžiai susijusios su laukine gamta ir gyvūnija moters paveikslas. Ji – galinga būtybė bendraujanti su aukštesnėmis jėgomis. Bandymai moterį suvaržyti – ją sunaikina.

3.1.4 Tapatybės ieškanti moteris

Pagrindinės romano herojės vardas – Rasa. Tai taip pat ir bendrinis daiktavardis, kurio reikšmė siejama su trupučiu, lašeliu. Rasa iškrenta dėl temperatūrų pokyčio, pavyzdžiui, vasarą nusileidus saulei. Romano veikiančiosios portretas išryškėja kaip sesės Saulės šešėlyje augančios

mergaitės, taip pat tai portretas moters, išdrįsusios savo gyvenime ieškoti individualaus kelio, pokyčio, autentiško santykio su supančia aplinka, sutiktaisiais ir Dievu.

Rasos veido išraiška, jos kūniškojo *hexis* dalis, apibūdinama kaip nekintanti: „veidas ramus, nieko jame neišskaitysi, nesvarbu, kad viduje – tarsi skalbyklėje: kiekviena nešvari mintis iš karto plaunama, sukama ir vartaliuojama tol, kol pajunti visas įtampos, pavydo, pagiežos dėmes įveikusį lengvumą“ (Jonuškaitė, 2019, p. 313). Vykstantis vidinis darbas intensyvus – Rasa siekia sąžinės skaidrumo, atleidimo, santarvės. Tai jos vertybės, jos *ethos*. Tikrosios moters mintys, jos būseną nematoma visuomenėje – ji siejama su vidumi. Kita vertus, vidus atsiskleidžia tik neribojamose plotuose: „esi erdvės moteris, sugebanti išsineri iš kailinių, apsiaustų, iš visų įmanomų kiautų tik regėdama plačius horizontus, tolybes“ (Jonuškaitė, 2015, p. 172). Rasai svarbi laisvė, kad galėtų išreikšti savo būseną. Moters dispozicijos susijusios su jos talentu piešti ir potraukiu menui. Jos viduje išgyvenamos gausios ir intensyvios emocijos išliejamos tik beribėse platybėse, paradoksaliai telpančiose į paveikslo rėmus. Menas – jos saviraiškos ir jausmų vieta.

Rasos užimamos pozicijos manifestacija yra jos ilga kasa. Moteris deklaruoja savo ryšį su praeitimi, istorija, šeima, iš kurios kilo, ir tuo pačiu kuria savo menininkės legendą – kitų akyse dėl plaukų ilgio ji tampa „[o]riginalas. Iškasena“ (ten pat, p. 79). Pasitelkiant Rasos išvaizdą kuriamas neeilinės, kitokios moters portretas.

J. B. Peterson'as kalbėdamas apie moters priklausomumą nuo vyro nurodo, kad „[p]rincas gali būti mylimasis, bet gali būti ir pačios moters dėmesys savo silpnybei, vizijos aiškumas ir kietakaktiška nepriklausomybė“ (2019, p. 388). Kitaip tariant, moterys, savyje atradusios vyriškus bruožus, netenka poreikio priklausyti ir būti simboliškai išvaduotos, jos pačios sugeba susikurti savo laimę. Rasa yra ta, kuri išlaisvina savo vyriškąją dalį, jos neišsigąsta ir įgalina ją veikti. Moters vizijos aiškumas pasireiškia noru įstoti į Dailės akademiją. Nepaisydama suvokimo, kad įstaiga prestižinė, o ji – net meno mokyklos nebaigusi, moteris tiki savimi ir siekia tikslo. Protagonistė tai daro aktyviai ir atkakliai: „stosiu tol, kol priimsit. Nemanau, kad esu prastesnė už kitus“ (ten pat, p. 79). Rasai prireikia trijų kartų iki kol jos ryžtas atlyginamas. Moteris tiksliai žino, kad nori būti tapytoja ir kryptingai siekia savo svajonės, nepasiduoda, įveikia kliūtis. Kita vyriška savybė – nepriklausomybė – atsispindi Rasos kelionėje ieškant tiesos apie savo gyvenimą. Moteris patiria savotišką iniciaciją, paprastai skirtą vyrams. Kelionė link bunkerio – jos brandos įrodymo kelionė: „tik vienas pojūtis aiškus: kad darai tai, ko nederėtų. Kad brendi ten, kur bristi negalima. Nereikia“ (ten pat, p. 244). Moters suformuotos *habitus* dispozicijos priešinasi savarankiškam, drąsos, tvirtumo, ryžto reikalaujančiam žygiui. Ji peržengia moteriai prideramų veiksmų ribą, sąmoningai renkasi daryti tai, ką natūraliai vadintų nelogišku poelgiu. Galiausiai radusi bunkerį ji privalo atverti duris, peržengti slenkstį. Tai – simbolinė riba, skirianti saugų moteriai pažįstamą melu apsaugotą pasaulį nuo tikrojo. Kertant ribą Rasai tenka įveikti didžiausią gyvenimo baimę.

Nepaisant to, kad kelionėje atsiskleidžia Rasos vyriškos savybės, protagonistę nuolat lydi mintis paskambinti broliui Tadaui. Moteris jaučiasi silpna, laviruoja ties savo galimybių riba, o grįžusi namo – suserga. Manytina, kad jos virsmo procesas nesibaigia, nepasiekus tiek fizinio, tiek dvasinio išgijimo. Tam reikalingas gelbstintis vyras Husamas, kuris traukia vos nenusiskandinusią Rasą iš vandens, padeda keliauti atleidimo keliu. Jis pranašesnis už moterį savo išmintimi ir protagonistė pasiduoda jo veikmei: „pradedu galvoti, kad tu geriau žinai, ko man reikia“ (ten pat, p. 320). Moteriai svarbus vyro palaikymas, buvimas šalia. Teigtina, kad ji negali viena pereiti inicijacijos į vyrų pasaulį nepalūžusi, jai reikalinga pagalba. Iš dalies šis nepajėgumas susijęs su neišpildyta J. B. Peterson'o nurodyta sąlyga – dėmesiu savo silpnybei. Romano moters vidinis balsas kritiškas ir skeptiškas: „[k]aipgi šitaip, beprotė, sumauta beprotė!“ (ten pat, p. 257). Moteris dažnai yra nepatenkinta savo poelgiais, pasirinkimais, mintyse ji save žemina. Vidinis balsas taip pat yra susiformavęs pagal tai, kokius savo epitetus augdama girdėjo moteris ir sietinas su jos *habitus*. Teigtina, kad moters formavimas prisideda prie priešiško santykio su savimi kūrimo, trukdo pasiekti pilnatvę ir laisvę.

Moteris lieka pusiaukelėje tarp savo trokštamos būties ir tradiciškai suvokto moteriškumo. Virginija Cibarauskė, kalbėdama apie romano veikiančiuosius teigia, kad jie primena „greičiau kultūrinius tipus, o ne psichologinius subjektus“ (2016). Šis pastebėjimas gali būti pritaikomas Rasai ir Saulei. Protagonistė perteikia šiuolaikinės moters įvaizdį, o sesė – tradicinės moters tipas. Pasitelkiant šių dviejų veikiančiųjų santykį simboliškai atskleidžiamas suskilęs dabarties moters ryšys su pačiu moteriškumu: „[v]isiems visada reikėjo tik jos. Aš – tik jos atplaiša. Drožlė skiedryne. O gal manęs visai nėra?“ (Jonuškaitė, 2015, p. 300). Šiuolaikinė ji įkūnija tik dalelę tradicinio moteriškumo, tampa tik atspindžiu to, ko iš jos vis dar reikalaujama. Naujos tapatybės, kitokio moteriškumo paieškos nesuteikia laimės, patiriama tapatybės krizė, priverčianti abejoti savo egzistencija, jos teisėtumu.

Taigi, romano centre – kitoniška moteris, turinti vyriškų savybių, siekianti ambicingų tikslų, kurianti drąsias svajones, tačiau skaudžiai patirianti tradicinės moters savybių netekimą, tapatybės paieškas. Rasos vyriškojo ir moteriškojo prado dvilypumas, neleidžia nurimti moters užimamose pozicijose, tačiau ji per silpna viena užimti vietą vyrų pasaulyje, jai reikalinga pagalba.

3.2 Vyrų *habitus*

Siekiant ištirti moters *habitus* svarbu pasirinkti atskaitos tašką. Opoziciniame pasaulio suvokime kaip priešingas moteriai yra vyras. „Lietuvių kalbos žodynas“ iš dalies pagrindžia šią mintį, su žodžiu vyras siedamas aštuonias reikšmes (plg. LKŽ, 2002). Akivaizdu, kad apibrėžimų diapazonas kur kas platesnis nei moters atveju. Toliau šiame skyriuje bus nagrinėjami B. Jonuškaitės tiriamuose romanuose kuriami vyrų *habitus*, pabrėžiant svarbiausius jų bruožus.

3.2.1 Dvasiškai stiprus vyras

Šeimos lauke tėvo ir vyro vaidmenį atlieka Kostas. Jo pasirinkta sėdėjimo pozicija kambaryje atskleidžia vyro pastovumą pasirinkimuose. Jis pasiimdavo žemą suoliuką „pasidėdavo jį netoli krosnies, nugarą atsukdavo į jos dureles ir skaitydavo laikraščius arba vydavo pančius, piktindamas motiną, kad riogso vidury trobos” (Jonuškaitė, 2015, p. 171). Taip apibūdinama Kosto kūno padėtis, viena iš *hexis* dalių. Vyras – esantis centre, net jei tas centras pasirenkamas, siekiant išsaugoti patogesnes vietas mažiau apdovanotiems lauko dalyviams.

Romano veikiantieji Kosto vardu nevadina, jis jiems – Rekrūtas, nes „vienas vienintelis iš visos parapijos buvo už sienos sovietų sučiuptas [...] kiti sugebėjo išsislapstyti” (ten pat, p. 40). Jis neklastingas, nemokantis gudrauti, slėptis. Kartu su Rekrūto vardu yra siejamas ir vyro gyvenimo žygis – būdamas jauno amžiaus jis grįžta iš Sibiro pėsčiomis: „sugebėjo pereiti visą caro imperiją” (ten pat, p. 15). Didžioji vyro gyvenimo kelionė, įveiktas išbandymas pelno jam vardą, o kartu su juo ir simbolinį kapitalą. Kostas grįžta į savo turtingų tėvų ūkį. Jo lingvistinės kompetencijos sietinos su taisyklinga kalba, nes „buvo baigęs kelias gimnazijos klases“ (ten pat, p. 29). Jis yra labiau išsilavinęs nei jo žmona, taip pat moka groti smuiku. Jo muzikavimas išreiškia vyro estetines dispozicijas.

Kosto vertybių sistemos, jo *ethos*, pirmiausia apima tikėjimą Dievu. Krikšto sakramento metu, kai tikinčiojo galva patepama krizmos aliejumi, kaip paaiškina „Katalikų Bažnyčios katekizmas“, žmogus tampa „suvienytu su Kristumi, kuris yra pateptasis Kunigas, Pranašas ir Karalius” (KBK, 2015, p. 363). Romane Kostas išpildo visus tris krikščionio pašaukimus. Jis yra pranašas, nes nuolat liudija savo vaikams apie Dievą: „[t]ėvas turėjo savo nesugriaunamą mitą apie Viešpaties planus, kuriuose kiekviena siela turi jai numatytą laiką ir vietą” (Jonuškaitė, 2015, p. 18). Jis gyvena tikėjimu, kad kiekvienas žmogus yra geras, tik kai kurie nelaimingi ir tai skelbia aplinkiniams.

Tėvas kaip kunigas meldžiasi už save ir kitus. Kunigo įvaizdį papildo duonos kepimo ceremonija, perkeičianti namų tvarką, trumpam išlaisvinanti nuo motinos valdžios: „[t]ada ateis tėvo šeiminkavimo diena: vieną vakarą jis užmaišys duoną ir kitą rytą raugo kvapas kils nuo pamatų iki antrame aukšte išrikuotų lovų, kutens vaikų gomurius ir išbalins sapnus, nepalikdamas jokio kruvinų ceremonijų pėdsako“ (ten pat, p. 28). Tėvas taip pat yra vyndarys. Tai dar labiau išpildo jo, kaip šventiko vaidmenį: namiškiams jis dalina duoną ir vyną.

Tėvas yra ir karalius, nes rūpinasi jam pavestaisiais – vaikais ir žmona. Savo atžalas Kostas augina pats, jis „imdavo iš jos rankų knerkiančius gumuliukus, juos vystė, prausė, su jais kartu gageno“ (ten pat, p. 16). Vaikams paaugus tėvas nevengia ir aktyvesnių pramogų, šėlionių, linksmybių: „klykavo kartu su šeimyna, tarsi būtų ne tas, tylios ramybės sklindinas žilstantis gausios

šeimynos tėvas“ (ten pat, p. 120). Jo dienos kupinos vaikiško džiaugsmo. Vyro ūkio darbų atlikimo galimybės apribotos dėl silpnos sveikatos, tačiau jis kurdamas bendrumą su savo atžalomis įprasmina savo būtį. Vaikai jam yra vertybė, o būnant tarp jų ir mylint išsipildo vyro krikščioniškas pašaukimas tapti karaliumi.

Rekrūto *ethos* apima saugumą, kurį Kostas stengiasi sukurti ir savo vaikams, gindamas juos nuo motinos, tačiau neišsižadėdamas pagarbos ir meilės žmonai: „[a]štriuosius šios moters kampus nuolatos nuzulindavo tėvas savo atlaidžiu žodžiu, pridengdavo plaštaka, nors ir iki kraujo įsibrėždamas“ (ten pat, p. 42). Kiti žmonės jam yra svarbesni už jį patį, jaučiamas vyro atsidavimas šeimai ir pasiaukojimas.

Kostas taip pat vadovaujasi dieviškomis dorybėmis – tikėjimu, viltimi ir meile, kurią supranta kaip gailestingumą: „atleido, kaip atleisdavo tūkstančius kartų, nes jis buvo tas vanduo, kuris nuplauna, išskalauja“ (ten pat, p. 45–46). Vyras siejamas su vandeniu, su lankstumu. Šiuo atveju tai nėra silpnumo atspindys, bet priešingai – stiprybės ir dieviškumo apraiška. Jis gyvena pagal sąžinę, ramiai, stengiasi nepalaikyti konfliktų nei su aplinkiniais, nei širdyje. Taika jam yra vertybė. Kostas, jo meilės raiška, pasirinktas gyvenimo būdas, kad ir taikus, ne visada patinka aplinkiniams. Jiems vyras nepataikauja, išlaiko savo pasirinkimus ir poziciją, tuo pačiu metu siekdamas išvengti konflikto: „[t]ėvas paslapčiomis, kad motina nesupyktų, kartais tau nuperka geidžiamų kreiducių, spalvotų pieštukų“ (ten pat, p. 97). Veikiant dviems besipykstančioms jėgoms, vyras bando mylėti jas abi, tokiu būdu atskleisdamas savo pastovumą ir pasiryžimą gyventi meilėje.

Rekrūtas mėgaujasi būtimi ir yra kupinas dėkingumo, net ir mirtis nesutrikdo vyro ramybės, nes „atrodė, kad jam gera mirti“ (ten pat, p. 47). Jo vidinis pasaulis harmoningas ir jame vyras jaučia pasitenkinimą.

Taigi, šeimos vyras būdamas kūniškai silpnas yra dvasiškai stiprus, per jį šeimoje išsipildo Dievo valia – jis tampa šeimos pranašu, kunigu ir karaliumi, kurio veikimas siejamas su rūpinimusi. Kostas išpildo savo kaip tėvo pašaukimą auklėti, mokyti ir mylėti savo atžalas, stengdamasis jas apsaugoti.

3.2.2 Mylintis vyras

Šeimos lauke ryškus vyriausiojo sūnaus – Tado portretas. Vyro kūno dispozicijoms išreikšti užtenka vieno sakinio, jis vaizduojamas su „nenusakoma švelnybe lūpose“ (Jonuškaitė, 2015, p. 87) ir „kietais kaimo vyro pirštais“ (ten pat, p. 139). Vyre telpa gerumas ir meilė, tačiau jis neatsiejamas nuo sunkaus darbo. Jo plaukai juodi, su viena neklusnia plaukų bangele. Jo gyvenime taip pat būta vienos neklusnios bangelės – stiprios, neleistinos meilės moteriai.

Svarbiausia Tado vertybė – meilė: „jo širdies platumas – kaip tėvo pereitų Sibiro laukų – viską ir visus aprėpiantis, apglėbiantis, jokie mažmožio nepražiopsantis“ (ten pat, p. 86). Jis

geraširdis, besirūpinantis, pastebintis smulkmenas, taikus, neabejingas – tai nėra tradicinės vyrų savybės, bet krikščionio siekiamybės. Būdamas taip pat ir atsakingas jis nemėgsta šėlionių ir kvailysčių, vaizduojamas „be jaunystei pritinkančios ugnies, be kitiems broliams būdingo pasiutimo akyse“ (ten pat, p. 87). Jo vertybės atitinka tikėjimo laukui svarbias dorybes: protingumą, teisingumą, tvirtumą.

Vyras negali susivaldyti tik moters žavesiui ir nusižengia skaistybės dorybei. Neišsipildęs meilės ryšys sužeidžia ir taip pat prisideda prie Tado *habitus* formavimosi: „niekada nežinosi, ko brolio akyse daugiau: liūdesio ar meilės, švelnumo ar skausmo“ (ten pat, p. 86). Vyro patiriama kančia slopinama viduje, šeimos lauke jis neišmoksta išreikšti jausmų, todėl liūdesį parodo tylą. Tadas ilgiau nei metus verbaliai nebendruoja su šeimynykščiais. Teigtina, kad per skausmo priėmimą atskleidžiamas vyro stiprumas. Galiausiai Tadas veda moterį, tačiau romane nenurodomas jos vardas – jis, kaip ir pati moteris, nėra svarbus. Santuoka yra Tado manifestacija bylojanti apie susitaikymą su esama padėtimi, suvokimą, kad mylimoji negriš ir gyvenimo tokio, koks jis yra nuolankų priėmimą.

Vyro dispozicijos susijusios su meile ne tik žmonėms, bet ir gamtai, gyvūnams – jis augina žirgus. Vaikinas šioje srityje nepralenkiamas, apdovanotas, išskirtinis. Jau būdamas vaikas jis pranoksta suaugusiuosius, sugeba atskleisti gyvulio paslaptis: „[l]abiausiai jie bijo prarasti laisvę. *Apynasrio* bijo. *Žirgą pažaboti galima tik širdimi*“ (ten pat, p. 83). Tado santykis su gyvūnais nulemtas jo ypatingo jautrumo. Vyras ir žirgas neatsiejamai susiję: „[y]ra jų bendra žiūrėjimo kryptis, vienodas kvėpavimas, bendras žingsniavimo ritmas“ (ten pat). Juos sieja laisvės, atvirų erdvių, laukų troškimas.

Apibendrintai teigtina, kad Tado asmenyje nėra išreiškiamos tradiciškai vyriškos savybės, jam priskiriamos religiniam laukui būdingos dorybės, meilė ir atjauta kitiems, tėviškumas, gyvenimo skaudžios patirties nuolankus priėmimas. Taip pat jam būdingas ir jautrumas bei neišreikštas jausmingumas. Kita vertus, vyras atlieka tradiciškai vyriškas pareigas bei sugeba, pasinaudodamas savo dispozicijomis įkurti žirgyną taip išplėsdamas tėvų ekonominį kapitalą ir puoselėdamas savo kaip kaimo žmogaus ryšį su gamta bei gyvūnais.

3.2.3 Dominuojančio vyro *ethos*, *hexis* ir *aisthesis*

C. C. Perez apibendrindama duomenis nurodo, kad „dažniausiai su vyrais siejama profesija – „maestro“ (2022, p. 207). B. Jonuškaitės antroji romano „Maranta“ dalis, kurios centre – vyro gyvenimo istorija, pavadinta pagal šį lyčių vaidmenis atitinkantį stereotipą. Romane kuriamas nepriylgstamo tapytojo paveikslas, kurį pastiprina ir pagrindinio veikėjo vardas – Viktoras. Vardo reikšmė siejama su pergale. Maestro – absoliutaus dominavimo siekiantis vyras.

Jo kūno pozos – *hexis* dalis, apibūdinami kaip „šarmas, elegancija, kurios neišmoksi. Judesiai liudijantys vidinę laisvę ir... mėlyną kraują? [...] nerūpestingi rankų mostai“ (Jonuškaitė, 2019, p. 11). Vyro elgsena tiksliai neapibrėžiama, tačiau akivaizdu, kad ji yra išlavinta pagal visuomenės atpažįstamus elitui keliamus reikalavimus. Vyras demonstruoja atsipalaidavimą viešoje erdvėje, tuo pabrėždamas statusą ir išskirtinumą. Ypatingas ir dailininko žvilgsnis, kuris „kerta per pakinklius, taip saldžiai kerta, ypač kai uždainuoja“ (ten pat, p. 109). Jo kūniškasis *hexis* perteikia vyro santykį su moterimis – jis viliojantis ir geidžiamas partneris.

Vyro *aisthesis*, jo estetiškos dispozicijos, atspindi elegantišką, skoningą aprangą bei tvarkingą išvaizdą: „viskas – nuo dailią formą galvai teikiančios šukuosenos (lyg ką tik būtų išėjęs iš kirpyklos), šviežiai nuskustos barzdos, prabangių kvėpalų šleifo iki blizgančių batų – tiko vyrų madai skirto žurnalo viršeliui“ (ten pat, p. 13). Vyras yra stilingas, mėgstantis išsiskirti nepriekaištinga apranga. Dažniausiai Maestro renkasi dėvėti baltos spalvos drabužius bei apavą, kurie atspindi opoziciniame pasaulyje suvokime vyrui priskiriamą tvarką.

Svarbiausia vertybė vyro gyvenime, jo *ethos*, yra menas, o tiksliau – tapyba. Santykį su tapytojo darbu galima išreikšti ir neigiamu santykiu su priešingu dalyku – šeimos kūrimu: „[s]pjaunu į visokius erotinius seilėjimus, į panelių ašaras ir norą mane supančioti. Didžio žmogaus tai neverta. Yra knygos ir yra tapyba, visa kita – velniop!“ (Jonuškaitė, 2015, p. 186). Maestro pasirinkimas kraštutinis, radikalus, aiškiai apibrėžiantis jo gyvenimą. Paminėtina, kad jam taip pat svarbi ir laisvė, o moterys suvokiamos kaip ribojančios, priešingai nei jo tapytojo darbas, kuris išlaisvina.

Nuo kūdikystės Viktoras auga elitinėje visuomenės dalyje, turtingų tėvų šeimoje, apsuptas „gerų, per šimtmečius išsaugotų tradicijų, apie kurias dar nedaug ką išmanė, bet jau juto jų kasdienį poveikį“ (Jonuškaitė, 2019, p. 106). Jis mokomas atitikti keliamus reikalavimus. Mokomas, kada kalbėti, kada patylėti, kas dera ir kas ne. Laukas yra cenzūruojantis, o vaikas imlus jo įtampoms, prisitaikantis, besiformuojantis. Aukšti standartai taikomi ir į Viktoro šeimos lauką patenkantiems – tiek žmonėms, tiek daiktams: „[p]rekė turi būti nepriekaištinga – tą jis girdėjo nuo vaikystės ir šiam principui buvo ištikimas visą gyvenimą“ (ten pat, p. 223). Viktoras pats pradeda siekti tobulumo kurdamas vis aukštesnio lygio piešinius. Berniukas atlieka jam priderančias pareigas ir vaidmenis, yra, nepaisant kelių išimčių, pavyzdingo elgesio vaikas su neeiliniu talentu.

Aukštuomenėje vyras neišmokomas jausti, priimti savo emocijas, jas išbūti, nes „laukinės, žvėriškos prigimties, netramdomos aistros, kūniškosios meilės, noro maištauti – tokiuose namuose neperduodama karta iš kartos. Visa tai tabu. Viskas slepiama po „gero tono“ uždanga. O juk tai paprasčiausias melas“ (ten pat, p. 107). Tai, kas vyksta viduje – nepripažįstama, jausmai reiškiami santūriai. Nepaisydamos draudimų emocijos egzistuoja ir Viktoras jas atskleidžia susipažinęs su žydu Jasiumi, kuris priklauso žemiausiam tuo metu egzistuojančiam visuomenės sluoksniui.

Būsimas Maestro patiria kitokio pasaulio būtį. Viduje pažadinti jausmai, patirta ne tik tvarkinga ir aplinkiniams patinkanti savastis skatina vaiką manyti, kad „jo smegenys, kaip ir Varšuva, turi dvi dalis: viena yra padoraus berniuko iš vyskupo giminės, o antra priklauso... kam? KITAM?“ (ten pat, p. 112). Tas kitas toks priešingas Viktoro *habitus*, kad pavadinamas kūdikystėje mirusiu Dvyniu – tai tamsioji Viktoro pusė. Būsimas Maestro nesugeba savęs tapatinti su išgyvenamais naujais potyriais ir juos atsieja nuo savo asmenybės priskirdamas užvaldančiam asmeniui. Prasidėjus karui Viktoras yra paliekamas kaime su mažai pažįstamais žmonėmis. Atstūmimo ir karo patirtys išplečia Dvynio veikmės ribas: „[a]trodė, kad karo pabaiga išskleidė prieš Malerio akis visų įmanomų baisybių puokštę: žiūrėk, įsidėmėk, nepamiršk“ (ten pat, p. 206). Viktoro *habitus* keičiasi dėl formuotos pasaulėžiūros ir patirties neatitikimo. Iš priimančio jam taikomus modelius, atliekančio užduotis berniuko Viktoras tampa maištaujančiu, autoritetus atmetančiu vyru.

J. B. Peterson'as nurodo, kad „tarp tvirto charakterio ir vidinio gebėjimo griauti ir niokoti nėra labai didelio skirtumo. Tokia yra viena iš sunkesnių gyvenimo pamokų“ (2019, p. 68). Viktoras, aptikęs savyje naikinti sugebančią jėgą, išsigąsta, ją neigia. Jis mokosi su ja gyventi, ją užgniaužti, bet ne ją valdyti, bendradarbiauti – tam trūksta įsisąmoninimo, kad tamsioji pusė priklauso jam, o ne mitiniam kitam. Vyras siejamas su tvirtu charakteriu, tačiau neišlaiko jo koherentiškumo. Jo griaušančioji pusė naikina tvarkingą gyvenimą. Teiginį iliustruojantis pavyzdys galėtų būti Viktoro dienų skirstymas į tinkamas tapyti ir apniukusias: „keliančias susierzinimą, kuri būtina nugesinti alkoholiu namuose ar lėbavimais kavinėse“ (Jonuškaitė, 2015, p. 346). Kitaip tariant, vyras, jaučiantis stiprias emocijas, nesugeba jų išveikti, renkasi savižudybę, alkoholizmą. Priklausomybės neužvaldytu laiku Maestro atsidavęs savo talento puoselėjimui: „[d]irbo savęs netausodamas. Diena iš dienos, diena iš dienos“ (Jonuškaitė, 2019, p. 267). Ilgainiui jo pastangos pasiteisina su kaupu – jis įgyvendina savo asmeninius tikslus, tampa geriausiu dailininku, yra žinomas visame pasaulyje.

D. Maingueneau nurodo, kad „[I]aikydamasis tvarkingos visuomenės paribyje, menininkas yra tas žmogus, kuriame pavojingai sumišusios piktosios ir gerosios jėgos“ (1998, p. 43). Būtent toks kūrinys vaizduojamas ir Maestro. Jo asmenybė formuojasi dviejuose laukuose. Išvaizda, kapitalas, visapusiškas dispozicijos tapyti rėmimas – biologinės šeimos palikimas, o jausmų raiška, emocinis intelektas – formuojasi kančios ir žemiausio visuomenės sluoksnio veikmėje.

3.2.3.1 Dominuojančio vyro kalbinis *habitus*

Maestro dvilypumas atsispindi ir kalbiniame *habitus*. Menininkas yra puikus oratorius. Jo sukauptas gausus kultūrinis kapitalas leidžia auditorijoje jaustis laisvai, lengvai disponuoti teorine medžiaga, perteikti praktines žinias. Viktoras taip pat puikiai įvaldęs ir kūno pozicijas kalbėjimo akto metu: „Maestro išsitiesia ir tęsia pasakojimą toliau, bet tik tiek laiko, kad neatsibostų ši poza“

(Jonuškaitė, 2019, p. 111). Jis pritraukiantis dėmesį oratorium, pažįstantis savo auditoriją, gebantis priversti klausančiuosius pasijusti ypatingai. Akademinėje bendruomenėje Viktoras taiko savęs cenzūravimo strategijas, siekdamas pripažinimo socialiniame pasaulyje.

Namų erdvėje Maestro jaučiasi laisviau, atsiskleidžia kita jo kalbinių ypatumų pusė. Jis gali būti apibūdinamas kaip tas, kuris „burnojo, keikėsi“ (Jonuškaitė, 2015, p. 343). Naudojamas žargonas atspindi dominuojančios kalbos atmetimą, priešinimąsi socialiniai santvarkai bei bandymą sieti save su jėga, galia. Kitaip tariant, Maestro išgyvenamą bejėgystę ir silpnumą asmeniniuose santykiuose išreiškia keiksmis, tuo siekdamas atgauti galios poziciją.

Apibendrinus Viktoro kalbinį *habitus* išryškėja mokėjimas prisitaikyti prie aukščiausio visuomenės sluoksnio keliamų subtiliausių reikalavimų ir šių reikalavimų atmetimas asmeniniuose santykiuose. Viktoras stengiasi sukaupti kapitalą tik meno lauke ir ekstravagantiškos, kitų nepaisančios, piktinančios asmenybės įvaizdžio kūrimas asmeniniame gyvenime padeda tai padaryti.

3.2.3.2 Dominuojančio vyro moteriškumo baimė

Maestro – aiškią dominuojančiojo poziciją užimantis vyras, kuris demonstruoja savo abejingumą socialiniams santykiams. Romano protagonistui svarbu išlaikyti savo vyriško vyro įvaizdį: „*negi visa tai aš tau pasakosiu, panele? Šalin sentimentus. Nepasirodyk jai ištižėliu, neleisk, kad pradėtų tavęs gailėtis, senas kelme. Tu esi kas esi – Maestro!, – o visa kita – jau praeitis*“ (Jonuškaitė, 2015, p. 184). Vyras kuria abejingojo meilei, prisirišimui, švelnumui įvaizdį. Jo vyriškumo supratimas siejasi su grubumu aplinkiniams, arogancija, viršenybės demonstravimu, savo jausmų slėpimu.

Maestro gyvenime kuriama abejingo jausmams žmogaus reputacija neatspindi tikrovės. Tai veikia psichologiškai sužeisto žmogaus būdas slėptis nuo galimo skausmo: „[v]ienatvė jį smaugė ir kartu teikė saugumo jausmą“ (Jonuškaitė, 2019, p. 266). Vaikystėje paliktam ir apleistam Viktorui vienišumas yra pažįstamas. Vyro *habitus* formuotas šeimoje nevertinančioje meilumo. Vaikas nuolat atstumiamas, nes „motinai tuomet rūpėjo ne dažais išsitepliojęs sūnus“ (ten pat, p. 71). Berniukas auginamas guvernantės, vėliau kaimo sodyboje, be pastovumo, pasitikėjimo suaugusiais, be žmogaus pas kurį galėtų ateiti nuoširdžiam pokalbiui. Jis išmoksta kliautis savo jėgomis ir būti vienas. Kita vertus, didžiausia Viktoro baimė – uždarų erdvių baimė: „bjaurastis – ribota erdvė, kurios taip ir nesugebėjau prisijaukinti“ (ten pat, p. 33), o viso gyvenimo siekis – tobulumas, jis „nepakenčia netvarkos, tuo labiau – chaoso“ (ten pat, p. 71). Opoziciniame pasaulio suvokime tiek uždaros erdvės, tiek chaosas sietinas su moterimis. Teigtina, kad Maestro neapkenčia ir bijo to, kas tradiciškai moteriška, o kartu ir pačios moters. Jam jos – nesuprantamos būtybės.

Galima daryti prielaidą, kad ne tik patikimos moters trūkumas vyro vaikystėje, bet ir jo dispozicijos, stereotipiškai moterims priskiriamų savybių baimė lemia pasirinktą vienišiaus gyvenimą.

Paminėtina, kad bėgant laikui jo požiūris keičiasi. Senstantis vyras pamiršta savo puikybę ir išdidumą, jam nebėra svarbu palaikyti vyriškumo įvaizdį, jis pasiduoda beveik visą gyvenimą šalia esančios Helenos švelnumui: „[a]vinėlio tylėjimas? / Ar palaimos apimto liūto tyla?“ (ten pat, p. 8). Jis nesipriešina jos prašiamas, atrodo laimingas. Lieka atviras klausimas, ar vyras moters veikmės zonoje tampa nuolankus, ar, priešingai, išlieka dominuojantis. Avinėlio ir liūto palyginimas taip pat ryški aliuzija į Biblines Dievo metaforas. Dievas būdamas visagalis priima žmogaus paskirtą mirties bausmę, jis ir karalius, valdantysis, liūtas ir avinėlis, nuolankusis. Manytina, kad toks ambivalentiškumas priskiriamas ir Viktorui – jis ir dominuojantis partneris, ir žmogus, gebantis priimti silpnesniojo poziciją.

Išanalizavus dominuojančio vyro moteriškumo baimę, galima teigti, kad ilgainiui keičiantis tiek visuomenės, tiek asmeninis vyro požiūris į moteris ir jų baimė slopsta. Vyru pavyksta atsiverti perkeičiančiai meilės patirčiai.

4. MOTERYS IR VYRAI LYČIŲ DOMINAVIMO ASPEKTU

Teorinėje darbo dalyje išsamiai nagrinėtas simbolinis vyrų dominavimas. Šiame skyriuje bus analizuojama, kaip šis dominavimas atsispindi romanuose „Maranta“ ir „Maestro“. Loreta Jakonytė teigia, kad „literatūrą reikėtų laikyti ne atspindinčiu, o perkuriančiu, interpretuojančiu veidrodžiu“ (2009, p. 150). Remiantis šiuo teiginiu galima tvirtinti, kad kūrinuose palaikomas arba atmetamas vyrų simbolinis dominavimas keičia ir visuomenės suvokimą, tačiau pabrėžtina ir tai, kad dominavimas yra sunkiai atpažįstamas ir dažniausiai perduodamas nesąmoningai.

4.1 Kūnuose įdiegtas dominavimas

Vyrų simbolinio dominavimo priimtinumą visuomenėje lemia tai, kad jis grindžiamas kūnų biologiniais skirtumais, kurie susiejami su jų vertinimu. Šiame poskyryje nagrinėjami sukurti kūniški skirtumai ir požiūris į kūną, kurie atskiria vyrus nuo moterų. Taip pat analizuojami ir lytiniai santykiai bei dėl jų vertinimo atsirandančios galios pozicijos, remiantis tuo, kad sueities metu išgyvenamos emocijos ir patyrimai nėra visiškai kontroliuojami bei yra glaudžiai susiję su kūnu.

4.1.1 Moteriškumas ir vyriškumas išvaizdoje ir jo percepcija

Vienas iš būdų, kaip formuojama skirtis tarp vyrų ir moterų – skirtingas vienodų biologinių savybių priėmimas. Viena iš tokių savybių yra galvos plaukai. Tiriamuose romanuose jie – itin reikšmingi: „[p]laukai yra moters magiškoji galia“ (Jonuškaitė, 2015, p. 189). Jie mistifikuojami ir siejami su lytimi. Ilgų plaukų turėjimas atskiria moteris nuo vyrų ir kuria jų išorinį panašumą. Analizuojamuose kūrinuose ryški ir fizinė plaukų sujungimo galia. Saulė, priglaudusi prie savęs dukterį, apvynioja ją ilgąja savo kasa: „už storą kasą, kuri dabar apjuosusi jus abi suriša į vieną sapną ir laiko kaip vanduo du ežero krantus“ (ten pat, p. 26–27). Taip moters simbolis – plaukai, o per juos ir pati moteris, gretinama su meile, švelnumu, rūpesčiu. Vyras yra tas, kuris siekia patirti moteriškąsias savybes per sąlytį su jos plaukais: „jis apsvydavo rankomis jos kaklą vien tam, kad galėtų veidu įsikniaubti į purią, kvepiančią švelnybę“ (Jonuškaitė, 2019, p. 69). Tai galioja tiek vaiko bei jo motinos santykiuose, tiek ir mylimųjų ryšiuose. Plaukai – laidininkas gebantis sujungti neapčiuopiamą moteriškumą su materialiu švelnumu. Vyriui svarbu pajauti moters grožį, liečiant plaukus, kurie tampa įkūnytu moteriškumu.

Kintant savasties suvokimui, keičiasi ir moterų šukuosenos: „visos to meto Paryžiaus damos atrodė kaip berniukai“ (ten pat, p. 71). Moteris nusikerpa plaukus taip kurdama naują įvaizdžio standartą, naikindama stereotipą, jungiantį ilgus plaukus su gražios moters įvaizdžiu, tačiau

visuomenės požiūris ne iš karto kinta – trumpaplaukė ji lyginama su berniuku. Naujas moteriškumas nepuoselėja tradicijų, ieško naujovių, naujumo, siekia išsiskirti, šokiruoti. Paminėtina, kad naujos tendencijos įvedimas priskiriamas garsiam to meto stilistui ir kirpėjui vyrui. Taigi, vyras tampa moters moteriškumo valdytojas. Teiginį įrodo ir faktas, kad Viktoro mama „retkarčiais priekaištavo tėvui, neleidžiančiam jai nusikirpti dailiųjų savo garbanų“ (ten pat, p. 68). Šalia nesant vyriškosios lyties atstovų, moteris sprendimus priima pati. Viktoro senelė Melanija „per karą buvo apsikirpusi vos ne plikai“ (ten pat). Tai savanoriškas veiksmas sietinas su praktiškumu, išsižadėjimu įprastų pozicijų, priėmimas pakitusios padėties: „[t]okie laikai – vyrai kariauja, moterys dirba ir savo, ir jų darbus. Dirba ir užsidirba, išmaitina šeimas ir ima pačios gyvenimą už ragų. Kai karas baigėsi, moterys visai nebuvo linkusios sugrįžti į užkrosnį“ (ten pat, p. 69). Moteriška moteris – priimanti nuolankiosios poziciją, siejanti save su namų bei vidaus erdvėmis kartu yra ir moteris ilgais plaukais. Juos nusikirpusi ji prisiima ir vyro poziciją, suvokia savo galią ir sugebėjimus joje. Taigi, plaukai yra moteriškumo simbolis, jie, kaip ir pati moteris, siejami su grožiu, švelnumu, geidžiamumu. Moteriai priskiriama ir galia jungti, kuri atskleidžiama per jos plaukus.

Skirtis tarp vyrų ir moterų užimamų pozicijų atsiranda ir dėl požiūrio į gimtą moters ir vyro kūniškumą formavimo. Romane aprašant karo nusikaltėlių mąstyseną, paminėta, kad jiems moteris tai – „*bile galva ir užpakalis...*“ (Jonuškaitė, 2015, p. 224). Iš tiesų, tai ne tik smurtaujančių vyrų, bet ir abiejų nagrinėjamų veikalų grubiai išreikšta ir apnuoginta visuomenės požiūrio tendencija. Itin aiškiai ji atskleidžiama romano protagonistės akimis, jai tyrinėjant nematytą Paryžių, susidarant savitą įspūdį. Atvykusi į Monmartrą Rasa stebi dirbančius dailininkus. Atkreiptinas dėmesys, kad iš jų yra dvi dailininkės, tačiau jos neužkliudo romano veikiančiosios žvilgsnio. Ji mokosi iš dirbančių vyrų: „[s]tebi <...> darbo techniką“ (ten pat, p. 129). Pateikiami keturių vyrų išvaizdos aprašymai siejami su aprangos detalėmis, kūno padėtimis, judesiais, veido, mimikos detalėmis, beveik neatkreipiant dėmesio į vyrų privačias kūno vietas. Tik sykį paminėti sėdmenys: „su džinsais, suveržtais ant kumščio storumo užpakalio“ (ten pat), bet jie neseksualizuojami. Moteriai sutikti vyrai nėra patrauklūs, svarbiausia yra jų veikla, naudojama technika, rankų judesiai, o pro šalį praeinanti moteris vaizduojama kaip linksmi besijuokianti ponija, pažymima, kad ji atlieka „šelmišką judesiuką, puikiai tinkantį jos stambiam, bet vikriam užpakaliukui“ (ten pat, p. 131). Moteris siejama su atsipalaidavimu, išvaizda, linksmumu. Ji – gundytoja. Moters kūnas tapatinamas su geidžiamu objektu ir aprašant kaimo žmonių žvilgsnius į seserį: „laižėsi vyrai išsižioję, su nutįsiais veidais ir seile per barzdą“ (ten pat, p. 202). Vien moters buvimas iššaukia geismą, nepaisant to, kad ji pati sąmoningai nesiekia būti patraukli.

Priešingai yra vyro atveju, kurio grožis – tai stiprybė: „išeina tikri Apolonai [...], veidai, nors dažnai ir su sulaužytomis nosimis, daugiau nei gražūs, nuožmiai atspindintys tikrąjį vyriškumą – iš

kojų, per raumeningus liemenis einančią jėgą, kuri kaip žaibas pliekia priešininką“ (ten pat, p. 111). Vyras siejamas su veikla ir galia. Jis negailestingas, tvirtas, gebantis naikinti ir griauti. Vyro patrauklumą perteikia jo raumenų masė, jį puošia traumų žymės įrodančios buvusias kovas ir drąsą. Vyriskumas svarbus pirmiausia santykyje su kitais vyrais.

Taigi, romane atskleidžiamas diferencijuojantis požiūris į moters ir vyro kūną. Vyrai svarbi atliekama funkcija, jis vertinamas pagal atliktą darbą, profesionalumą, iš jo mokomasi. Vyro kūnas gražus tiek, kiek išreiškia fizinę jėgą ir stiprumą. Moteris siejama su objektu, ji linksmina ir vilioja tam pasitelkdama savo kūną, kuris ir formuojamas kitaip nei vyro. Romane išskirtiniai ir svarbūs moters ilgi plaukai, kuriuose įkūnijamos visos stereotipiškai moteriškos savybės.

4.1.2 Lytiniai moters ir vyro patyrimai

Lytis – įgimtas vyrų ir moterų skirtumas, tačiau patyrimai susiję su ja priklauso ir nuo socialinės aplinkos poveikio. Pirmoji pažintis su kito ir savo lytiniais organais tiriamuose romanuose aprašoma pasitelkiant protagonistės santykį su kaimynais. Vaikai imituoja vyresniųjų elgesį sueities metu, tiria vieni kitų kūnus. B. Jonuškaitė apibūdindama berniuko Sylveko požiūrį į šiuos žaidimus akcentuoja jo atvirumą. Jis „per daug net nesikuklindavo“ (Jonuškaitė, 2015, p. 76), o mergaitės Marysios atvirumui parenkamas žodis „nesigėdydama“ (ten pat, p. 73). Lietuvių kalbos žodynas nurodo, kad žodžio kuklus reikšmė yra neišdidus, neišpuikęs taip pat drovus, padorus arba paprastas, be prabangos, o žodis gėda verčiamas – negarbė ir sarmata (plg. LKŽ, 2002). Aprašant tiek Sylveko, tiek Marysios kūno skirtumų rodymą parenkamas neiginys kaip tradicinio, tikimosi santykio su lyties organais atmetimas. Berniukui priskiriama tikėtino požiūrio reikšmė teigiama – tai padoru, paprasta, neišdidu, mergaitei – neigiama (negarbė). Per kalbinę raišką atspindimas visuomenės požiūris siejantis berniuko lyties organus su teigiamu, o mergaitės su neigiamu vertinimu.

Kitas su lytimi susijęs tiriamasis aspektas – pirmasis lytinio potraukio pajautimas. Jo metu tiek vyras, tiek moteris patiria daugybę sumišusių jausmų, išgyvena įkūnytas emocijas, kurios vyrą priverčia sustingti, o moterį „išpylė raudonis“ (Jonuškaitė, 2019, p. 251). Vyras jaučia trauką ir išgąstį, moteris trauką ir gėdą. Vyro atveju jausmai siejami su gimstančia galia: „[k]ažkas keisto slinko visu kūnu – lyg būtų paliestas nematomos jėgos, kuri iš naujo jį kūrė raumenėlis po raumenėlio, kaulelis po kaulėlio“ (ten pat). Tai nauja, perkurianti patirtis, įgalinanti vyrą tapti kitokiu, stipresniu, suteikianti įžūlumo. Jis pasirenka iškart imtis veiksmų. Moteris jį atstumia, vyras to nepaisydamas pasiryžta bandyti vėl. Moters atveju lytinis potraukis nesiejamas su galia. Ji pasirenka atsitraukti, nepaisydama troškimo pasilikti. Jos noras būti šalia lyginamas su vorais: „[j]eigu nespės išsmukti iš kambario, jie ją apraizgys...“ (ten pat, p. 252). Išgyvenamas silpnumas, siekiama išvengti pavaldumo jausmui. Mergina pabėga ir pravirksta. Patiriamas beviltiškumas, ji

pasirenka laukti savo geidžiamo vyro iniciatyvos. Solveiga Daugirdaitė teigia, kad „Vyrų dominuojamose visuomenėse moterys nuo vaikystės yra mokomos laukti „ypatingų“ įvykių, lemties išsipildymo, t.y. princo, kad gyvenimą praleistų gimdydamos ir prižiūradamos jo vaikus“ (2000, p. 166). Moters pirminio lytinio potraukio analizė atskleidžia, kad minėtas mokymas pasiteisina – jaunos merginos dispozicijos skatina ją laukti ir idealizuoja vyrą, kuriuo susižavima.

Apibendrinus pirmą lytinį patyrimą galima teigti, kad jis susijęs su išgyvenama baime, nežinomybe. Jį analizuojant kaip neperkeistą agento asmeninės patirties, o nesąmoningai iš kartos į kartą perduotą moteriškumo ir vyriškumo *habitus* dalį atsiskleidžia aiškios opozicijos. Vyras pajunta savyje gimstančią jėgą ir bando atkreipti į save moters dėmesį, o moteris slepiasi, užima pasyvią silpnosios poziciją. Taip pat romane naudojant skirtingus žodžius atspindimas ir priešingas visuomenės požiūris į vyro ir moters lyties organus.

4.1.3 Dominuojančiojo troškimas (*libido dominantis*)

Kaip minėta teorinėje dalyje, P. Bourdie išskiria, kad viena iš ekstremaliausių vyrų dominavimo palaikymo formų yra dominuojančiojo troškimas, kitaip vadinamas *libido dominantis* (plg. 2001a, p. 80). B. Jonuškaitės prozoje ryškus stipresnio, gelbstinčio vyro, su kuriuo patiriama aistra, motyvas. Romane šį troškimą iliustruoja Rasos ir Baltakarčio susitikimas.

Išvažiavusi į Paryžių tarp dailininkų protagonistė sutinka vaikina, kuris „sėdi koją užmetęs ant kojos, ant kelių sukryžiuotus rankas, ramia poilsiaujančiojo poza, abejingas praeiviams [...] *kitoks* tarp visų kitų“ (Jonuškaitė, 2015, p. 133). Pasitikėjimą savimi bylojanti poza ir ramybė tarp dirbančių ir besistengiančių pritraukti potencialius užsakovus kolegų menininkų, leidžia daryti prielaidą apie sukauptą kapitalą, įgytą statusą. Susitikimo metu Rasa statuso ir kapitalo meno lauke neturi – ji tik studentė. Baltakartis užima aukštesnę poziciją ne tik meno lauke, bet ir moters atžvilgiu. Išvydusi jį protagonistė sustingsta: „iš viso nieko daugiau nesugebi, tik stovėti atsirėmusi į jo žvilgsnį“ (ten pat, p. 135). Tai kūno reakcija – veikia kūnuose įdiegtos dominavimo struktūros. Per akimirką atgimsta sąmoningai neprisimenamos, tūkstantmečius formuotos schemos. Rasa lieka bejėgė: „[t]ik tiek ir težinojai: neišvengiama“ (ten pat, p. 134). Moteris atsiduoda ir pasiduoda vyro valiai. Ji priima savo poziciją kaip nekvestionuotiną. Pirmiausia ji leidžiasi tapoma, o „pozavimas yra nuolankus leidimas būti apvogtam“ (ten pat, p. 129). Leidimas – veiksmas, nurodantis sutikimą. Viena iš simbolinio dominavimo ypatybių – žemesnę padėtį užimančiojo pritarimas santykių modeliams. Vėliau Rasa ir Baltakartis keliauja per miestą apimti aistros, vyro valdose įvyksta kūnų susilieėjimas. Trumpai trukusiame santykiyje moteris užima pasyvią poziciją: „nusives pro margą minią kaip kokią paklusnią kalaitę (o tau atrodys, kad esi Tobijas ir klusniai žengsi paskui savo Angelą)“ (ten pat, p. 135–136). Moteris lyginama su gyvuliu, o vyras – su dangaus būtybe, tokiu būdu pabrėžiamas atotrūkis tarp lyčių. Vyras aktyvus, vedantis: „[š]itam žmogui tavo sielos grožis

nerūpi, jis skverbias giliau, į pačius tamsiausius jos užkaborius“ (ten pat, p. 135). Jis siekia pasiekti uždaras moters vietas ir tiesiogine, ir perkeltine žodžių reikšmėmis. Vyras išlieka sąmoningas, vadovaujasi protu, naudojami padėtimi, patirtimi ir žinojimu kaip pasiekti paklusnumą, kaip pažadinti pirmąją aistrą. Jis veikia greitai, neleidamas moteriai ne tik pagalvoti, bet ir atsikvėpti. Moteris seka jo vedimu nedvejodama, atsiduodama pirminiam impulsui „bijodama prablaivėti ir kad šis protu nesuvokiamas vyksmas gali nutrūkti“ (ten pat, p. 136). Moteris patiria jausmą ir jo neįsisąmonina. Ji skausmingai trokšta patirti jo dominavimą, jo stiprybę, jo valdžią. Vyras moteriai – išskirtinis, o patiriama aistra – vienintelė per visą gyvenimą. Paminėtina, kad vėliau Rasa jaučia gėdą „kad ėjau paskui tą atsitiktinį žmogų kaip kokia rujojanti kalė“ (Jonuškaitė, 2019, p. 49). Galima manyti, kad moters *habitus* suformuotas taip, kad ji trumpalaikius, neįpareigojančius lytinius santykius vertintų neigiamai.

Kitokia situacijos patirtis atsiskleidžia vyro atveju, kuris „[t]okių mergelių kaip aš tuzinus turėjęs“ (ten pat). Jam tai įprastas gyvenimo būdas, kuriuo jis siekia tenkinti fizinį lytinių santykių poreikį, bei patiria savo viršenybę, suteikdamas moteriai fizinį pasitenkinimą. Tai įrodo ir kitoje romano vietoje Maestro ištarti žodžiai: „galima išprotėti nuo palaimos, nes jautiesi visagalys kūrejas: tavo liečiamas kūnas banguoja ir mainosi, keičia spalvą“ (ten pat, p. 324). Vyriui suteikiama teisė valdyti moters kūną. Jis tampa dominuojančiu dar ir dėl to, kad atlikdamas tą patį veiksma kaip ir moteris nepatiria vidinio moralinio pasipriešinimo, kurį jaučia ji.

Taigi galima tvirtinti, kad Rasai būdingas *libido dominantis*, tačiau paminėtina ir tai, kad analizuotas santykis greitai nutrūksta ir jo gailimasi, todėl vien tik jo nagrinėjimas neįrodo ilgalaikių moters dispozicijų. Ilgiau besitęsiantis santykis užsimezga tarp protagonistės ir šiuolaikinį vyro tipą atstovaujančio Pijaus, kurio „gyvenimas švarutėlis kaip tėvo operacinė“ (ten pat, p. 338). Tai priešprieša jausmingam, skaudžiam ir paslapčių kupinam moters gyvenimui. Tvarkingo ir paprasto gyvenimo atstovas „yra Dievo siųstas debesėlis, leidžiantis [...] pamatyti vis kitą siužetą dangaus fone, ir save pačią iš viršaus, ir vis dažniau įsitikinti, kad visos žaizdos gali užsitraukti“ (ten pat, p. 340). Vyras siejamas su emociškai tuštuma, paviršutiniškumu. Jis užpildo moters kitokio požiūrio, lengvumo, ramybės, emocinio palaikymo poreikį.

Šiame santykiuje Pijus užima žemesnę poziciją, siekia pripažinimo iš moters: „ką pasakytų ji, kaip nutapytų ji, ar patiks jai?“ (ten pat, p. 340). Jis siekia patikti, įtikti, įsiteikti. Moteris vengia įsipareigoti, tačiau naudojami vyru patenkinti savo lytiniams poreikiams: „vėl tolsti soti, grakšti it katė, palikusi jį be jokio dėkingumo, be pažado, kad sugrįši“ (ten pat, p. 343). Pateikiamos priešingos tradicinėms vyro ir moters opozicijos. Ji inicijuoja jų intymų suartėjimą parke: „sustoti – ne tavo valiai, nes tu – Dominykos kraujas, per tave neria pasiuotęs giminės šauksmas, vargu ar sulaikys jį iš visų jėgų sukasti dantys“ (ten pat, p. 342), o jis „traukiasi atatupstas“ (ten pat). Kitaip

tariant, vyras – laukiantis, pasyvus, o moteris – inicijuojanti, aktyvi. Moteriai priskiriama kitoniška, tarsi ne jos pačios jėga.

Paminėtina, kad moteris po savo poreikio patenkinimo, priešingai nei nagrinėtu vyro dominavimo atveju, nesijaučia rami. Ją kamuoja nemalonus ateities nuojauta: „privalai apsispręsti, nes neišvengiamai artėja tas kartas, kai išokusi į autobusą neišvysi pro langą liūdny, bet vis dar ištikimų Pijaus akių“ (ten pat, p. 343). Moters nerūpestingas, į savo poreikius ir jų tenkinimą nukreiptas gyvenimo būdas neatsiejamas nuo vidinių priekaištų, baimės patirti savo pasirinkimų neigiamas pasekmes, užuot juo mėgavusis. Moteris jaučiasi turinti būti ta, kuri patenkina vyro poreikius, todėl girdimas vidinis kaltinimas: „kodėl nuvili niekuo dėtą žmogų“ (ten pat, p. 341). Ji nežvelgia į vyrą kaip į objektą. Jos *habitus* dispozicijos skatina ją siekti įpareigojančių santykių, tenkinti vyro poreikius, keisti savo lūkesčius. Šie jausmai yra dalinai neįsisąmoninti, nesuvokiama jų, kaip ir kitokio vyro troškimo, kilmė. Protagonistė klausia savęs: „[g]al Pijus – pernelyg švelnus, pernelyg atsargus žvėris?“ (ten pat, p. 340). Kitaip tariant, moters nuojauta pasufleruoja atsakymą, kad Pijus neatitinka tradicinio vyriškumo modelio, neužima dominuojančios pozicijos. Rasa nesugeba jo pamilti, pajauti stiprių jausmų. Taigi, protagonistės ilgalaikių santykių analizė patvirtina jos *libido dominantis* troškimą.

Atkreiptinas dėmesys, kad Rasos ir Pijaus santykių atveju vyras siekia dominuojančios savo atžvilgiu moters, tačiau jis nesitenkina užimama žemesne pozicija, nesijaučia joje patenkintas: „išsizdejęs Adomo obuolys, kad viskas ne taip kaip planuota“ (ten pat, p. 343). Vyras siekia perkeisti užimamas santykiuose padėtis. Stiprios moters troškimas sietinas su savo galios įrodymu.

Vyro lytinių santykių metu užimamos galios pozicijos pasireiškimo kraštutinis atvejis – išprievartavimas. Tai tiesioginis smurtas prieš moterį. Romane jį patiria Rasos teta: „ėjo per Lionę kaip per kokį traktierių. Ji pati juos pasitikdavo, mažutė, lieknutė, o vis dėlto visada spėjanti užstoti kitas seses kaip skydas“ (Jonuškaitė, 2015, p. 219). Žaginimas patiriamas ribinėje karo situacijoje. Moteris demonstruoja drąsą ir gelbsti artimus žmones nuo neišvengiamos prievartos, kurios metu ji pati yra sugniuždoma, išniekinama, įskaudinama giliausiu būdu ir ši patirtis formuoja jos dispozicijas, kurios netiesiogiai bus perduodamos kitų kartų moterims.

Romano dabartyje jaučiamas neryškus prievartavimo galimybės atspalvis moteriai bendraujant su nepažįstamais vyrais: „eik ir tu, juk neišprievartaus“ (ten pat, p. 294). Norminėse ir įstatymui pavaldžiose situacijose moteris nebijo, nėra priversta slėptis ar gintis, tačiau jos mintyse išlieka slopinamas vyro jėgos prieš ją panaudojimo galimybė nerimas, ji jaučiasi nesaugi. Teiginį iliustruojantis pavyzdys – Rasos siekis apsisaugoti nuo nepageidaujamo seksualinio dėmesio: „kad nematytum numautų vyrų kelnų, tu, vykdamą į keliones, užsimaudavai Dominykos žiedą“ (ten pat, p. 296). Moteris ginasi nuo potencialių gerbėjų demonstruodama priklausymą kitam vyrui. Taip

atspindima moters kaip užimančios silpnesnę poziciją padėtis. Patiriama baimė sieja vyrą su stipresniu už save, paremdama jo simbolinį dominavimą.

Apibendrinant galima teigti, kad moteris trokšta už save pranašesnio partnerio, gebančio ją valdyti. Ji pasirenka kurti santykius su nedominuojančiu vyru, tačiau jis nepažadina jausmų, neatneša vidinio troškimo visą gyvenimą palaikyti ryšį. Taip pat išryškėja įkūnytos moters emocijos – gėda, kaltė, kai ji užima tradiciškai vyrui priskiriamą poziciją. Vyras netradicinėje padėtyje taip pat jaučiasi nepatogiai, siekia užimti dominuojančiojo poziciją. Esantį simbolinį dominavimą taip pat remia žmonijos patirtis siejanti vyrus su prievartautojais, o moteris su fiziniu silpnumu.

4.1.4 Nesantuokinių lytinių santykių neigiamas vertinimas

Romano pasaulėvokoje moteriai suteikiama galia rinktis partnerius, suteikiama teisė atstumti. Vyras lieka bevalis, iš esmės negalintis ar nenorintis pasipriešinti fizinei traukai, jei tokia atsiranda, tačiau taip pat moteris sietina ir su atsakomybe už lytinius santykius. Nagrinėtinas šį teiginį patvirtinantis pavyzdys – Saulės ir jos mylimųjų atvejis. Merginos ir jos vaikino Roko intymus ryšys atskleidžiamas pirtyje. Pirmasis juodu suranda Tadas – Saulės mylimasis, dar neišsivadėjęs jausmų jai, tačiau jis lieka bevalis: „iš vyriškio liko tik susmukusių *drapanų* krūvelė“ (ten pat, p. 210). Vyras nesugeba pajudėti, pasislepia – išdavystė jam yra netikėta ir skaudi. Vėliau į pirtį įeina motina. Ji susiradusi vadeles iš visų jėgų talžo dukterį: „[u]žmušu, užmušu tavi, pasilaidėla...“ (ten pat, p. 204). Kirčiai krenta ant tų pačių kūno vietų kaip ir neseniai mylimojo rankų valdomi malonūs vantos prisilietimai. Dukra bausmę priima tylėdama. Atkreiptinas dėmesys, kad už paleistuvystę baudžiama tik moteris, taip reprodukuojant galios struktūras. Baudžiančioji taip pat moteris. Abu Saulės mylimieji, atsidūrę šalia, išsigąsta ir pabėga. Motinos įsiūtį ir išliejamą agresiją sustabdo vaikiškas Rasos balselis. Taigi, lytinių santykių vyksmą ir bausmę už juos valdo moteris. Kritinėje situacijoje vyro meilė netenka galios – jis išduoda. Moteris, nors dar būdama vaikas, sugeba parodyti ištikimybę ir drąsą, pasipriešinti autoritetui. Moteris kritinėje situacijoje pasirodo esanti drąsesnė už vyrą.

Ilgainiui visuomenės požiūris į nesantuokinį lytinį aktą kinta. Saulei taikoma bausmė – nuplakimas ir vėliau ištrėmimas neprilygsta B. Jonuškaitės romane „Didžioji sala“ aprašomai moters tremčiai dėl įvykdyto to pačio veiksmo. Pirmiausia Kseniai atliekamas abortas, jo metu „[n]iekam nerūpėjo nei jos skausmas, nei iš siaubo paklaikusios akys, nei „operacijos“ pasekmės“ (Jonuškaitė, 1997, p. 7), vėliau ji nuvežama atokiai nuo šeimos, kur gyvena „išdraskytomis įsčiomis ir visiškai sumaitota siela“ (ten pat, p. 8). Moteris neturi sprendimo teisės, negali rinktis, patiria smurtą.

Saulė romane „Maranta“, nors ir yra atskiriama nuo šeimos, iškeliauja, iš dalies pritardama motinos sprendimui. Tai įrodo jos svarstymas gyvenimo pabaigoje: „ar teisingai pasielgiau“ (Jonuškaitė, 2015, p. 267). Tai valdančios motinos ir jos klusnios dukros nutarimas. Jis sukelia skausmo ne tik joms, bet ir romano vyrams: „[v]isi pakiemiai pilni skaudaus Tadulio tylėjimo, pilnos kertės tėvo atodūsių“ (ten pat, p. 58). Jie bevaliai ir nesipriešinantys moterų nutarimams, tačiau kenčiantys dėl nutraukto santykio su mylima Saule, abejojantys sprendimo teisingumu. Paminėtina, kad Saulei motinos valia suteikiama teisė būti šalia nesantuokinės dukros, stebėti jos augimą, bet ne kaip mamai, o kaip seseriai. Merginai tai taip pat – bausmė.

Su šiuolaikinės moters paveikslu nutraukiamas romane ryškus iš kartos į kartą atsikartojantis moters gyvenimo ciklas, apimantis svaiginančią aistrą patiriamą su vyru, naujos gyvybės užsimezgimą bei nuo jausmų atsietą santuoką su kitu partneriu. Dabartyje gyvenanti moteris – Rasa taip pat patiria trumpalaikę aistrą su Baltakarčiu, tačiau išryškėja esminis skirtumas: ji nesiejama su atžala, nepaliekamas gyvas meilės pėdsakas, taip pat už ją nėra baudžiama fiziniu skausmu ar ištrėmimu. Galima teigti, kad keičiantis visuomenei moters kūnas tampa valdomas jos pačios, aistringas susilieėjimas su kitu atsiejamas nuo prokreacijos būtinybės. Taip pat moteris sutinka ir ramų, saugų vyrą – Pijų, tačiau nesant palikuonio ir pasikeitus požiūriui į lytinius santykius, priešingai nei praeitų kartų atstovės, šiuolaikinė moteris atsisako pasukti santuokos keliu ir renkasi individualistės būtį.

Apibendrinant teigtina, kad už mylėjimąsi netinkamu metu bausmė priskiriama tik moteriai. Dažniausiai pasitaikanti – fizinis smurtas ir atskirtis. Pastebima tendencija, kad taikoma bausmė mažėja ir tai siejama su visuomenės požiūriu į lytinį aktą kismu bei tarpusavio santykių tarp vyro ir moters stiprėjimu, tapimu lygiavertiškesniu.

4.2 Vyrų ir moterų pozicijos santykiuose

Vyrų simbolinis dominavimas įgalinamas priskiriant tiek vyras, tiek moterims tinkamas užimti pozicijas. Viešojo erdvėje atsiskleidžiantis moterų diskriminavimas išsamiai nagrinėtas poskyryje pavadinimu „Vyro ir moters pozicijos meno lauke“, o šioje darbo dalyje sutelkiamas dėmesys į pozicijas, traktuojamas kaip tinkamas užimti moterims ir vyrams romantiškuose ir giminiškuose tarpusavio santykiuose.

4.2.1 Moteris – motina

Ypatingai moteriškas vaidmuo – motina. Romanuose vaikai priskiriami išskirtinai šeimos institucijai – nėra analizuojama vieniša motinystė ar tėvystė, vaikui užauginti reikalingi tiek vyras, tiek moteris. Kaip šį teiginį iliustruojantys pavyzdžiai pateiktini dėdės Vlodo, Dominykos ir Saulės

nesantuokiniai vaikai, kurie visi buvo auginami šeimose. Tėvų įsitraukimas abipusis, nors nebūtinai lygiavertis, todėl motinos vaidmenį galima nagrinėti kaip moters šeimoje užimamą poziciją.

Adrienne Rich teigia, jog „motinystė kaip institucija susieja moterį su vyro valdžia, o motinystė kaip patyrimas leidžia įgauti teigiamos patirties tiek dėl savo prokreacinės pajėgos, tiek dėl vaikų“ (cituojuama iš: Obelienė ir kt., 2007, p. 45). Šiame skyrelyje bus analizuojami romanuose vaizduojami skirtingi motinystės tipai siekiant išsiaiškinti ar jie prisideda prie vyrų simbolinio dominavimo ar, priešingai, įgalina moteris, suteikiant joms savo jėgos pojūtį.

Idealizuotas, glaudus, bet neribojantis motinos ir vaiko ryšys užsimezga tarp Zynės ir jos mamos: „[b]uvom tarsi du skirtingi kūnai ir viena širdis“ (Jonuškaitė, 2019, p. 173). Moterys geba būti atskirai, bet jaučia artumą. Šis motinystės modelis neplėtojamas, nedetalizuojamas. Akivaizdu, kad jis yra siektinas, taip pat sukurtas moters turinčios stipriausią ryšį su gamta. Manytina, kad toks modelis priskiriamas natūraliam, pirminiam, autentiškam ir kartu jis – pats tinkamiausias. Šiam tipui galima priskirti ir Zynės motinystę. Neturėdama savo fizinių vaikų ji iš dalies prisideda prie Viktoro brandimo. Moters dėka vaikas tampa vyru: „[j]o dvasinis vyriškumas augo daug sparčiau už fizinį“ (ten pat, p. 168). Zynė dalinasi savo žiniomis su Viktoru, bendrauja atskleisdama suaugusiųjų pasaulio paslaptis, santykių nėra uždraustų temų. Ji padeda įveikti jam didžiausią gyvenime uždarų erdvių baimę. Jos autentiškas, laisvas, priimtas moteriškumas pažadina ir skatina skleisti jo vyriškumą. Motinystė šiuo atveju atsieta nuo vyro ir yra absoliučiai teigiama.

Kitas motinos tipas – seseriška, dominuojanti mama. Tai romano protagonistės Rasos ir jos biologinės mamos, kurią mergaitė laiko seserimi ryšys. Saulė yra ta, kuri Rasą apglėbia šiluma ir gerumu, rūpinasi. Mergaitė atsilygina absoliučiu žavėjimusi: „[s]esė yra tavo deivė, sesė yra visų pasakų karalaitė, ji – princesė, dėl kurios tris kartus per dieną eitum skersai baltą ežerą, eitum vien dėl to, kad ji iš viso būrio išsirinko tave ir labai rimtai, labai tyliai ištarė: „[m]es moterys, privalom turėti savų paslapčių“ (Jonuškaitė, 2015, p. 22–23). Sesė išpildo mažo, nepastebimo vaiko reikalingumo svajonę, ji kreipiasi į ją kaip į lygią. Tarp Saulės ir Rasos vystosi dvilypis santykis – tai glaudaus ryšio, artimumo ir meilės santykis, kartu tai dominuojančios ir tos, kuriai dominuojama, santykis. Motiniška sesė yra galingesnė: „[j]i buvo tas aušroje spindintis voratinklis, o aš tik musė, negalinti iš jo nei išsipainioti, nei numirti [...] Ir net dabar, kai ji miršta – aš vis tiek esu priversta jausti jos pranašumą!“ (ten pat, p. 66). Moters pyktis išduoda jos jaučiamą beviltiškumą. Užaugusi Rasa jau sugeba atpažinti sesės ir savo pozicijas. Subrendusios moters padėtį apibūdina žodis priversta. Rasa nesijaučia galinti prisiimti atsakomybę už savo jausmus ir gyvenimą – būdama regimai savarankiška ji jaučiasi priklausoma nuo sesės kaip musė nuo voratinklio.

Saulės motinystė stipriai veikiama Dominykos, kuri užima motinos vietą Rasos gyvenime. Sesė dėl to jaučiasi sugniuždyta: „Koks skirtumas, sako, vis tiek vaiką iš manęs atėmė. Ir iš viso

kažkokia liūdna pasidarė, sumenko, susmuko“ (ten pat, p. 344–345). Teigtina, kad iš Saulės atimta galimybė kurti autentišką motinystę, todėl ir jos motinos vaidmuo nesiejamas su teigiama patirtimi, nors artimų sesių ryšys ir guodžiantis.

Dar vienas moters tipas – atitolusi mama. Jo pavyzdys – Viktoro mama, kuri „ne itin mėgo sūnaus glamones, buvo pernelyg laisva? Kad kas seilėtusi ant krūtinės ar prie kaklo? Na jau ne. Tie familiarumai – su aukle, o mamytė geriau paglostys Viktorėliui galvelę – vos vos, peršviečiama ilgapiršte rankele, ir pakštelės sausomis lūpomis į pakaušį“ (Jonuškaitė, 2019, p. 70). Ji nesiekia sukurti glaudaus ryšio su sūnumi, gyvena nepriklausomą nuo motinystės gyvenimą, tačiau jos motinystė nesiejama ir su teigiama patirtimi – jai buvimas mama neimponuoja. Galiausiai motina, perleidusi Viktoro globą kitiems, išvažiuoja į užsienį: jos nestabdo paliekamas vaikas.

Paskutinis išskirtinas tipas – Edipo komplekso kamuojama motina. Tokia yra Saulės motinystė Almučiui. J. B. Peterson’as analizuodamas Edipo komplekso apsėstą motiną, teigia, kad ji sudaro tokį sandorį su vaikais: „[k]ad ir kas atsitiktų, niekada manęs nepalik. Mainais dėl tavęs padarysiu viską“ (2019, p. 384). Teigiamai aplinkinių vertinamas gebėjimas būti su vaikais, nuveda Saulę į labai atlaidžios ir be galo supratingos motinos vaidmenį. Augindama vaikus be moralinio vyro indėlio moteriška Saulė juos auklėja be griežtumo ir tvirtumo. Ji pateisina sūnaus tingumą, nekelia reikalavimų, patenkina visus Almučio poreikius, saugo jį nuo pasaulio blogybių. Ji nuperka alkoholio ir cigarečių vien tam, kad apsaugotų atžalą nuo narkotikų. Motina mainais nieko neprašo sau, nekelia lūkesčių sūnui: „[m]anei, sesyt, kad visada visiems uždirbsi pati“ (Jonuškaitė, 2015, p. 39). Motina yra duodančioji, trokšianti santykio, o sūnus pasirenka imti.

J. B. Peterson’as nurodo, kad „[s]jiaubingoji Motina yra nerūpestingos sąmonės dvasia, viliojanti nuolat ieškančią žinojimo ir apšvietos dvasią atgal į saugų, gimdą primenantį požemio pasaulio glėbį“ (2019, p. 387). Saulė atitinka aprašymą slopindama sūnaus mokslo ir žinių troškimą, įvardindama, kad sūnaus „galva per silpna moooooooksrams“ (Jonuškaitė, 2015, p. 39). Almutis apibūdinamas kaip gulintis lovoje, gyvenantis rūsyje. Moters įsivaizduotai teigiama motinystės patirtis sietina su sūnaus savarankiško gyvenimo sunaikinimu.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad romane vaizduojamos įvairios motinystės patirtys. Motinos kuriami ryšiai su vaikais apima platų spektrą: jie gali būti labai globėjiški, taip pat artimi ar užgožiantys, kai motina užima dominuojančiosios poziciją. Išskirtini ir nutolę, ilgainiui nutrūkstantis ryšiai. Nepaisant skirtingų motinysčių, vaikas pats savaime yra vertybė: „[j]ei kas ir yra tobula šiam pasauly – tai gamta ir vaikai, kol suaugusieji jų nesugadina“ (Jonuškaitė, 2019, p. 83). Motinos požiūris į vaikus – pozityvus arba neutralus, bet ne neigiamas. Ribinis vaiko ir su juo siejamos teigiamos patirties atvejis – išprievartautos tetos Lionės po kelių gyvenimo akimirų miręs kūdikis, kuris vertinamas kaip netektis motinai: „nes vaikas – tai jau šis tas, jau galima jo įsitverti, galima juo rūpintis, dėl jo nemiegoti, dėl jo slėptis nuo kareivių, valkatų, banditų, partizanų, visų

visų“ (ten pat, p. 219). Teigtina, kad nesvarbu, kokiomis aplinkybėmis gimsta kūdikis jis priimamas ir yra svarbus. Jis reikalingas akstinas kuriant geresnį gyvenimą aplink save, nesietinas su moters apribojimu. Taigi galima teigti, kad nagrinėjamuose romanuose ryškus A. Rich teiginio antrasis aspektas siejantis motinystę su moters savo galios pajautimu.

4.2.2 Stereotipinis vaidmenų pasiskirstymas

Asmeniniam pasaulio suvokimui svarbios vaikystės patirtys. Romane aprašomas Rasos ir jos draugių susikurtas pasaulis miške. Jos pasistato namelius ir juose žaidžia: „[k]iekvieną dieną pasiskirstomi vaidmenys. Tikrai ne taip, kaip, regis, mergaitėms derėtų: kas gydytoja, kas mokytoja, kas choro vadovė ar į svečius atvykusi artistė. Ne, čia buvo zuikių, lapių, voveraičių, stirnų, barsukų ir kitų gyvūnėlių namai“ (Jonuškaitė, 2015, p. 276). Sukurtame kitokiame pasaulyje patiriama bendrystė ir laisvė, nevaržo visuomenės normos ir stereotipai, išgyvenama galia ir pasitenkinimas kurti. Neilgai trukus vyresnių klasių berniukai „mirdami iš juoko ir pasitenkinimo, išdraskė namus, išvaikė visas gūžtų gyventojas savų namų link“ (ten pat, p. 277). Mergaitės susiduria su invazine ir niokojančia jėga, kuri siejama su būsima vyrais. Išgyvenama gėda, pyktis, bejėgystė – standartiniai jausmai patyrus dominavimą. Nepaisant to, kad vėliau berniukai atstato, tai, kas sugriauta, mergaitės niekada nebeatkuria savo žaidimo. Pastatyti namai techniškai galingesni, tačiau jie – ne mergaičių kūrybos produktas. Vaikų žaidime atsispindi suaugusiųjų troškimai. Teigtina, kad moteris nori pati kurti pasaulį ir jį valdyti pagal savo prigimtį, pajautimą, svajones, o ne gyventi vyrų sukurtoje kultūroje. Svarbus dėmuo – laisvas būties ir tapatybės pasirinkimas, o ne įprastas, standartų ribojamas vaidmenų priskyrimas. Moteris trokšta būti savo gyvenimo šeimininke, bet jai sunku apginti savo pasaulėžiūrą aplinkoje, kurioje aplinkiniai stipresni už ją, kurioje dominuoja vyras.

Vaikystės žaidimas – tai supaprastintas modelis gyvenimo, kurį kuria suaugusieji, tai mokymasis gyventi prisiimant vaidmenis. Užaugusi Rasa susiduria su kur kas subtilesniu jaunystėje patirto dominavimo modeliu. Romane nuskamba iš kartos į kartą kartojamas moters kaltinimas pasauliui: „[k]odėl manęs niekas niekada nepaklausė, ko aš noriu?“ (ten pat, p. 275). Stipresnės jėgos nusprendžia, koks gyvenimas tiktų moteriai, ko ji turėtų siekti, ko norėti, kokia būti. Ji laikoma silpnesne būtybe, negalinčia pasirinkti. Vienas iš už moterį priimamų sprendimų – jai priskiriami buitės darbai šeimoje.

B. Jonuškaitė savo pirmoje apsakos ir apsakymų knygoje vieno iš veikėjų vardu klausia: „[n]egi šitaip diena po dienos Rūta skalbs, virs vaikams košę, surikiuos nakčiai buteliukus su pienu, galvos, ką rytoj padės pusryčiams, rinks po visus kampus išmėtytus žaislus, lygins patalynę ir niekada Gedas jai net ačiū už tai nepasakys, net nepagirs, kad skanu, nepasidžiaugs drauge, kad vaikai sveikutėliai, raudonskruosčiai?“ (Jonuškaitė, 1989, p. 41). Rūta atspindi moters ir vyro

dramą, tradicinius santykius. Knygoje svarstoma: „[k]as tai – amžinoji moters paskirtis ar tik aklas vyriškas egoizmas?“ (ten pat). Tai nesulaukęs atsakymo klausimas, aktualus ir šiandien. Romane „Maranta“ vis dar gajus nelaimingos šeimos, kuriai būdingas tradicinis pareigų pasiskirstymas, modelis. Jis labiausiai išskleistas Saulės ir Eduardo santykiuose. Namų kaip gyvenamosios erdvės funkcionavimo užtikrinimui reikalingas darbas paskirstomas pagal vyro norus, jis „nedaro, jo nuomone, nebūtinų darbų, tokių kaip dulkių siurbimas, skalbimas, maisto gaminimas, indų sukrovimas į indaplovę ir švarių išėmimas...“ (Jonuškaitė, 2015, p. 118). Eduardas atsakingas už ekonominį šeimos kapitalą: „sumoka mokesčius, rūpinasi, kad niekam nieko nepristigtų“ (ten pat, p. 118–119). Opozicijoje vyriška ir moteriška, vyrui priskiriamas darbas išorinėje erdvėje, socialiniame pasaulyje, visuomeniškumas, moteriai – vidus, namai. Tokia padėtis pakankama ir priimtina sutuoktiniui, o Saulė susitaiko su buities darbais dėl vidinės neramybės ir nesaugumo jausmo: „kokia baisi, nes dviguba – sielos ir kūno – negalia ją stumia į namų kertę, į tylą, nuolankumą ir bejėgišką tūnojamą už sienos, kurią garsiai visada įvardydavo vis kitu balso tonu: Eduaaaaardaiiiii...“ (ten pat, p. 120). Šalia vyro, jo galios lauke, paklūstančiosios pozicijoje moteris tikisi atrasti ramybę. Paaiškėja, kad namų zona – įkalinanti, o vyras – skatinantis moters tylėjimą ir kančią. Saulė užgniaužia jausmus, bando nuslopinti vidinį skausmą ir bent jau išoriškai vaizduoti prisitaikymą. Ji elgiasi pagal vaikystėje skatintas paklusnios mergaitės dispozicijas. Moteris pildo vyro lūkesčius, rūpinasi jai priskirtomis atsakomybėmis. Asmeninių poreikių Saulė atsisako arba juos atideda: „[p]ati visada šešėlyje“ (ten pat, p. 119). Atkreiptinas dėmesys, kad ji tokią padėtį renkasi ne visiškai laisvai – sesės sprendimams daro įtaką liga. Perfrazuojant teigtina, kad moters paklusimas vyrui, jei dėl jo ji nesijaučia laiminga, traktuojamas kaip negalia. Šiuolaikinė moteris Rasa savo gyvenime bando keisti moters dispoziciją užimti nuolankiosios, patarnaujančios padėtį. Įvyksta tik įsisąmoninimas. Protagonistė jaučiasi bejėgė, negalinti perkurti net ir tos dominavimo struktūrų dalies, kuri priklauso nuo jos pačios: „[l]abiausiai pavargau pati nuo savęs. Jaučiuosi tokia sena. Norėčiau lipti tik su tavim, o jaučiu, kad lipa į mane įsitvėrusi visa giminė, tempiu ją it arklys akmenų prikrautą vežimą, tempiu ir širstu iš savo bejėgystės“ (ten pat, p. 308). Rasa perima kartų patirtis, jos inkorporuotos į jos *habitus*. Nors ir trokšta laisvės, ramybės, lengvumo – ji nesugeba išsižadėti praeities, nesugeba elgtis kitaip nei elgiasi.

Saulės atveju, augant vaikams bei mažėjant namų ruošos darbų moteriai atsiveria daugiau galimybių. Dainingo balso sesė dažniau gieda chore, daug laiko praleidžia bažnyčioje. Vyrui nepatinka sutuoktinės pasirinktas visuomeniškumas: „[m]ano Saulė paskui kunigus laksto, tikra davatka pasidarė“ (ten pat, p. 315). Eduardas griežtai kritikuoja socialiai aktyvią moterį, bandydamas ją suvaržyti. Kita vertus, nesant atitinkamos percepcijos žeminantys žodžiai nekurtų dominavimo. Sesės besąlygišką vyro valdžios priėmimą palaiko įsitikinimai, vertybės, kurie veikia ir jausmus. Be nuolatinės baimės svetimam mieste tarp svetimų žmonių, Saulei būdinga ir kaltė

jaučiama prieš vyrą dėl santuokos be meilės, taip pat ir prieš vaikus: „[a]r ne iš nuodėmės jie gimė?“ (ten pat, p. 268). Įdiegtos dorybės ir noras jų laikytis virsta savęs kaltinimu nepavykus to padaryti. Saulė nesijaučia verta meilės ir artimesnio ryšio, likdama žemesnėje santykių pozicijoje ji save baudžia už jaunystės pasirinkimus, siekia atitikti nustatytas vidines normas.

Paminėtina, kad sutuoktinio dominuojanti padėtis atsiskleidžia ir dėl jo valdomo ekonominio kapitalo. Moteris atlikdama darbą namuose negauna atlygio, lygiagretus vyro darbas išorinėje erdvėje – vertinamas pinigais, kuriuos jis ir valdo. Saulė, siekdama finansinės laisvės, užsidirba papildomai: „rimtas žmogus bent jau tuo geras, kad per daug nesidomėjo, kur ji savo uždarbį išleidžianti (ten pat, p. 90). Kitaip tariant, atlyginimas vertinamas kaip asmeninis, nepaisant fakto, kad moteris dirba dvigubai – tiek namų, tiek viešojoje erdvėje, o vyras – tik darbo vietoje.

Stereotipinis gaminančios valgių ir tvarkančios namus moters vaizdas beveik absoliutus analizuojamų romanų pasaulėvaizdyje. Jis ne tik dažnai sutinkamas, bet ir idealizuojamas, išaukštinamas. Teiginį pagrindžiantis pavyzdys – šeimininkė ir virėja Rožė. Karo metu į namus užėjęs vokietis kalbasi ne su vyru, bet su Rože. Karininko Frederiko Vilhelmo fon Moltkės aprangos simboliai, iš kurių vienas – sagtis su užrašu „*Gott mit uns*“ (ten pat, p. 155) byloja apie absoliučią beveik dievišką valdžią. Vyras pasirenka savo viršenybės nerodyti brutaliu būdu, o taiko nusizeminimo strategiją – kreipiasi į namų atstovę jos gimtąja kalba. Užuominomis prašo atlikti kambarinės ir virėjos vaidmenį, kad jos sūnūs ir dukterys nebūtų išsiųsti iš namų. Moteris demonstruoja išmintį, prisitaiko prie siūlomo pokalbio tono ir vėliau dėl savo sugebėjimų gaminti apsaugo šeimos narius. Moters užimama namų šeimininkės pozicija tampa gyvybiškai svarbi ne tik pačiai moteriai, bet ir ją supantiems žmonėms.

Paminėtina, kad Dominykos ir Kosto butyje, kuri išsiskiria dėl „*kitokios* tvarkos šiuose namuose“ (Jonuškaitė, 2015, p. 16), moteriai taip pat tenka šeimininkės vaidmuo. Kaimo girtuokliui Juliui apsilankius šeimos lauke, tėvas jį priima, vaišina degtine, o motina nėra patenkinta svečiu. Jo juokai – nepagarbūs, užgaulūs moterų atžvilgiu, nepadorūs pagal motinos supratimą. Dominyka bando įsiterpti į pokalbį ir kritikuoja Juliaus potraukį alkoholiui, tačiau kaimynas taiko dominavimo strategiją – ignoravimą. Jis leidžia suprasti, kad moteriai nedera dalyvauti vyrų pokalbyje. Motina, nors ir būdama nepatenkinta vyrų kalbomis, atlieka patarnavimo prie stalo veiksmą: „deda nemandagiai, garsiai terkštelėdama lėkštes“ (ten pat, p. 158). Juntamas moters protestas ir pasipriešinimas, tačiau iš esmės neatsisakoma visuomenės jai priskirto vaidmens. Motina užima dominuojamosios poziciją. Nors šeimos lauke ji yra dominuojanti, jos neįsisąmonintos veikimo strategijos, įdiegtos jos *habitus* sistemose, skatina ją elgtis moterims natūraliu būdu – patarnauti vyrams, valgantiems prie stalo. V. Kavolis, analizuodamas lietuvių literatūros moterų paveikslus, teigia, kad „[m]oterys stiprios šeimoje ir moralėje kaip tik todėl, kad jos bejėgės visuomenėje“

(2016, p. 243). Taip nutinka ir nagrinėjamu atveju. Moteris – galinga šeimoje, tačiau praranda savo poziciją labiau visuomeniškoje aplinkoje.

Iš pateikto pavyzdžio taip pat matyti, kad vyrui atitenkantis vaidmuo susijęs su alkoholio vartojimu. Romane nekvestionuotinai įteisinti alkoholikai. Jie – natūralus reiškinys, nereikalaujantis autorės papildomo pagrindimo ar paaiškinimo, istorinių duomenų. Vyrams vartoti svaigiuosius gėrimus taip pat priimtina kaip moterims šeiminkauti. Išskirtinas dėdės Vlado – žinomo kaimo girtuoklio, pavyzdys. Jis yra geranoriškas kaimo skerdėjas, vertinantis gyvenimą: „[a]ini sau savo takucu ir dzaugiesi“ (Jonuškaitė, 2015, p. 269). Vyras gyvena netoli Kosto ir Dominykos sodybos. Romano protagonistė užauga jausdama jo buvimą: „[š]itiek metų pažįstu, o ničnieko apie jį nežinau“ (ten pat, p. 321). Vladas yra nuo vaikystės esantis šalia, kartais užsukantis į svečius, padedantis skersti gyvulius, artimas. Kartu su žmogumi tampa artima ir jo liga – alkoholizmas, ji legitimuojama romanuose. Nesaikingas alkoholio vartojimas yra ne tik dėdės Vlado, bet ir daugelio romano vyrų bruožas.

Apibendrinant teigtina, kad ateityje užimtinos pozicijos priskiriamos vaikystėje ir susijusios su kūne patiriamais jausmais tokiais kaip gėda ir kaltė. Jos yra *habitus* dalis, todėl sudėtingai perkeičiamos. Taip pat iš atliktos analizės matyti, kad Birutės Jonuškaitės romanuose kuriamoje visuomenėje veikia stiprus simbolinis vyrų dominavimas grįstas darbų pasidalinimu. Moteriai atitenka namų ruošos darbai ir maisto gaminimas, taip pat darbinės pareigos, o vyras atsakingas už ekonominio šeimos kapitalo užtikrinimą, laisvu laiku vartojantis alkoholį. Moters namų šeiminkės pareigos išaukštinamos, joms priskiriama gyvybiškai svarbi reikšmė. Dėl jų idealizavimo romanas tampa simbolinio vyrų dominavimo dėl darbų pasiskirstymo palaikymo įrankiu.

4.2.3 Meilė dominuojančiam ir jo dominavimui (*amor fati*)

Ekstremalus vyrų simbolinio dominavimo atvejis, kaip pažymi P. Bourdieu, – tai jį patiriančio agento meilė savo lemčiai, o kartu ir dominuojančiajam, kitaip tariant – *amor fati* (plg. 2001a, p. 80). Tokia yra Helenos pozicija Viktoro ir jo veikimo būdų atžvilgiu. Šių veikėjų *habitus* skirtingi, netgi priešingi, todėl beveik idealiai atitinka vienas kitą.

Puslapyje pagalbasau.lt³ nurodomi kopriklausomiems žmonėms būdingi bruožai – savo interesų, pomėgių atsisakymas, jausmų slopinimas, asmeninių ribų nepaisymas, perdėta atsakomybė už kito jausmus, žema savivertė, sutelktas dėmesys į priklausomo žmogaus norų išpildymą, rūpinimąsi juo, jaučiamas komfortas krizės metu, diskomfortas – ramybės (plg. Kymantienė ir kt., 2024). Psichologiniu požiūriu Viktoro ir Helenos santykis turi ryškių panašumų į alkoholiko ir kopriklausomos asmenybės santykius. Teiginį stiprina ir tai, kad Viktoras – alkoholikas, o Helena

³ <https://pagalbasau.lt/priklausomybes/priklausomybe-nuo-alkoholio/kopriklausomybe/> [Žiūr 2024.04.05]

tapatina savo būtį išskirtinai su juo: „[š]is žmogus ir yra mano gyvenimas“ (Jonuškaitė, 2019, p. 20). Ji neabejojanti dėl to, kad dėl jo paaukotų savo gyvybę. Iš dalies ji tai ir daro, atsisakydama savo asmeninių interesų ir pomėgių tam, kad galėtų laiką skirti jam. Ji išsižada savo prieš santykį su Viktoru užsimezgusių draugysčių, buvusių veiklų: „[g]alėtų nieko daugiau nedaryti, tik laukti, laukti, kol vieną dieną jos princas...“ (ten pat, p. 253). Tiesa, tokį merginos susižavėjimą ir atsidavimą jauname amžiuje galima sieti ir su įsimylėjimu.

Kitas kopriklausomybės bruožas – Helenai būdingas savo asmeninių ribų nepaisymas: „ateidavo bet kada, vos jam panorėjus“ (ten pat, p. 266). Ji taip pat slopina savo jausmus. Iš pradžių tai jaunos merginos įsimylėjimo slėpimas nuo aplinkinių, vėliau – ramumas ir giedrumas tampa jos būdo bruožu: „Helenka sukosi patylomis kaip koks švelnus skersvėjis, nieko neužkliudydama, nereplikuodama, visada vienodai giedru veidu“ (ten pat, p. 298). Atrodytų, kad moteris dažniausiai nepatiria stiprių emocijų, o patyrusi ji moka jas slėpti, neparodyti kitiems. Mergina perima kito žmogaus – vyro emocijas, jaučia vidinį poreikį jas kontroliuoti: „[l]iūdesys buvo labai sunkus! [...] Helenka privalo jį sustabdyti!“ (ten pat, p. 248). Ji pasižada Viktorą mylėti visą gyvenimą, pasiūlo jam meilę, kurios vaikinai nepatyrė vaikystėje. Jis neatsako tuo pačiu. Manytina, kad moteris to ir nesitiki. Iš dalies Helena tampa Viktoro globėja: siekianti pagerinti jo emocinę būseną, tvarkanti namus, gaminanti valgyti. Ji neprašyta prisiima atsakomybę rūpintis vyru, taip atimdama iš Viktoro galimybę patirti nesirūpinimo savimi pasekmes ir galbūt galimybę keisti savo gyvenimą.

Helenai būdinga ypač žema savivertė, ji jaučiasi neverta, kad aplinkiniai teiktų jai tokią svarbą, kokią ji teikia jiems, save ji lygina su šešėliu „kuriam geriau nereikalauti kieno nors dėmesio“ (ten pat, p. 20). Jos prisitaikymas prie kitų poreikių atsispindi ne tik santykiuose su Viktoru, bet ir jos šeimoje: „[t]uriu bėgti – mano berniukai bus nelaimingi, jeigu sugrįžę iš darbo neris garuojančios vakarienės“ (ten pat, p. 23). Paminėtina, kad Helena berniukais vadina savo suaugusį vyrą ir vaikystės slenkstį jau seniai perkopusį sūnų.

Paskutinis darbe išskirtinas kopriklausomybės bruožas – komfortas krizės metu ir diskomfortas ramybės. Helenai, įsimylėjusiai Viktorą „prasidėjo ilgi nerimo metai“ (ten pat, p. 252), nors, atrodytų, kad išoriškai nieko trikdančio nevyksta. Vien jos viduje augantis žavėjimasis kitu žmogumi. Ir priešingai, kai Viktoras dėl patiriamos vidinės kančios siautėja bei girtauja namuose – ji jaučiasi rami. Paminėtina, kad ši ramybė tik iš pradžių sietina su tolerantiškumu, vėliau Helena, sumetusi vidury kambario netvarką kuriančius daiktus, sukuria laužą ir jį padega, o, kai Viktoras puola gesinti, ji „stovės nejudėdama ir ramiai lauks reginio pabaigos“ (ten pat, p. 231). Mergina susitvarko su krizine situacija ir išeina pagrasinusi negrįžti, jei vyras nepakeis savo elgesio. Paminėtina, kad tik nustojusi jam padėti ir išėjusi, Helena iš tikrųjų paskatina patį Viktorą imtis veiksmų ir išgyventi savo skausmą mažiau už girtavimą destruktiviais būdais. Taigi, moteriai

priskirtinos beveik visos savybės, būdingos kopriklausomiems asmenims. Romane neišpildyti tik jausmai, kuriuos dažniausiai jaučia šį sutrikimą turinčios moterys.

Helena jaučiasi laiminga. Ji patenkinta savo gyvenimo modeliu. Tai iš dalies gali būti pagrindžiama jos vaikystės patirtimi. Helenos mama atliko ekonomės pareigas Viktoro šeimos namuose. Rasos klausimas užduodamas merginai: „kaip mamai pavyko tapti tokių ponų tarnaitė?“ (ten pat, p. 21), atspindi požiūrį į dirbančią pas turtuolius moterį. Jos užimama pozicija pripažįstama kaip vertinama, garbinga, norint ją gauti, reikia įdėti pastangų. Helena užauga tuo tikėdama ir tai formuoja jos būsimas dispozicijas. Galima teigti, kad Helenos *habitus* lemia jos kuriamą ryšį su vyru. Ji myli dominuojantį vyrą ir jo dominavimą, patiria *amor fati*. Santykyje su Viktoru moteris jaučiasi išskirtinė ne dėl vyro rodomo dėmesio, bet dėl vidinio nusistatymo nepalikti – ji vienintelė yra šalia, nenusigręžia. Moteris jaučiasi reikalinga ir galinga: „[s]avo svajonėse ir jį matė laimingą: aš esu jo slibinų tramdytoja!“ (ten pat, p. 250). Helena tiki, kad jos buvimas šalia ir atsidavusi meilė suteikia Viktorui laimės.

Maestro gyvenime moterys neužima reikšmingos vietos. Daugeliui jo laikinų partnerių toks santykis yra priimtinas, o Viktoras išlieka gerbiamas, pats negerbdamas: „[m]oterys, kaip ir užgėrimai, jį išblaškydavo ir tada jis pats ant savęs užsiusdavo“ (ten pat, p. 267). Partnerės jam greitai atsibosta, jos yra trukdis, neleidžiantis tapyti, tačiau kartu ir reikalinga pagunda, malonumas, atsipalaidavimo šaltinis. Jos padeda Maestro pajusti savo galią. Vyro kuriama legenda tokia stipri, kad moterims būti šalia nuolankioje, prisitaikančiosios pozicijoje socialiniame pasaulyje yra svarbiau nei nebūti prie jo. Helena Viktorui nėra išimtis, ji: „tebuvo besparnis paukštelis sanitaras, lesiojantis iš jo dūšios nuoskaudų kirminukus. Įprato, kad čiulbėtų, nereikalaudama nei lesalo, nei vandens gurkšnelio, nei dėmesio“ (ten pat, p. 246). Jis moters buvimo nesureikšmina, bet jos, priešingai nei kitų, neatstumia. Atkreiptinas dėmesys, kad yra vienas dalykas, kurio Helena pareikalauja iš vyro. Tai – lytiniai santykiai, tiksliau, ji primygtinai prašo, kad jis priimtų jos kūną: „[a]š šią dovaną saugojau tau dvylika metų, keturis mėnesius ir penkias dienas“ (ten pat, p. 261). Viktoras jaučiasi sumišęs ir nustebęs. Jis jos nepastebėdavo ir tik moteriai atsistojus nuogai priešais akis vyras sugeba sutelkti dėmesį. Viktoras nusileidžia ir moteris gali numalšinti savo aistrą ir patenkinti kūno poreikius. Moteris tampa ta, kuri pasirenka partnerį.

Atrodytų, kad jausmai laikui bėgant turėtų keistis, tačiau Helenos pasišventimas išlieka. Nepaisydama meilei nepalankių aplinkybių, moteris lieka neišaugusi iš vaikystės susižavėjimo ir įsimylėjimo. Jos paauglišką nusiteikimą atspindi ir jos *hexis* – kūno dispozicijos, taip pat ir jos aprangos manifestacijos: „[s]partūs, žvalūs žingsniai, trumpai ežiuku kirpti rusvi plaukai, madingas pusplaukas, – visai kaip mergaičiukė“ (ten pat, p. 23). Ji išlieka laiminga užimdama tos, kuriai dominuojama poziciją – ji pati tokią ir pasirinko.

Paminėtina, kad Helenos *habitus* formuojamas lauke, kuris veikiamas krikščioniškų vertybių. Jos nusižeminimas ir savęs atsižadėjimas dėl kito ne tik išoriškai, prievoliškai, bet ir vidumi, jaučiant meilę ir norą tą daryti – idealizuojamas. Moteris lyginama su dangaus būtybe: „Helena – kaip angelas: tai, kas man kelia nerimą, jai – gailėstingą šypseną“ (ten pat, p. 19). Taip kuriamas pasiaukojimo mitas, pagal kurį laimę moteriai atneša savo poreikių atsisakymas dėl kito poreikių išpildymo.

Reikalaujančios užimti poziciją šalia vyro portretas kuriamas ir studentės Aimi atveju. Merginos *habitus* suformuotas Japonijoje, todėl ji nepritampa Dailės akademijoje. Adaptaciją sunkina ir kalbos nemokėjimas, tačiau ji nusiteikusi taikiai: „niekam pretenzijų nereikšė. Gyveno savo gyvenimą“ (Jonuškaitė, 2019, p. 301). Moteris įsimyli Maestro, jį persekioja, prašo, suteikti leidimą padaryti masažą. Viktoras nesupranta, ko ji nori, akivaizdžiai demonstruoja savo nepasitenkinimą: „[t]okia spirgas ir tiek gali nervų eikvoti“ (ten pat, p. 304). Dviejų žmonių skirtingi troškimai vienas kito atžvilgiu veda link simbolinės, mandagumu dangstomos kovos. Aimi iš dalies pasiekia savo tikslą – įvyksta keletas susitikimų. Esminis skirtumas tarp šių dviejų žmonių santykio ir Helenos su Viktoru tas, kad galiausiai Maestro atsibosta jo asmeninė masažuotoja: „[j]is jos „nematė“ (ten pat, p. 307). Jis taiko dominavimo strategiją, nesuteikdamas jai teisės kalbėti, ignoruodamas merginos atsidavimą. Ji miršta iš dvasinio sielvarto ir fizinio išsekimo. Kitaip tariant, moteris, neturėjusi galimybės tarnauti vyrui ir užimti pozicijos šalia jo, iš vis neužima jokios pozicijos.

Taigi, analizuojant Helenos literatūrinį portretą, aiškėja, kad moteris iš vyro nori lytinių santykių ir galimybės jam patarnauti, galimybės išreikšti savo jausmus per darbus, būti šalia mylimojo. Helenai būdinga kopriklausomybė, kuri romane vertinama ne kaip liga, bet kaip siektina būseną. Moteris pasitenkina pasirinkta būnančios šalia pozicija ir jaučiasi joje laiminga. Aimi atvejis įrodo, kad moteriai gyvybiškai svarbus tampa vyro kaip dominuojančio partnerio buvimas.

4.2.4 Galios išlyginimo bandymai

Kintantis Rasos ir jos senelio Maestro santykis atspindi šiuolaikinės moters ir stereotipinį vyriškumo supratimą turinčio vyro bendrystės paieškas. Jų santykių raidoje galima išskirti tris pagrindinius etapus.

Pirmame susipažinimo etape konkuruojama dėl galios, naudojamas fizinis smurtas. Viktorui Rasa – mergina iš provincijos, susieta giminystės ryšiais su jo jaunystės laikų mylimąja. Jis nori ją „gerai pakankinti. Turbūt iš užslėpto keršto“ (Jonuškaitė, 2019, p. 330). Santykius kuriančiųjų pozicijos – besizavinčios studentės ir neapykantą slepiančio dėstytojo. Jiems susitikus, Rasa nesirenka būti nuolanki, kaip kad daugelis kitų pas žymųjį Maestro užsukančių moterų. Tai pykdo Viktorą, jis fiziškai sugriebia jos ranką sukeldamas skausmą: „matai, aš žinau, ko tau reikia, jums

visoms reikia šito, ar jauti, koks prievartos saldumas?“ (Jonuškaitė, 2015, p. 108). Vyras jaučiasi pranašesnis, išmanantis Rasos poreikius geriau už ją. Jis nekreipia dėmesio į merginos verbaliai išreiškiamas pastabas. Rasa išlieka pagarbi, mandagi, fiziniai skausmingi prisilietimai, grubūs žodžiai jos neišgąsdina, priešingai, ji pradeda bendrauti su legendiniu žmogumi. Jos žavėjimasis išlieka, net ir suprantant jo ydas: „[Ž]inau, koks jis bjaurus gašlūnas“ (ten pat). Ją kerį jo balsas, minties aštrumas. Atsižvelgiant į tai, kad Rasai būdingas dominuojančiojo troškimas (*libido dominantis*) manytina, kad Maestro dominuojanti pozicija prisideda prie jos noro kurti santykį.

Antras etapas – pripildytas seksualinės energijos santykis. Veikėjai nežino apie savo kaip senelio ir anūkės biologinius ryšius, žavisi vienas kitu: „gėrėsis, ir šauks iš pasiutimo, kad per greitai paseno, kad negali manęs išdulkinti“ (ten pat, p. 114). Rasa pozuoja, Maestro ją tapo. Romane įteisinamas nepagarbus tonas, įžeidinėjimai, patyčios. Jį atspindi tokios frazės kaip: „ne sparvų puolama kumelė esi“ (ten pat, p. 179) ir „esi iki kaulų čiulpų iškrakmolytas miesčionis! Baltakelnis, baltarankis, išpaikytas lovelasas!“ (ten pat). Po išsakytų pastebėjimų nei vienas kalbantysis nesijaučia įsižeidęs, vėliau dialogas pereina į filosofinį ir istorinį diskursus. Kuriami santykiai, kuriuose varžomasi dėl dominuojančios pozicijos, vyras siejamas su išmanymu, patirtimi, sukauptu kapitalu, moteris įdomi kaip seksualinis subjektas, modelis tapant paveikslus.

Paminėtina, kad Viktoras – alkoholikas, o Rasa, priešingai nei Helena, nėra kopriklausoma: „[t]ai pelkė, motin. Ji traukia. Ji sugeria šviesą, nualina, sendina be laiko, be saiko“ (Jonuškaitė, 2015, p. 187). Moteris nenori būti įtraukta į vyro kančių ir tamsybių liūną, siekia išsaugoti savo laisvę. Rasos požiūris nėra visiškai sveikas – jai nesmagu, ji jaučiasi kalta palikdama senelį vieną, tačiau jos nuostatos sveikesnės nei Helenos. Moteris myli, duoda, aukojasi tiek, kiek gali, atsižvelgia į savo asmenines ribas ir galimybes, savo poreikius.

Trečias etapas prasideda Rasai nutraukus bendravimą su Maestro, kai jis peržengia protagonistės toleruotinas nepagarbumo ribas ir įžeidžia jos motiną. Moters galia sukaupta jos laisvėje, neįsipareigojime, gebėjime sakyti „ne“. Norintis santykio vyras lieka silpnesniojo pozicijoje: „[b]ijojau tave prarasti. Ir dabar bijau. Juk tu – mano kraujas“ (Jonuškaitė, 2019, p. 329). Jis skatinamas keistis, prisitaikyti prie moters poreikių ir norų: „nuleisiu garą, būsiu nuolankesnis, juk ji mano vienintelė vaikaitė“ (ten pat, p. 331). Senelis iš dalies taikosi prie anūkės, kad neliktų visiškai vienas. Kita vertus, Viktorui vaikaitė iš tikrųjų svarbi kaip menininkė ir žmogus, jis yra tas, kuris geriausiai ją pažįsta – iš jo lūpų pasakomi žodžiai įvardijantys Rasą kaip gėlelę: „Maranta, tu esi mano Maranta [...], Marantai reikia šviesos, šilumos, kad pati atsivertų visu gražumu. Argi ne taip?“ (Jonuškaitė, 2015, p. 148). Pažymėtina, kad gėlės rūšimi pavadintas ir romanas, todėl Viktoras įkūnija ne tik dominuojantį žmogų, bet jis yra ir tas, kuris įmena moters sielos paslaptį.

Bandomas kurti abipusės meilės santykis, kuris, kaip jau minėta teorinėje dalyje, P. Bourdieu teigimu yra grįstas abipuse pagarba, vienas kito pripažinimu, pasitikėjimu ir giliausia

bendryste (plg. 2001a, p. 111). Jo gyvenimas praleistas užimant dominuojančiojo poziciją, jos – kovojant už savo teises ir lygiavertiškumą. Kitokio santykio modelis nelengvai įsisąmoninamas: „[n]edrįsta įeiti. Nemoka paguosti. Visas kambarys apsemtas nevilties. Jeigu bristų – paskęstų“ (Jonuškaitė, 2019, p. 136). Trūksta patirties, įgūdžių, nemokama atsiriboti nuo kuriamo įvaizdžio. Įprastas šiurkštus bendravimo būdas sunkiai pakeičiamas, neužtenka keleto mėnesių aktyvių veikiančiųjų pastangų. Išlieka simbolinis dominavimas, kuriame moteris atlieka prisitaikančiosios ir patarnaujančiosios vaidmenį: „[j]au yra išdresiruota: jeigu jam ko nors reikia, geriau paieškų imtis iš karto“ (ten pat, p. 284). Taip pat Rasa slaugo senelį jam sergant, Viktoras patarnavimų neatlieka, jis laisvai disponuoja sukauptu ekonominiu kapitalu, už visas reikalingas paslaugas moka pinigus. Po Maestro mirties Rasa klausia: „[k]as mane apgins?“ (ten pat, p. 10) tuo galutinai pripažindama senelį kaip stipresnį, galingesnį, dėl kurio simbolinio kapitalo galėjo jaustis saugi.

Nepaisant išliekančio simbolinio dominavimo seneliui ir anūkei pavyksta užmegzti artimą ryšį. Viktoras ir Rasa ima gyventi vienu ritmu, kuris skiriasi nuo likusio pasaulio ritmo: „nemiegodavo paromis arba atsijungdavo dvylikai ar penkiolikai valandų...“ (ten pat, p. 281). Atsiradus bendresniam ryšiui mėgaujamosi vienas kitam suteikiamu pripažinimu, bendryste.

Apibendrinant teigtina, kad senelio ir anūkės santykiai atspindi ir visuomenės santykių tarp vyrų ir moterų kismą. Nuo fizinio bei psichologinio smurto pereinama prie simbolinio dominavimo, kuris nėra atpažįstamas arba prie jo prisitaikoma, bandant kurti meilę grįstą ryšį.

IŠVADOS

1. P. Bourdieu teorijoje laukas, kapitalas ir *habitus* – neatsiejamai susiję. Laukas – objektyvių pozicijų visuma. Jis autonomiškas, turintis savitą *nomos* (gr. dėsnis, įstatymas), *doxa* (gr. teiginys, nuomonė) ir *illusio* (lot. regimybė, žaidimas) bei pasižymintis pralaidumu kitiems laukams ir jų savybėms. Lauke esantys agentai siekia įgyti kuo daugiau ekonominio, kultūrinio, socialinio ar simbolinio kapitalo ir užimti aukštesnes padėtis. Pozicijų užėmimui taip pat svarbūs agentų *habitus*, kurie yra socializacijos metu jų įgytos ikikognityvinės ir motyvacinės struktūros, lemiančios kūno bei estetines dispozicijas, moralinį pasirengimą ir lingvistines kompetencijas. *Habitus* pamatinė dimensija yra lytis, iš dalies suformuota šeimos, bažnyčios, valstybės, lavinimo sistemos ir kitų institucijų. Ji sudaro prielaidas simboliniam vyrų dominavimui – prievartai, kuri vykdoma pritariant moterims. Dominavimo santykiai užfiksuoti ir kalboje, kuri savyje talpina bei perduoda į ją sudėtas gilumines reikšmes. Jie taip pat atsispindi ir vykstant kalbėjimo aktui, dominuojantiems vartojant taisyklingą kalbą bei atpažįstamą ir pripažįstamą kaip elito kalbėseną.

2. Tiriamų romanų protagonistės *habitus* formavimuisi svarbiausi yra šeimos, tikėjimo ir meno laukai. Šeimos lauke valdančią poziciją užima motina, tačiau jos dominavimas nepasireiškia visuomenėje ir neperduodamas kitai kartai. Šeimoje kuriami ritualai bei paskirstomas kapitalas susieja moterį su grožiu, paslaptimis, vaikų gimdymu, o vyrus su jėga, išskirtiniais įvykiais bei ekonomine galia. Perduodant valdžią lytis tampa svarbesnė nei giminystės ryšiai. Tikėjimo lauke užimamą poziciją lemia vertybės ir santykis su aukščiausiu autoritetu Dievu. Šeimos vyrų, Tado ir Kosto, *habitus* analizė atskleidžia, kad jie yra mylintys, geraširdžiai, globojantys, švelnūs, atjaučiantys, palaikantys, tėviški, nuolankūs, siekiantys apsaugoti bei sietini su pastovumu. Tradiciškai moteriškų savybių, kurios itin vertinamos tikėjimo lauke, atsiskleidimas tikinčiuose Tado ir Kosto asmenyse, įrodo šio lauko svarbą formuojant *habitus*. Lauko veikmėje kuriamas moterų *habitus*, skatina jas kituose laukuose užimti žemiausias padėtis, nuolankiai patarnaujant kitiems, nors pačiame tikėjimo lauke vyrų simbolinis dominavimas nepasireiškia. Meno laukas atitinka visuomeninę, darbo sritį, kuri tradiciškai priskiriama vyrams, todėl čia ryškiausias opozicinis susiskirstymas. Daugiausia padėčių užima ir praeityje užėmė vyrai, moteris norėdama patekti į šį lauką turi įsisąmoninti jų veikimo būdus ir iš dalies pakeisti savo *habitus*. Tai pavyksta padaryti romano centre esančiai Rasai, tačiau ji skaudžiai patiria tradiciškai moterims priskiriamų savybių neturėjimą. Meno lauke moteris pirmiausia siejama su motiniškumu, globa, pagalba kitiems, tik tada koncentruojasi į savo tiesioginę karjerą, siekia pripažinimo ir asmeninių tikslų. Rasos patekimas į meno lauką patriarchaliniame pasaulyje įmanomas tik dėl brolio finansinės

paramos ir senelio simbolinio kapitalo jai suteikimo, tačiau veikla jame apsunkinama jai visuomenėje ir šeimoje priskiriamo slaugės vaidmens.

3. Romanuose vaizduojamas moteris apibendrintai galima skirstyti į du tipus. Pirmas – stereotipiškai moteriškos moterys – Helena ir Saulė. Joms priskiriamos tokios savybės kaip nuolankumas ir švelnumas. Veikėjos sietinos su gėrio kūrimu ir grožiu. Jų tapatybės vertinamos kaip idealios, siektinos, Helenos atveju netraktuojant jos kopriklausomybės nuo Maestro kaip neigiamos. Kitas moterų tipas – stiprios, tradiciškai vyriškas savybes įkūnijančios moterys. Tai Dominyka, Zynė ir Rasa, kurioms būdingas valdingumas, valingumas, tvirtumas, emocinis atsparumas, drąsa, savarankiškumas, ryžtas, jos visos turi stiprų ryšį su aukštesniąja jėga. Nepaisant charakterio skirtumų ir dispozicijų užimti skirtingas padėtis bei užsiimti netapačiomis veiklomis visos romanuose veikiančios moterys siejamos su aukojimusi kitiems, patarnavimu, kuris atliekamas arba geranoriškai, noriai, arba susiduriant su vidiniu pasipriešinimu, veikiant tik iš moralinės pareigos. Toks elgesys lemiamas moterų *habitus*, skatinančio jas elgtis pagal socialinio pasaulio dėsnius, kartais jų neįsisąmoninus.

4. Romane aiškiai kuriamas simbolinis vyrų dominavimas. Pirmiausia išskirtinos moterų palaikomos vienos iš ekstremaliausių jo formų – tai dominuojančiojo troškimas (*libido dominantis*), būdingas Rasai, ir meilė dominuojančiajam bei jo dominavimui (*amor fati*), kuri patiria Helena. Taip pat svarbus romano visuomenėje kuriamas moters kaip geidžiamo objekto vertinimas. Ji linksmina, vilioja ir yra graži. Jos moteriškumas siejamas su plaukais. Vyriui svarbi jėga ir atliekamas darbas, iš jo mokomasi. Kitas su kūnu susijęs aspektas – lytiniai santykiai. Pirmojo lytinio potraukio metu atsiskleidžia vyro dispozicija užkariauti, o moters slėptis, pasyviai laukti. Išskirtina, kad tik moteriai priskiriama bausmė už nesantuokinį meilės ryšį, kuri, keičiantis visuomenės požiūriui, mažėja. Saulė yra baudžiama fiziniu smurtu ir atskirtimi, o romano dabartyje veikiančioji Rasa patiria įkūnytas emocijas – gėdą, kaltę ir nerimą, tokiu būdu jausdama nesąmoningai perduodamas kartų patirtis. Galiausiai išskirtinas simbolinio vyrų dominavimo palaikymas paremtas darbų pasiskirstymu. Moteriai priskiriamas namų šeimininkės vaidmuo, o vyras siejamas su darbu išorinėje erdvėje, ekonominio kapitalo valdymu ir girtavimu. Moters dispozicija gaminti maistą romano pasaulyje išsaugo gyvybes. Kita vertus, romane fiksuojamas vyrų galios mažėjimas, pereinama nuo fizinio ir psichologinio smurto prie simbolinio dominavimo. Moteris nevaizduojama vien silpnesniosios pozicijoje, jos galia sukaupta gebėjime pasirinkti užimamą padėtį arba pasitraukti iš socialinių santykių. Taip pat moteriai tenkantis motinos vaidmuo vertinamas teigiamai. Teigtina, kad Birutės Jonuškaitės kuriamos moterys tiriamuose romanuose užima įvairias pozicijas ir juose siekia asmeninės, individualios laimės.

MOTERS *HABITUS* BIRUTĖS JONUŠKAITĖS ROMANUOSE

„MARANTA“ IR „MAESTRO“

Santrauka

Magistro darbe tyrinėjami Birutės Jonuškaitės romanai „Maranta“ (2015) ir „Maestro“ (2019). Juose analizuojamas moters *habitus* pasitelkiant Pierre'o Bourdieu teorinę prieigą. Ji leidžia pažvelgti į gilesnius moters tapatybės formavimuisi reikšmingus lygmenis bei atskleisti jos patiriamą simbolinį vyrų dominavimą. Darbe siekiama iširti šios santvarkos formavimo bei perdavimo modelius, įvertinant ir pačios moters indėlį. Jis identifikuojamas rašytojos, kurios kuriamos moterys vertinamos kaip stipresnės už vyrus, prozoje. Tai lemia darbo naujumą bei aktualumą.

Nagrinėjami kūriniai atspindi kintantį visuomenės požiūrį į moterį ir jai priskiriamą vietą. Romanuose moterų santykių su vyrais metu pasireiškia fizinio ir psichologinio smurto kismas į simbolinį, pačių veikiančiųjų neatpažįstamą vyrų dominavimą. Ryškus darbų pasiskirstymas moteriai atliekant namų šeimininkės, slaugės, patarnautojos vaidmenį, o vyrui siekiant karjeros ne namų sferoje bei vartojant alkoholį. Romanuose tradicinės moterų užimamos pozicijos bei joms priskiriamos asmeninės savybės tokios kaip nuolankumas ir švelnumas yra idealizuojamos ir teigiamai vertinamos tiek visuomenės, tiek pačios moters. Pažymėtina, kad romano protagonistė skaudžiai patiria stereotipiškai moterims priskiriamų savybių neturėjimą. Ji, kaip ir jos motina bei miško Zynė, pasižymi valdingumu, valingumu, tvirtumu, emociniu atsparumu, drąsa, savarankiškumu, ryžtu. Jos visos turi stiprų ryšį su aukštesniąja jėga, pasikliauja savo intuicija. Būdamos kitoniškos jos, kaip ir tradicines savybes įkūnijančios moterys, siejamos su pagalba ir patarnavimu aplinkiniams. Tai svarbi moters dispozicijų dalis.

Protagonistės *habitus* formavimuisi svarbūs jos šeimos, meno ir tikėjimo laukai. Šeimos lauke valdančią poziciją užima motina, tačiau jos dominavimas nepasireiškia visuomenėje ir neperduodamas kitai kartai. Šeimoje kuriami ritualai bei paskirstomas kapitalas susieja moterį su grožiu, paslaptimis, vaikų gimdymu, o vyrus su jėga, išskirtiniais įvykiais bei ekonomine galia. Tikėjimo lauke užimamą poziciją lemia vertybės ir santykis su aukščiausiu autoritetu Dievu bei vaikystės patirtys. Protagonistės patekimas į meno lauką įmanomas tik dėl brolio ir senelio paramos. Šiame tradiciškai vyriškame lauke moteris, priešingai nei vyras, pirmiausia siejama su motiniškumu, aplinkinių globa ir parama, tik tada koncentruojasi į savo tiesioginę karjerą, siekia pripažinimo ir asmeninių tikslų. Visuose laukuose skatinamas moters nuolankumas ir paklusnumas.

Reikšminiai žodžiai: *habitus*; Pierre Bourdieu; Birutė Jonuškaitė; moteris; simbolinis vyrų dominavimas.

THE FEMALE HABITUS IN BIRUTĖ JONUŠKAITĖ'S NOVELS "MARANTA" AND "MAESTRO"

Summary

The Master thesis explores Birutė Jonuškaitė's novels "Maranta" (2015) and "Maestro" (2019). In the novels, the female *habitus* using Pierre Bourdieu's theoretical approach is analysed. It allows us to look at the deeper levels of a woman's identity formation and to reveal the symbolic male domination she experiences. The aim of the work is to explore the patterns of formation and transmission of this order, considering the contribution of women themselves. It is identified in the prose of a writer; whose work evaluates women as stronger than men. This determines the novelty and relevance of the work.

The works in question reflect society's changing attitudes towards women and their place in society. In the novels, women's relationships with men are characterised by a change from physical and psychological violence to a unrecognisable symbolic masculine domination. There is a distinct division of labour, with the woman playing the role of housekeeper, nurse and maid, and the man pursuing a career outside the home and drinking alcohol. In the novels, the traditional positions held by women and the personal qualities attributed to them, such as humility and gentleness, are idealised and positively evaluated by both society and the woman herself. It should be noted that the protagonist of the novel suffers painfully from the lack of qualities stereotypically attributed to women. Like her mother and the Zynė of the forest, she is characterised by imperiousness, wilfulness, strength, emotional resilience, courage, independence and determination. They all have a strong connection to a higher power and rely on their intuition. As women who embody traditional qualities, they are associated with helping and serving others. This is an important part of a woman's disposition.

The protagonist's *habitus* is shaped by the fields of her family, art and faith. In the family field, the mother is in a position of domination, but her domination is not manifested in society and is not passed on to the next generation. The rituals and distribution of capital created in the family associate women with beauty, secrets and childbearing, and men with power, exceptional events and economic power. In the field of faith, one's position is determined by one's values and one's relationship with the supreme authority, God, and one's childhood experiences. The protagonist's entry into the field of art is only possible thanks to the support of her brother and grandfather. In this traditionally masculine field, a woman, unlike a man, is first associated with motherhood, the care and support of those around her, only then does she concentrate on her immediate career, seeking recognition and personal goals. In all fields, a woman's humility and obedience are encouraged.

Keywords: *habitus*; Pierre Bourdieu; Birutė Jonuškaitė; female; masculine domination.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

DLKŽ 2021. *Dabartinis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas> [Žiūr. 2024 05 20].

KBK 2015. *Katalikų bažnyčios katekizmas*. Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencija.

LKŽ 2002. *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga: <http://www.lkz.lt> [Žiūr. 2024 05 20].

VS – Lietuvos Respublikos piliečių vardų sąvadas. Prieiga: <http://vardai.vlkk.lt> [Žiūr. 2024 05 20].

ŠALTINIAI

1. Jonuškaitė, B., 2015. *Maranta*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
2. Jonuškaitė, B., 2019. *Maestro*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

LITERATŪRA

1. Ambrazas, V., 2018. Lietuvos valstybinė kalba. In: Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-valstybine-kalba/> [Žiūr. 2024 05 20].
2. Botyriūtė, G., 2016. Moters tapatybės šiuolaikinėje moterų literatūroje (Lenos Eltang „Akmeniniai klevai“ ir Birutės Jonuškaitės „Didžioji sala“). Magistro darbas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. Prieiga: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:16681034/datastreams/MAIN/content> [Žiūr. 2024 05 20].
3. Bourdieu, P., 2001a. Masculine domination. Iš prancūzų kalbos į anglų kalbą vertė Richard Nice. Cambridge: Polity.
4. Bourdieu, P., 2001b. Language and symbolic power. Iš prancūzų kalbos į anglų kalbą vertė Gino Raymond ir Matthew Adamson. Cambridge [Mass.]: Harvard University Press.
5. Bourdieu P., Wacquant L. J. D., 2003. Įvadas į refleksyviąją sociologiją. Iš anglų kalbos vertė Vilija Poviliūnaitė. Vilnius: Baltos lankos.
6. Bourdieu, P., 2006. Apie meno sociologiją. In: Estetikos ir meno filosofijos teritorijų kaita. Iš prancūzų kalbos vertė Žilvinė Gaižutytė. Sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, p. 544–555.
7. Bourdieu P., 2011. Kultūrinės produkcijos laukas, arba atvirkščias ekonomikos pasaulis. Iš anglų kalbos vertė Loreta Jakonytė. In: *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams 1 dalis*. Sud. A. Jurgutienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 273–327.
8. Buidovaitė, K., 2010. Rita Miliūnaitė. „Kokie būsim mes patys, tokia bus ir lietuvių kalba“ (I-II). *bernardinai.lt*. Prieiga: <https://www.bernardinai.lt/2010-06-09-rita-miliunaite-kokie-busim-mes-patys-tokia-bus-ir-lietuviu-kalba-i/> [Žiūr. 2024 04 29].
9. Bukelienė E. N., 1999. Ošia tėviškės topoliai. In: *Prozos keliai keleliai: literatūros istorijos ir kritikos etiudai*. Šiauliai: Saulės delta, p. 162-168.
10. Cibarauskė, V., 2016. Nuobodžios paslaptys tapybiškam fone. *Metai*. Prieiga: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=917> [Žiūr. 2024 04 22].
11. Criado Perez, C., 2022. Nematomos moterys: duomenų spragų nulemta nelygybė šiandienos pasaulyje. Vilnius: Baltos lankos.
12. Černevičiūtė, S., 2022. Smurtaujantys kariai: seksualinis smurtas prieš moteris Lietuvoje 1919–1940 m. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 124(4), p. 58–77.
13. Daugirdaitė, S., 2000. *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

14. Daugirdaitė, S., 2002. Moterų literatūra ir požiūris į ją Lietuvoje po 1990 metų. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 4, p. 106–115.
15. Daujotytė, V., 2001. Birutė Jonuškaitė: papasakoti moterų likimus. In: *Parašyta moterų* Vilnius: Alma littera, p. 773–779.
16. Dikšaitė, R., 2020. Religinis švietimas kaip laukas: jo agentai ir sąveika su kitais laukais. *Kultūra ir visuomenė*. 11(2), p. 55–75.
17. Diskusija. Literatūros sociologija glūdi pačioje literatūroje*. *Colloquia*, 2009, 23, p. 143–153. Prieiga: http://www.lti.lt/failai/Nr23_Diskusija.pdf [Žiūr. 2024 04 29].
18. Eldredge J., Eldredge S., 2007. *Žavingoji. Atskleidžiant moters sielos paslaptį*. Vilnius: Tapati.
19. Gaižutytė-Filipavičienė Ž., 2005. *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
20. Harari, Y. N., 2016. *Sapiens: glausta žmonijos istorija*. Vilnius: Kitos knygos.
21. Jakonytė L., 2005a. Pierre'o Bourdieu literatūros sociologija. *Literatūra*, 47, 1, p. 57–72. Prieiga: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367153074995/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [Žiūr. 2024 04 26].
22. Jakonytė L., 2005b. Garuojančio vandens lašo gaudymas, arba kūrinio problema literatūros sociologijoje. *Senoji Lietuvos literatūra*, 19, p. 77–97. Prieiga: http://www.lti.lt/failai/e-zurnalai/SLL19/Jakonyte_str.pdf [Žiūr. 2024 04 26].
23. Jonuškaitė, B., 1989. *Pateisinti save: apysaka ir apsakymai*. Vilnius: Vaga.
24. Jonuškaitė, B., 1997. *Didžioji sala: romanas*. Vilnius: Vaga.
25. Jonuškaitė, B., 2019. Jeigu daina gali saulę sustabdyti, tai gali viską. In: *Laikas ir likimai: susitikimai su lietuvių ir lenkų kūrėjais*. Vilnius: Homo liber, p. 40–63.
26. Jonuškaitė, B., 2019. Gimiau Aukštaitijoje ir niekur iš jos neišėjau. In: *Laikas ir likimai: susitikimai su lietuvių ir lenkų kūrėjais*. Vilnius: Homo liber, p. 102–107.
27. Karalius, M., 2018. Moteriškasis *habitus* „štangos“ sporte: lytis ir simbolinis dominavimas. *Sociologija: mintis ir veiksmai*, 42(1), p. 73–101.
28. Karčiauskaitė, I., 2007. Prie katalikiškojo feminizmo ištakų Lietuvoje. *Darbai ir dienos*. 47, p. 45–59.
29. Kavolis, V., 2016. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Antroji, pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Apostrofa (Academia).
30. Kestere, I., Stonkuvienė, I. and Rubene, Z., 2020. The New Soviet Man With a Female Body: Mother, Teacher, Tractor Driver. *Acta paedagogica Vilnensia*, 45, p. 97–109.

31. Kymantienė, J., Bulotaitė, L., Goštautaitė Midttun, N. Kopriklausomybė. *pagalba sau*. Prieiga: <https://pagalbasau.lt/priklausomybes/priklausomybe-nuo-alkoholio/kopriklausomybe/> [Žiūr. 2024 04 29].
32. Kowerko-Urbańczyk, M., 2022. Tożsamościowa, memoratywna i herstoryczna perspektywa „Maranty” Birutė Jonuškaitė. In: *Literackie Podlasie kobiet. Autorki, bohaterki, konteksty*. Red. M. Kochanowski, K. Sawicka-Mierzyńska, D. Zawadzka. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, p. 199–212.
33. Kvašytė, R., Maskuliūnienė, Dž., Župerka, K., 2018. Feministinis lingvistinis aktyvizmas Lietuvoje. *Valoda - 2018: Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils Universitāte Akadēmiskais apgāds Saule, p. 197–208.
34. Lėka, A., 2022. KATALIKŲ – KIEK MAŽIAU, ĮVAIROVĖS – DAUGIAU. *Kauno diena*. Prieiga: https://m.kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/kataliku-kiek-maziau-ivairoves-daugiau-1061602#google_vignette [Žiūr. 2024 04 29].
35. Maingueneau, D., 1998. *Literatūros kūrinio kontekstas: sakymas, rašytojas, visuomenė*. Vilnius: Baltos lankos (Švietimas Lietuvos ateičiai).
36. Mažeikis G., 2012. simbolinis kapitalas. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/simbolinis-kapitalas/> [Žiūr. 2024 04 08].
37. McCall L., 1992. Does gender fit? Bourdieu, feminism, and conceptions of social order. *Theory and Society*, 21, 6, p. 837–867. Prieiga: <https://www.jstor.org/stable/657646> [Žiūr. 2024 04 03].
38. Mickūnas, A., 2011. *Estetika: menas ir pasaulio patirtis: [straipsnių rinkinys]*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
39. Miliūnaitė, R., 2006. Kaip žiniasklaida kalbos priemonėmis kuria žmogaus įvaizdį. In: *Apie kalbą ir mus: straipsniai ir pokalbiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, p. 85–96.
40. Miliūnaitė R., 2009. Kalba kaip simbolinis kapitalas. *Gimtasis žodis*, 10, p. 2–10.
41. Mottier, V., 2002. Masculine domination: Gender and power in Bourdieu's writings. *Feminist Theory*, 3(3), p. 345–359. Prieiga: <https://doi.org/10.1177/146470002762492042> [Žiūr. 2024 04 29].
42. Murray Thomas, R., 2013. *Recent theories of human development*. Sage Publications.
43. Obelenienė, B., Narbekovas, A., 2007. Moteriškosios tapatybės ir lyčių santykių modelio paieškos šiuolaikinėje visuomenėje. *Soter: religijos mokslo žurnalas*, 21(49), p. 43–62.
44. Peluritytė-Tikuišienė, A., 2023. Granica, wojna i miłość w prozie Birutė Jonuškaitė. *Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze*, 12, p. 115–129.
45. Peterson, J. B., 2019. *12 gyvenimo taisyklių: chaoso priešnuodis*. Vilnius: Tyto alba.

46. Sprindytė, J., 2006. Krizė ar nauja tapatybė? In: *Prozos būsenos, 1988-2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 26-53.
47. Šerelytė, R., 2015. Paprasta šviesa, paprasta realybė. *Literatūra ir menas*, 39–40. Prieiga: <https://literaturairmenas.lt/literatura/renata-serelyte-paprasta-sviesa-paprasta-realybe> [Žiūr. 2024 04 29].
48. Vaicekauskienė, L., Sausverde, E., 2012. Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra*, 1, p. 1–27.
49. Vaičekauskaitė-Stepukonienė, I., 2006. Pokolonijinio diskurso ženklai: ribų peržengimas. In: *Naujasis lietuvių ir latvių romanas: raidos tendencijos 1988-2000-taisiais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, p. 154–195.
50. Žagrakalytė, A., 2013. *Eigulio duktė: byla F 117*. Vilnius: Tyto alba.
51. *15min.lt*. 2022 04 19. Apklausa: koks vairuojančių moterų ir vyrų santykis ir kieno balsas lemia renkantis automobilį? Prieiga: <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/autorinka/apklausa-koks-vairuojanciu-moteru-ir-vyru-santykis-ir-kieno-balsas-lemia-renkantis-automobili-1636-1668544> [Žiūr. 2024 05 19].